

ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

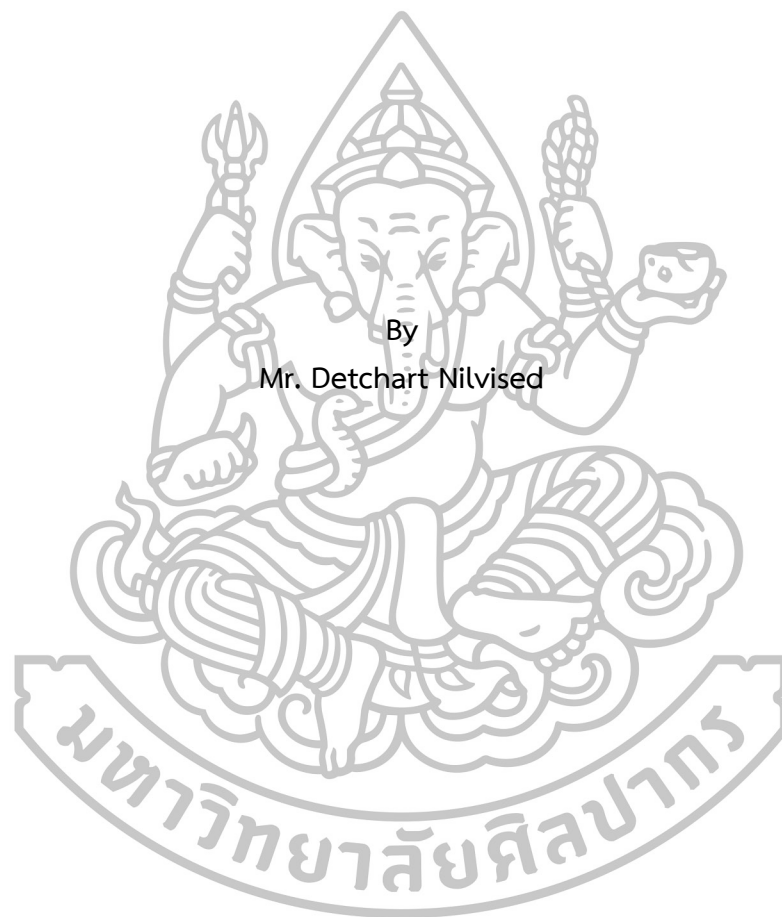
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2557
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2557
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

CULTURAL RESOURCES AT WAT BOWONNIWET VIHARA

By
Mr. Detchart Nilvised

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
Master of Arts Program in Cultural Resource Management
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2014
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทรัพยากรวัฒนธรรม
ในวัดบวรนิเวศวิหาร” เสนอโดย นายเดชชาติ นิลวิเศษ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่..... เดือน..... พ.ศ. ....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีวรรณ ผิวนิม

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์)

...../...../.....

..... กรรมการ

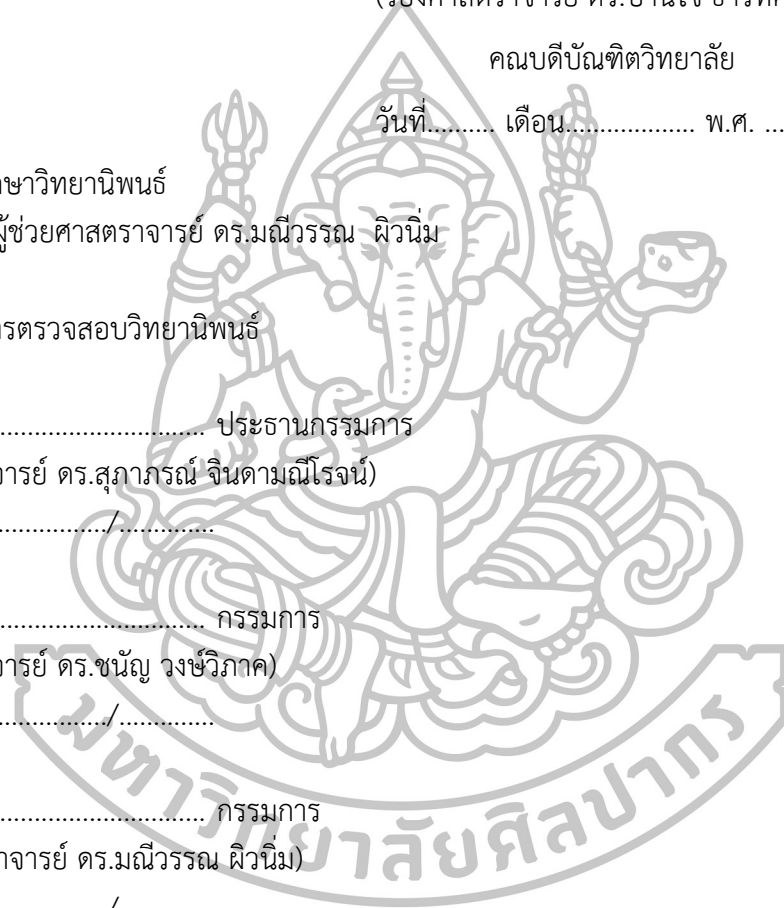
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชนัญ วงษ์วิภาค)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีวรรณ ผิวนิม)

...../...../.....

53112324: สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม , แหล่งเรียนรู้ , การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม ,
วัดบวรนิเวศวิหาร

เดชชาติ นิลวิเศษ: ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร. อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์: ผศ.ดร.มณีวรรณ ผิวนิยม. 179 หน้า.

วิทยานิพนธ์ เรื่อง ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อ
สำรวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม สำหรับหาแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมใน
วัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ การศึกษาใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับ
พระภายในวัดบวรนิเวศวิหารและผู้ทรงคุณวุฒิด้านพิพิธภัณฑ์ แหล่งเรียนรู้ และการศึกษาจากระบบ
โรงเรียน การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีลักษณะทางกายภาพ และมีทรัพยากรวัฒนธรรม
อันทรงคุณค่าและที่มีศักยภาพในการใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี แต่การศึกษาครั้งนี้
จะเน้นศึกษาเฉพาะทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเท่านั้น การ
จัดรูปแบบการเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารมี 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) การศึกษาในระบบ 2)
การศึกษานอกระบบ และ 3) การศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งสอดคล้องกันและเป็นไปตามพระราชบัญญัติ
การศึกษาแห่งชาติอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม วัดบวรนิเวศวิหารจัดให้มีการเผยแพร่ศาสนาธรรมไป
พร้อมกับการจัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้มาโดยตลอด การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้
ภายในวัดบวรนิเวศวิหารในปัจจุบัน ได้แก่ 1) การจัดทัศนศึกษานำชมของจริงภายในวัดบวรนิเวศ
วิหาร 2) การจัดการพิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร 3) การดูแล อนุรักษ์ บูรณปฏิสังขรณ์ ทรัพยากร
วัฒนธรรมต่างๆภายในวัด 4) การจัดทำเอกสารเผยแพร่ และ5) การจัดทำเว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหาร
ผลการวิจัยยังพบว่าข้อจำกัดหลักที่เป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็น
แหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร คือ ทางวัดบวรนิเวศวิหารต้องการดำรงบทบาทการเป็น ศาสนสถาน
มากกว่าการเป็นแหล่งเรียนรู้

สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2557

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ .....

53112324: MAJOR: CULTURAL RESOURCE MANAGEMENT

KEY WORD: CULTURAL RESOURCE MANAGEMENT/ WATBOWONNIVETVIHARA TEMPLE/
A SOURCE OF LEARNING / CULTURAL RESOURCE EVALUATION

DETCART NILVISED: CULTURAL RESOURCES AT WAT BOWONNIWET VIHARA.

THESIS ADVISOR: ASST.PROF.MANEEWAN PEWNIM. Ph.D. , 179 pp.

This research aims to explore and evaluate the existing cultural resources in Wat Bowonniwet Vihara Buddhist temple in order to identify a suitable approach to the management of these cultural resources. The qualitative research methods used were: in-depth interviews with priests in Wat Bowonniwet Vihara temple and experts in museology, source of learning, and non-formal education; participant observation; and documentary research.

The study found that Wat Bowonniwet Vihara's outstanding physical characteristics and numerous valuable cultural resources make it suitable for being a source of learning. This study focused only on the cultural resources of art and architectural values. As a source of learning, Wat Bowonniwet Vihara currently offers three forms of education: 1) Formal education, 2) Non-formal education, and 3) Informal education, which are consistent and in compliance with the National Education Act. The temple has always been the site of religious dissemination and learning. At present, the forms of cultural resource management used for the source of learning in Wat Bowonniwet vihara include: 1) Excursion tours of the temple's cultural resources, 2) Temple museum, 3) Maintenance, conservation and restoration of the temple's cultural resources, 4) Distribution of data on the temple's cultural resources, and 5) Creation of the Wat Bowonniwet Vihara website. Major limitation to the management of cultural resources as a source of learning is the temple's policy that favors its role as a religious place over a source of learning.

Program of Cultural Resource Management

Graduate School, Silpakorn University

Student's signature.....

Academic Year 2014

Thesis Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลหลายฝ่ายด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีวรรณ ผิวนิม ผู้ที่เมตตาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งคอยให้คำปรึกษา แนะนำ ตรวจสอบแก้ไขจนกระทั่งวิทยานิพนธ์สำเร็จได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ ประธานกรรมการสอบ และรองศาสตราจารย์ชนัญ วงษ์วิภาค กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ได้ให้คำแนะนำ และคอยชี้แนะต่างๆ จนสำเร็จลุล่วง

ขอกราบขอบพระคุณ สมเด็จพระวันรัต รักษาการเจ้าอาวาสวัดบวร พระครูปริตรโกศล และพระราชสุมนต์มุนีที่ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย และศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์เพ็ญพรรณ เจริญพร และดร.หงส์ฟ้า ธีรวงศ์นุกูล ที่ให้เกียรติเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้ข้อมูลที่จำเป็นในการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณมารดาของผู้วิจัย และครอบครัว ที่ดูแล ให้การสนับสนุนผู้วิจัยด้วยความรัก ความเมตตา มาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ สายันต์ ไพเราะญจิตร ผู้ให้โอกาสได้เข้ามาศึกษาต่อ และคณาจารย์ สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ทุกท่านที่ให้โอกาส และประสิทธิประสาทความรู้แก่นักศึกษาด้วยความอุตสาหะ และความเมตตามาโดยตลอด

ขอขอบคุณเพื่อน พี่ น้อง ชาว CRM3 โดยเฉพาะ เจี๊ยบ นกยูง บี ปิ่น พี่เป้ พี่ชัย อู๋อ๊อบ และแจ็ก ผู้เป็นกัลยาณมิตร ที่ให้กำลังใจ และร่วมฟันฝ่ามาด้วยกันจนถึงวันนี้

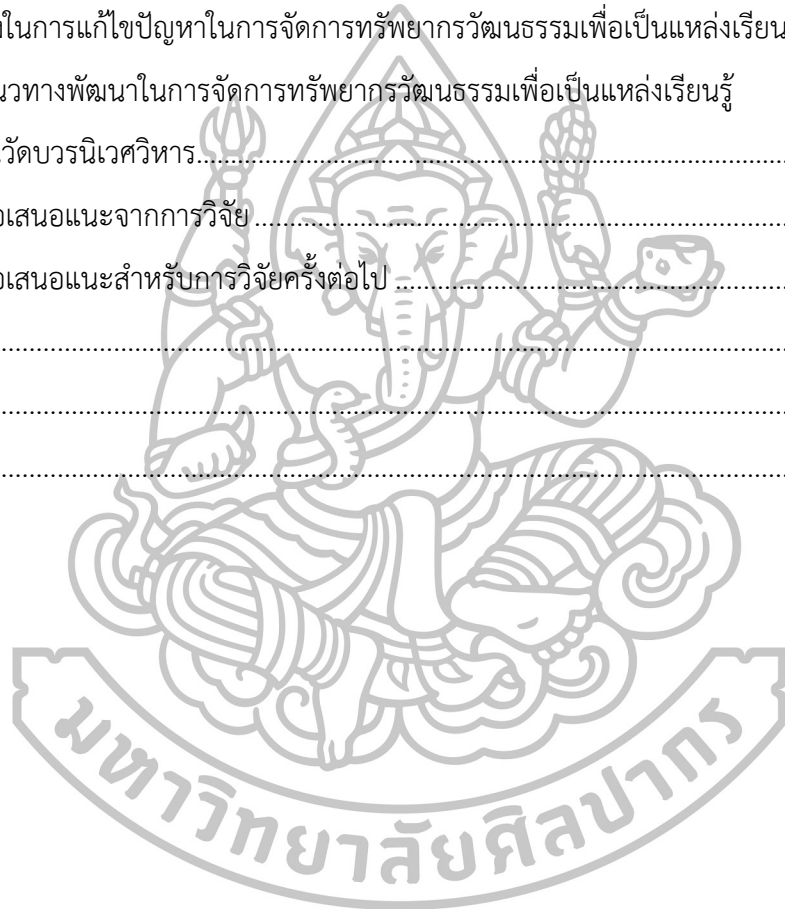
ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยขอถวายเป็นพระกุศลแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และอุทิศส่วนกุศลแก่บิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ครู อาจารย์ ตลอดจนถึงผู้มีอุปการคุณของผู้วิจัยทุกท่าน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
หลักการและเหตุผล.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา.....	4
ขอบเขตการวิจัย.....	4
2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.....	6
ความหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.....	6
ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม.....	7
การประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม.....	9
เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.....	19
กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.....	20
แนวคิดการเป็นแหล่งเรียนรู้.....	22
ความหมายของคำว่า “แหล่งเรียนรู้”.....	22
ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้.....	24
การจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา.....	26
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	27
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหาร.....	27
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.....	30
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้.....	36

บทที่	หน้า
3	ขั้นตอนการศึกษา 41
	ขั้นตอนการดำเนินงาน 41
	กำหนดขอบเขตการวิจัย 42
	กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา..... 42
	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย..... 42
	วิธีการศึกษา..... 44
	ข้อจำกัดในการศึกษา 45
4	ผลการศึกษา..... 46
	ประวัติและความเป็นมาวัดบวรนิเวศวิหาร..... 47
	ข้อมูลวัดบวรนิเวศวิหาร..... 47
	ประวัติและความสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหาร..... 48
	การบริหารจัดการของวัดบวรนิเวศวิหาร..... 58
	นโยบายของวัดบวรนิเวศวิหารในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม..... 59
	การประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร..... 64
	หลักเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม..... 65
	ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม..... 70
	ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม..... 102
	ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารกับการเป็นแหล่งเรียนรู้..... 134
	รูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร..... 135
	รูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ในวัดบวรนิเวศวิหาร..... 136
	ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้..... 140
5	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ 144
	สรุปผลการศึกษา..... 144

บทที่	หน้า
คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร (วัตถุประสงค์ข้อ 1)	146
การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ (วัตถุประสงค์ข้อ 2)	151
อภิปรายผลการศึกษา.....	158
แนวทางในการแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้.....	163
แนวทางพัฒนาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ในวัดบวรนิเวศวิหาร.....	164
ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	165
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	166
รายการอ้างอิง.....	167
ภาคผนวก	171
ประวัติผู้วิจัย	179

บทที่ 1

บทนำ

1. หลักการและเหตุผล

วัดถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีต อิทธิพลของพุทธศาสนา เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของชาวไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นแหล่งที่รวบรวมงานศิลป วิทยาการ และความรู้มากมายหลายสาขา ตลอดจนเป็นแหล่งรวมของศิลปกรรมที่มีค่า เช่น ศาสนสถานสถาน โบราณวัตถุ จิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งงานศิลปกรรมต่างๆ เหล่านี้ นับเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมอันล้ำค่า และเสมือนเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทย ปัจจุบันวัดมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ เนื่องจากภายในวัดประกอบไปด้วยศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรมและความเจริญของชาติ ที่สามารถย้อนศึกษาไปได้ทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งการเชื่อมโยงกับความเป็นมาของชุมชน การตั้งถิ่นฐานชุมชนและสภาพสังคมในยุคสมัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันกับประเพณีวิถีชีวิต จนหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรม (รสิกา อังกูร, 2544) นอกจากนี้ วัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญยิ่ง เป็นสถาบันที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างช้านาน อีกทั้งวัดยังยังมีนัยยะแสดงความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง เพราะเป็นสิ่งที่แสดงว่าบ้านเมืองมีความเจริญมั่นคง จึงสามารถสร้างวัดได้ ดังจะเห็นจากความประณีตงดงามของศิลปกรรมต่าง ๆ ภายในวัด อีกทั้งเป็น สถานที่ซึ่งระกอบไปด้วยภูมิทัศน์ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สวยงามสงบ สันโดษตามหลักพระพุทธศาสนา และมีคุณค่ายิ่งในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของสังคมไทย

ด้วยเหตุที่วัดเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรวัฒนธรรมมากมาย จึงถือเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ เพราะมีพุทธศิลป์เป็นแหล่งจูงใจ ซึ่งพุทธศิลป์ต่าง ๆ ล้วนเป็นทัศนูปกรณ์ในการสอนธรรมะได้อย่างดี และเมื่อศึกษาความหมายต่าง ๆ ที่แฝงไว้ในพุทธศิลป์ให้ลึกซึ้งลงไปแล้วจะพบว่าเป็นเรื่องธรรมะทั้งสิ้น ดังนั้นการอนุรักษ์จึงมิเป็นเพียงการดำรงไว้ซึ่งคุณค่าของพุทธศิลป์เท่านั้นแต่ยังหมายรวมถึงการสืบทอด

และเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนยาวนานต่อไปอีกด้วย วัดยังเป็นแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ประกอบไปทั้งทรัพยากรที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม เพียงแต่จะได้รับการสื่อสารและถ่ายทอดออกมาในรูปแบบใด ทั้งนี้ยังถือว่าวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทรงคุณค่า หากการนำเสนอไม่ได้ถูกถ่ายทอดไปอย่างครบถ้วน หรือเพียงแยกส่วนไม่ได้นำเสนออย่างต่างเนื่องเป็นเหตุเป็นผล นักท่องเที่ยวก็จะได้เพียง เดินชม หรือถ่ายรูปความสวยงาม หรือเพียงไหว้พระขอพร มิได้เสริมสร้างปัญญาแก่ผู้มาเที่ยวชม (กนกวรรณ ดุงศรีแก้ว, 2542) จะเห็นได้ว่าวัดมีบทบาทที่สามารถสนองประโยชน์ต่อสังคมได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ด้านรายได้ที่เข้ามาทะนุบำรุงวัด ท้องถิ่น จังหวัดและประเทศโดยรวม ขณะเดียวกันวัดยังสามารถเป็นแหล่งให้ความรู้ ความคิดที่กว้างขวางขึ้น ทั้งในทางตรงและทางอ้อม ให้ความสงบร่มเย็นกับผู้มาเยือน ทำให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจพุทธศาสนาได้ดีขึ้น เนื่องจากถือได้ว่าศาสนาเป็นรากเหง้าของการตั้งชุมชน เป็นหลักของชุมชน นอกจากนี้ทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดยังมีคุณค่าในด้านต่าง ๆ และถือเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความสำคัญในสังคมอีกด้วย

วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งอยู่บนเลขที่ 248 ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเป็นแม่กองก่อสร้าง สร้างขึ้นด้วยศิลปะไทยผสมจีน ทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญในวัดได้แก่ ภายในพระอุโบสถ มีพระพุทธรูปสำคัญอยู่ 2 องค์ คือ พระประธานหรือ พระสุวรรณเขต (พระโต) ซึ่งอัญเชิญมาจากวัดสระตะพาน จังหวัดเพชรบุรี และ พระพุทธชินสีห์ซึ่งอัญเชิญมาจากวิหารทิศเหนือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ถัดจากพระอุโบสถออกไปเป็นเจดีย์กลมขนาดใหญ่ สร้างสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 หุ้มกระเบื้องสีทอง ในรัชกาลปัจจุบัน รอบฐานพระเจดีย์มี ศาลาจีนและซุ้มจีน ถัดออกไปเป็นวิหารแก่งหิน ได้ฐานพุทธบัลลังก์ พระพุทธชินสีห์ พระประธานในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นที่บรรจุพระบรมราชสรีรางคาร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเคยผนวช ณ วัดนี้เมื่อยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร นอกจากนี้ยังมีพระรูปสมเด็จพระสมณเจ้า 2 องค์ คือ สมเด็จพระเทพยวเรศวิทิตยาลงกรณ์ และสมเด็จพระยาวิสุทธิญาณวโรรส ตำนกปั้นหย้า และ พระศาสดา พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ซึ่งพระมหากษัตริย์ราชาลิไทโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช 1900 รวมทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือชรัอินโข่ง นอกจากนี้แล้ววัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหารยังเคยใช้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ที่เสด็จออกทรงผนวชทุกพระองค์ นับตั้งแต่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ตลอดถึงพระบรมวงศ์ชั้นสูงที่ทรงผนวชเกือบทุกพระองค์มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน ปัจจุบันเป็นที่ประทับของ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และเป็นที่ตั้งของ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยอีกด้วย (สำนักงาน วัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นเรื่องที่มีความสำคัญและมีหลักการประสมประสานกันหลาย ๆ รูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการทั้งองค์กร และเชิงธุรกิจ การบำรุงดูแล การอนุรักษ์ รักษาศาสนสถานต่าง ๆ รวมทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ในวัด การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โบราณคดี พิพิธภัณฑสถานที่จะเก็บรักษา และจัดแสดงศิลปวัตถุ และการเป็นแหล่งเรียนรู้ เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญทั้งทางบ้านเมืองและทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นแหล่งรวมทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญมากมาย รวมทั้งเป็นสถานที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์ และเรื่องราวเกี่ยวพันกับบุคคล และเหตุการณ์สำคัญของไทย หลายประการ ที่สามารถจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารยังมีข้อจำกัดอยู่มากพอสมควร ทั้งด้านกายภาพ ด้านนโยบาย ด้านการพัฒนาบุคลากร และสภาพแวดล้อม ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะสำรวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร เฉพาะในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม อย่างเป็นระบบเพื่อนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการเผยแพร่ต่อสาธารณชน เพื่อการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อสำรวจ ประเมินและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร

2.2 เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่พบในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร

3. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

3.1 สามารถรวบรวมข้อมูลและรูปแบบทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ของวัดบวรนิเวศวิหาร

3.2 ได้ความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับแหล่งอื่น

4. แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมทางศาสนา มีความจำเป็นที่จะต้องใช้องค์ความรู้หลาย ๆ ด้าน มาใช้ในการจัดการไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการทั้งองค์กร การบำรุงดูแล การอนุรักษ์ ศาสนสถาน และทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆที่อยู่ในวัด การศึกษาครั้งนี้จึงมีการใช้แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่สำคัญ ดังนี้

4.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

4.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเป็นแหล่งเรียนรู้

ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาไปที่การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่ คุณค่าทางศิลปกรรม และคุณค่าทางสถาปัตยกรรม โดยศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของวัด โดยนำแนวคิดเกี่ยวกับประเภทและคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม และแนวคิดการเป็นแหล่งเรียนรู้ มาเป็นกรอบในการศึกษา

5. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งศึกษาและสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรม ประเมินคุณค่า และศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร โดยได้กำหนดขอบเขตในการวิจัยไว้ดังนี้

5.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

5.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ คุณค่าทางศิลปกรรม และคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และเพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ต้องอาศัยองค์ประกอบในการจัดการหลายด้านเนื่องจากทรัพยากรวัฒนธรรมทางศาสนาเป็นเรื่องละเอียดอ่อน และมีกระบวนการหลายขั้นตอน และอาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ในวัด ดังนั้นในการศึกษาเรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ในครั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 1.1 ความหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 1.2 ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 1.3 การประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 1.4 เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 1.5 กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
2. แนวคิดการเป็นแหล่งเรียนรู้
  - 2.1 ความหมายของคำว่า “แหล่งเรียนรู้”
  - 2.2 ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้
  - 2.3 การจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 3.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 3.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
  - 3.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

วัดถือเป็นองค์กรทางสังคมที่มีความสำคัญ ทั้งยังเป็นแหล่งรวมของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชาติไทย แนวคิดด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นศาสตร์ที่บูรณาการความรู้หลาย ๆ ด้านมารวมกันเพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการรักษา อนุรักษ์ สืบสานให้คงอยู่ และป้องกันไม่ให้เกิดการสูญเสียชีวิต หรือ สูญหาย เพื่อดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ และเกิดการพัฒนาย่างยั่งยืนเพื่อสืบทอดไปสู่ชนรุ่นต่อไป ในการศึกษาครั้งนี้จึงนำแนวคิดด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมมาเป็นหลักสำคัญเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1.1 ความหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึง กระบวนการหรือชุดของการกระทำ กิจกรรมหรือปฏิบัติการที่ดำเนินการเกี่ยวเนื่องกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่เป็นวัฒนธรรมเชิงรูป และทรัพยากรวัฒนธรรมเชิงนาม ประเภทภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรม โดยมีความมุ่งหมายของวัฒนธรรมคือการสร้างประโยชน์สุข (สายัณต์ ไพรชาญจิตร, 2553) นอกจากนี้ยังได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการเนื่องจากทรัพยากรทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชนและคนส่วนมากจะต้องส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนและผู้คนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุก ๆ กิจกรรมของการจัดการให้มากที่สุด ไม่ว่าจะเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะอะไรก็ตาม เพราะการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งบ่งบอกถึงความเข้มแข็งและความสมัครสมานสามัคคีของชุมชนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งการมีส่วนร่วมยังช่วยให้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีประสบความสำเร็จในทุกมิติของการพัฒนา เกิดผลดีทั้งทางกายภาพ จิตวิญญาณ รวมทั้งขวัญกำลังใจ มีผลลัพธ์ที่ดีเป็นคุณประโยชน์สืบเนื่องแผ่กระจายไปในทุกกลุ่มคนในปัจจุบันและจะส่งผ่านผลดีต่อไปยังคนรุ่นลูกรุ่นหลานเหลนโหลนในอนาคต

พอจะสรุปได้ว่าการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม ดังนั้นจึงควรที่จะทำความเข้าใจว่าวัฒนธรรมคืออะไร เกิดจากอะไร และมีขึ้นเพื่ออะไร หลักการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม จึงเป็นศาสตร์ที่มีความผสมผสานจากหลายๆ แนวทางไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นอยู่กับบริบทของทรัพยากรนั้น ๆ แต่ในภาพรวมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมใช้ศาสตร์หลายศาสตร์ผสมผสานกันอย่างบูรณาการทั้งนี้ต่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อการรักษา อนุรักษ์ สืบสานให้คงอยู่ และป้องกัน ไม่ให้เกิดการสูญเสียชีวิต หรือ สูญหาย เพื่อดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ และเกิดการพัฒนาย่างยั่งยืนเพื่อสืบทอดไปสู่ชนรุ่นหลังต่อไป

1.2 ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม

จากการศึกษาเกี่ยวกับความหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในข้างต้น ทรัพยากรวัฒนธรรม คือ ผลผลิตของวัฒนธรรมหรือลักษณะต่าง ๆ ของระบบวัฒนธรรม (ทั้งในอดีตและปัจจุบัน) ที่มีค่าเป็นตัวแทน หรือสามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ ดังนั้นทรัพยากรวัฒนธรรมจึงรวมซากสิ่งของที่มนุษย์ทำขึ้น แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน ศาสนสถาน เอกสารทางประวัติศาสตร์ จารึก ภาษา ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ฯลฯ (สว่าง เลิศฤทธิ์, 2547: 2) นอกจากนี้ ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นผลของการกระทำของสมาชิกสังคมตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยผลของการกระทำที่คนในอดีตสร้างสรรค์ไว้มักจะปรากฏในลักษณะสถานที่ วัตถุ และนิทานตำนาน โดย ทรัพยากรวัฒนธรรมอีกส่วนหนึ่งได้รับการสืบทอดจากอดีตและปรับปรุงโดยคนรุ่นหลัง เช่น ภูมิปัญญา บรรทัดฐานการดำเนินชีวิต ประเพณีและความเชื่อ (ชนัญ วงษ์วิภาคและคณะ, 2547: 77)

ทรัพยากรวัฒนธรรมคือผลผลิตของวัฒนธรรม หรือลักษณะต่างๆของระบบวัฒนธรรมที่มีค่าหรือเป็นตัวแทน หรือสามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ ทรัพยากรวัฒนธรรมครอบคลุมถึงสิ่งที่จับต้องได้ และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความเชื่อภาษา เป็นต้น (พิสิฐ เจริญวงศ์: 2542) นั่นคือทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นสิ่งของสำคัญที่จะจัดการให้ถูกต้องก็จะต้องศึกษาว่าอะไรเป็นอะไร จะใช้แนวทางอย่างไร กล่าวคือ สมบัติวัฒนธรรมที่เป็น “มรดก” นั้นเปลี่ยน “บทบาทและหน้าที่” ไปเกือบหมดแล้ว ต้อง “อนุรักษ์” และ “สงวน” ให้คงเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้แล้วนำไปใช้ประโยชน์ โดยไม่ให้เสื่อมสภาพเร็วกว่าที่ควร ส่วนที่เป็น “ของใหม่” ก็ต้อง “พัฒนา” ไม่หยุดอยู่กับที่ ฉะนั้น “การอนุรักษ์และพัฒนา” จึงเป็นของคู่กัน

สายันตร์ ไพรชาญจิตร (2550, 13-14: 16) กล่าวถึง ทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้และที่เป็นความหมาย ความรู้/ภูมิปัญญา ความเชื่อกฎระเบียบแบบแผนเพื่อการปฏิบัติ จินตนาภาพ ความรู้สึนึกคิด ศิลปะการแสดงออก ที่ไม่สามารถจับต้องหรือสัมผัสทางกายภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีต และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนและสังคม ในชุมชนทั่ว ๆ ไปมีทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทหลัก ๆ ทั้งชนิดที่เป็นมรดกและ ทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์ และพัฒนาขึ้นมาใหม่ สามารถพบเห็นและศึกษาได้ในปัจจุบัน 3 กลุ่ม ประกอบด้วย ทรัพยากรทางโบราณคดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปวัฒนธรรมหรือทรัพยากร

วัฒนธรรมที่แสดงออกได้แก่ ศิลปะ วรรณกรรม ปรัชญา คติ นันทนาการ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมความเชื่อ

ทรัพยากรวัฒนธรรมมีปรากฏอยู่ในทุกท้องถิ่นทุกสถานที่ ที่เคยมีคนอาศัยอยู่และในทุก ๆ ที่ที่มีคนอาศัยอยู่หรือใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน และส่วนใหญ่ไม่ได้มีทรัพยากรวัฒนธรรมของสมัยใดสมัยหนึ่งเพียงอย่างเดียว หากแต่มีทั้งหมด ซึ่งเป็นของเก่าที่เหลือนมาจากอดีตและของเก่าร่วมสมัยที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ด้วยกัน นอกจากนี้เรายังสามารถจำแนกประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรมว่ามีทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทหลัก ๆ ทั้งชนิดที่เป็นมรดกและทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์ และพัฒนาขึ้นมาใหม่ (สายันตร์ ไพโรชาญจิตร, 2550: 16) สอดคล้องกับที่ธนิช เลิศชาญฤทธิ (2550) กล่าวว่า

“ทรัพยากรวัฒนธรรมมีปรากฏอยู่ในทุก ๆ ท้องถิ่น ทุกสถานที่ที่เคยมีคนอาศัยอยู่หรือใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน และส่วนใหญ่ไม่ได้มีทรัพยากรวัฒนธรรมของสมัยใดสมัยหนึ่งเพียงอย่างเดียว หากแต่มีทั้งหมด ซึ่งเป็นของเก่าที่เหลือนมาจากอดีตและของเก่าร่วมสมัยที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ด้วยกัน”

คำนิยามของทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นอาจแบ่งเป็น 2 ประเภทหลัก (ธนิช เลิศชาญฤทธิ, 2550) คือ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

1. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Resources) หมายถึง ซากสิ่งของสิ่งก่อสร้าง วัตถุที่จับต้องได้และสัมผัสได้ด้วยมือและมองเห็นด้วยสายตา รวมถึงพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในฐานะต่างๆ เช่นเป็นอาหาร เป็นวัตถุดิบสำหรับทำสิ่งของเครื่องใช้ พิธีกรรม ที่อยู่อาศัย และสถานที่ก่อตั้งชุมชน

2. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Resources) หมายถึง การปฏิบัติ การแสดงออก การนำเสนอ ความรู้ ทักษะ รวมทั้งอุปกรณ์ วัสดุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องซึ่งชุมชน กลุ่มชน และปัจเจกบุคคลส่งผ่านหรือถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง และมนุษย์ยังมีการผลิตซ้ำ และสร้างทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อม การปะทะสังสรรค์กับธรรมชาติและประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตน และเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตนเองให้ยั่งยืน

ทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งสองประเภทมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันแต่ก็มีบางประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ต้องทำความเข้าใจเพื่อประโยชน์ต่อการจัดการและสงวนรักษา ดังนี้

1. ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรมาทดแทนได้ หรือทำขึ้นมาใหม่ไม่ได้

2. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถูกทำลายไปแล้ว ไม่สามารถนำกลับมาใหม่ได้
3. ทรัพยากรวัฒนธรรมหลายอย่างเปราะบาง และเสี่ยงต่อการสูญหายหรือหมดไปจากโลก
4. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งที่หายาก หรือประเภทรareชนิดเดียวในโลก

1.3 การประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม

ในการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น สิ่งที่มีความจำเป็นในเบื้องต้น ได้แก่ การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่เราต้องการจะจัดการ เพื่อให้เราตระหนักถึงความสำคัญ ความจำเป็นเร่งด่วนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อใช้ในการวางแผนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งอาจมีคุณค่าแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ ความรู้ ความเข้าใจของแต่ละสังคม เกณฑ์การประเมินก็ต่างกันไปตามเป้าหมายในการประเมินและความสนใจของผู้ประเมิน เช่น วิลเลียม ดี. โลปป์ (อ้างถึงในสายันต์ ไพรชาญจิตร, 2550: 25-27) กล่าวว่าคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมมี 4 แบบ คือ

1. คุณค่าที่แสดงนัยของอดีต หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมทุกประเภททั้งที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ เป็นเสมือนเครื่องเตือนความทรงจำ หรือสัญลักษณ์แห่งอดีตและปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งก่อสร้าง และเป็นวัตถุสิ่งของ นั้นเป็นหลักฐานที่ใช้ยืนยันเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต หากความรู้ภูมิปัญญา และได้จากทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทวัตถุสิ่งของสอดคล้องและรองรับต่อกันกับความรู้ที่ได้จากทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนามธรรมก็จะให้คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นนัย เป็นสัญลักษณ์หรือตัวบ่งชี้ และเป็นความทรงจำของอดีตที่มีพลังในการสื่อสารถึงคนในสมัยปัจจุบันเพื่อสามารถทำความเข้าใจในอดีตได้

2. คุณค่าทางวิชาการ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง ภูมิทัศน์วัฒนธรรม มีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวแทนของอดีตวัตถุที่นำมาสร้างและบริบทที่เกี่ยวข้องกับวัตถุ นั้น ๆ ก็เป็นแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจให้เรียนรู้เรื่องราวว่าได้มาจากไหน ได้มาอย่างไร ซึ่งวัตถุทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะมามีขนาดเล็ก ขนาดย่อม หรือขนาดใหญ่ กว้างขวาง เล็กแคบ อย่างไร ล้วนบอกให้รู้เรื่องราวในอดีตทั้งสิ้น

3. คุณค่าทางสุนทรีย์หรือความงาม ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทสิ่งก่อสร้างวัตถุสิ่งของและภูมิทัศน์วัฒนธรรมบางชิ้น บางสถานที่ที่มีรูปทรง ลักษณะพื้นผิว และคุณลักษณะภายนอกอื่น ๆ ที่เมื่อมองเห็นแล้วเกิดความรู้สึกชื่นชอบเพราะมีความงดงาม สวยงามกว่าแห่งอื่น ๆ ของผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่งๆที่มีเกณฑ์การกำหนดคุณค่าต่างๆกันไป ซึ่งอาจกำหนดด้วยปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่แบบ

แผนและความงามที่เป็นประเพณีนิยมในสังคมและเวลาที่วัตถุนั้นถูกสร้างขึ้นหรืออาจเกิดจากข้อวิจารณ์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะหรือความนิยมของตลาดซื้อขายงานศิลปะหรือวัตถุทางวัฒนธรรมนั้น ๆ ก็ได้

4. คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหลือเป็นมรดกอยู่ ทุกวันนี้ถือเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของสังคมในปัจจุบัน ทั้งส่วนที่ถูกใช้สอยสืบทอดเรื่อยมา และส่วนที่ถูกละทิ้งไม่ได้ใช้สอย หรือจัดการให้เกิดประโยชน์คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ ของทรัพยากรวัฒนธรรมอาจเกิดจากมูลค่าของสิ่งก่อสร้าง หรือวัตถุสิ่งของที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในปัจจุบันได้ เช่น อาคาร สถานที่ สิ่งก่อสร้างที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นสำนักงาน เป็นต้น นอกจากนี้คุณค่าพื้นฐานด้านอื่นๆ ทั้งด้านที่เป็นตัวแทนของอดีต ด้านความสวยงามก็ถูกนำมาคิดคำนวณเป็นมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับที่ ธนิก เลิศชาญฤทธิ (2554: 32) ได้เสนอว่า คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม มี 4 ด้าน ได้แก่ 1. คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ 2. คุณค่าเชิงวิชาการ 3. คุณค่าเชิงสุนทรีย์ 4. คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง (2552) รองคณบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้เชี่ยวชาญด้านสถาปัตยกรรม และทรัพยากรวัฒนธรรม ได้กล่าวถึงในหนังสือเรื่องการอนุรักษ์และการจัดการมรดกวัฒนธรรม ว่าการประเมินคุณค่ามรดกวัฒนธรรม เป็นกระบวนการเพื่อให้การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆ เป็นไปอย่างครบถ้วนสมบูรณ์กระบวนการก่อนที่จะตัดสินใจดำเนินการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ชุมชน เมือง ศิลปะ วัฒนธรรม อาคาร โบราณสถานและบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องจะต้องทำการศึกษารวิจัยในทุกสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะหนักถึงคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมให้ถ่องแท้แล้วทำการประเมินคุณค่าคุณค่าในภาพรวมคุณค่าเฉพาะด้าน เช่น

1. คุณค่าทางสุนทรีย์ภาพ
2. คุณค่าทางประวัติศาสตร์
3. คุณค่าทางโบราณคดี
4. คุณค่าทางศิลปกรรม
5. คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
6. คุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา
7. คุณค่าในเรื่องขนาดโครงสร้างและวัสดุ

การจัดลำดับความสำคัญการประเมินทรัพยากรวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ก่อนที่จะดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาใด ๆ แนวปฏิบัติสำหรับการอนุรักษ์ทุกเรื่องที่ต้องกับโบราณสถาน ซึ่งโบราณสถานคือสิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ และสร้างขึ้นโดยมีนัยยะสำคัญทางประวัติศาสตร์มวลมนุษยชาติ ได้แก่ โบราณสถาน ซากปรักหักพัง หลุมศพสถาปัตยกรรม ประเพณี วัตถุ ถ้ำ เขาคิน แกะสลัก รูปปั้น ศิลปจารึก หมายรวมไปถึง อาคารสมัยใหม่ อาคารร่วมสมัย อาคารรำลึก และอาณาบริเวณที่มีความสำคัญทางศาสนา (หมู่บ้านหรือเมือง) สถานที่ที่มีองค์ประกอบของความเป็นมรดกที่น่าอนุรักษ์

หลักการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างแนวทางการปฏิบัติ การอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรมที่ดีให้เกิดขึ้นการอนุรักษ์นี้ หมายรวมถึงมาตรการทุกชนิดที่นำมาใช้เพื่อรักษาสภาพทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมโดยรอบโบราณสถานนั้นไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดี วัตถุประสงค์การอนุรักษ์เพื่อสงวนรักษาคู่ประอบดั้งเดิมทั้งหมดของโบราณสถานนั้นไว้ และรวมถึงรักษาข้อมูลและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต การอนุรักษ์ยังรวมถึงการบรรเทาความเสียหายที่เกิดจากกระบวนการทางธรรมชาติและจากน้ำมือมนุษย์ และป้องกันความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยใช้ทั้งเทคนิค และการจัดการที่เข้ามาช่วย โดยมาตรการการอนุรักษ์ทั้งหมดต้องการที่ไม่เปลี่ยนแปลงภาพถ่ายทางประวัติศาสตร์ (วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2552: 32)

นอกจากนี้ ยังมีหลักเกณฑ์การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ ซึ่งได้รับการยอมรับทั่วโลก คือ อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) หรืออนุสัญญามรดกโลก (UNESCO, 2008: 20) หลักการของอนุสัญญาฯ นี้ คือ การคุ้มครองและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติอันทรงคุณค่าโดดเด่น โดยมีวัตถุประสงค์หลักของอนุสัญญา คือ เพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศภาคีในการกำหนดมาตรการที่เหมาะสมทั้งด้านนโยบายและวางแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ที่มีประสิทธิภาพ ด้านกฎหมาย วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การบริหารจัดการ และการสนับสนุนงบประมาณเพื่อสงวนรักษาคู่ประอบ และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรม และธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อมวลมนุษยชาติให้คงอยู่ต่อไป โดยในปี พ.ศ. 2519 องค์การยูเนสโกได้จัดตั้ง "คณะกรรมการมรดกโลก" เพื่อทำหน้าที่ดูแลมรดกทางวัฒนธรรม และธรรมชาติที่สำคัญของโลก และจัดตั้ง "กองทุนมรดกโลก" เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนสนับสนุนการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่ได้รับการขึ้น

ทะเบียนเป็นมรดกโลกแล้ว ซึ่งได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าความโดดเด่นของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมมี 6 ข้อ ได้แก่

1. เป็นตัวแทนที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ด้านศิลปกรรมหรือตัวแทนของความงาม และเป็นผลงานชิ้นเอกที่จะจัดทำขึ้นด้วยการสร้างสรรค์ที่ชาญฉลาด หรือ

2. เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลผลักดันให้เกิดการพัฒนาสืบต่อมาในด้านการออกแบบ ทางสถาปัตยกรรม อนุสรณ์สถาน ประติมากรรม สวนและภูมิทัศน์ ตลอดจนการพัฒนาศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องหรือการพัฒนาการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งการพัฒนาเหล่านั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาในเวลานึง หรือบนพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดของโลก หรือ

3. เป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม หรือ

4. เป็นตัวอย่างลักษณะทั่วไปของสิ่งก่อสร้างที่เป็นตัวแทนการพัฒนาด้านวัฒนธรรม สังคม ศิลปกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรืออุตสาหกรรม หรือ

5. เป็นตัวอย่างลักษณะเด่นชัดหรือชนบทรรมนิยมประเพณีแห่งสถาปัตยกรรม วิธีการก่อสร้างการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ที่มีความเปราะบางหรือเสื่อมสลายได้ง่าย เพราะผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมที่ไม่สามารถกลับคืนดั้งเดิมได้ หรือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หรือ

6. มีความคิดหรือความเชื่อที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่มีความสำคัญหรือมีความโดดเด่นยิ่งในประวัติศาสตร์

การพิจารณาแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม มีสภาระหว่างประเทศว่าด้วยโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี (International Council on Monuments and Sites: ICOMOS) ซึ่งทำหน้าที่ประเมินคุณค่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และนำเสนอผลการประเมินต่อคณะกรรมการมรดกโลกเพื่อพิจารณาลงมติ โดยความสำคัญที่ถือว่าเป็นเกณฑ์ของมรดกโลกทางวัฒนธรรม มีดังนี้ (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2558)

1. มีลักษณะโครงสร้างต่าง ๆ สะท้อนถึงอดีต เช่น งานทางสถาปัตยกรรม ผลงานที่เป็นอนุสรณ์ในเชิงจิตรกรรม หรือประติมากรรม โครงสร้างทางธรรมชาติที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี ถ้าที่ใช้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ หรือลักษณะอื่น ๆ ใกล้เคียงซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญในระดับ สากลในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์

2. เป็นกลุ่มอาคารที่มีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าหรือความสำคัญในระดับสากลไม่ว่าจะในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์

3. เป็นที่ตั้งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็ผลงานของมนุษย์โดยเฉพาะ หรือเป็นการร่วมกันของทั้งมนุษย์และธรรมชาติ รวมทั้งที่ตั้งที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งล้วนมีคุณค่าและความสำคัญระดับสากลไม่ว่าจะในด้านประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติพันธุ์วิทยา หรือมานุษยวิทยาและการที่ลักษณะทั้ง 3 ข้อดังกล่าวจะถูกจัดว่ามีคุณค่า ความสำคัญ และชื่อเสียงระดับโลก หรือไม่นั้น จะต้องเข้าเกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่งใน 6 ข้อ ดังนี้

1. เป็นสิ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ของความสำเร็จทางด้านศิลปะซึ่งเป็นต้นแบบหรือแบบฉบับต่อๆ มา
2. เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาด้านสถาปัตยกรรม ศิลปะ ผัง เมือง หรือ ภูมิสถาปัตยกรรมในแหล่งอารยธรรมแหล่งใดแหล่งหนึ่งของโลก
3. เป็นหลักฐานเฉพาะที่แสดงถึงความเป็นอารยธรรมหนึ่ง ๆ ซึ่งสูญหายหรือล่มสลายไป
4. เป็นรูปแบบของอาคาร หรือผลงานด้านสถาปัตยกรรมที่มีชื่อเสียง ซึ่งปรากฏชัดเจนช่วงสำคัญ ๆ ทางล้อม
5. เป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่มีชื่อเสียง อันสะท้อนลักษณะวัฒนธรรมในช่วงสำคัญๆทางประวัติศาสตร์
6. มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์ ความคิด หรือความเชื่อที่มีความสำคัญ และมีชื่อเสียงในระดับ สากล (ข้อนี้คณะกรรมการฯ จะพิจารณาเฉพาะที่เป็นเหตุการณ์ที่พิเศษจริง ๆ เท่านั้น แต่อาจนา ไปประกอบกับเกณฑ์ข้างต้นทั้ง 5 ข้อ ด้วยก็ได้ รวมทั้งต้องมีการตรวจสอบว่ามีลักษณะดั้งเดิมที่แท้จริงหรือไม่ (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2558)

ในขณะที่นักวิชาการอย่าง Feilden and Jokilehto (1993) ได้กล่าวถึงคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมไว้ในหนังสือ Management Guidelines For world Cultural Heritage Sites ว่าคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมนั้นมีคุณค่าเกี่ยวข้องกับ มนุษย์ ในระดับต่าง ๆ โดยกว้าง รวมไปถึงคุณค่าใหญ่ ๆ คือ ทางวัฒนธรรม และคุณค่าทางสังคม และเศรษฐกิจ แบ่งออกเป็น

1. คุณค่าด้านการแสดงอัตลักษณ์ (Identity Value) เป็นความทรงจำ ที่เกี่ยวข้องกับมุมมองในสังคมควมมีเอกลักษณ์ทา ให้นึกถึงและจำได้

2. คุณค่าที่เกี่ยวกับ การออกแบบ/เทคนิค (Relative Artistic/Technical Value) เป็นคุณค่าที่มาจากด้านการออกแบบ ศิลปะ วิทยาศาสตร์และเทคนิคต่างๆ ความคิดสร้างสรรค์ ทำให้ เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ แสดงถึงพัฒนาการของความรู้ ในช่วงสมัยที่ต่างกัน

3. คุณค่าด้านการหายาก (Rarity Value) มีคุณค่าเกี่ยวโยงถึงแหล่งมรดกนั้นๆ

4. คุณค่าด้านการศึกษา (Educational Value) เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาหาความรู้

5. คุณค่าทางเศรษฐกิจ (Economic Value) มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับรายได้และความเป็นอยู่ของสังคม

6. คุณค่าทางการเมือง การปกครอง (Political Value) เป็นคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในอดีตที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์

7. คุณค่าเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Significance) แสดงออกและมีอิทธิพลต่อความคิด ความนิยมชมชอบ ส่งผลถึงวิถีการดำรงชีพการสืบสมัย เป็นความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ ความประหลาดใจ และความชื่นชม ส่งผลต่อการรับรู้สุนทรียภาพซึ่งทำให้เกิดความยินดี และ ประทับใจ

ในกฎบัตร Burra Charter 1999 ได้กล่าวไว้ว่าคุณค่าของมรดกวัฒนธรรม นั้น ประกอบด้วยคุณค่า 4 ด้าน ดังนี้ (Australia ICOMOS, 2000: 12)

1. คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical significance) เป็นคุณค่าที่ครอบคลุมประวัติศาสตร์ของความสวยงามทางด้านวิทยาศาสตร์และสังคม มีขอบเขตขนาดใหญ่ที่รองรับเหตุการณ์ขั้นตอนหรือกิจกรรมสำคัญ สำหรับสถานที่ที่กำหนดอย่างมีนัยสำคัญมีความสำคัญ ในการเชื่อมโยงกับเหตุการณ์การพัฒนาหรือขั้นตอนทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญของมนุษย์ และ วิวัฒนาการของประเทศ, รัฐหรือชุมชน

2. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์หรือความงาม (Aesthetic Significance) เป็นคุณค่าความงามรวม ที่เกี่ยวข้องกับ การรับรู้ทางประสาทสัมผัส

3. คุณค่าทางสังคม (Social Significance) เป็นคุณค่าความนิยมทางสังคมสถานที่ ที่ได้กลายเป็นความสำคัญทั้งต่อจิตวิญญาณ มีความสำคัญต่อทางการเมือง การดำเนินไปในระดับชาติ ส่วนใหญ่หรือชนกลุ่มน้อย

4. คุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Significance) เป็นคุณค่าทางวิทยาศาสตร์หรืองานวิจัยของสถานที่ที่จะขึ้นอยู่กับความสำคัญของข้อมูลที่เกี่ยวข้องการหายาก การมีคุณภาพหรือข้อมูลที่สำคัญที่สามารถนำไปสู่ข้อมูลต่อไปอีกมากมาย

ล่าสุดในปี พ.ศ. 2558 ในเอกสารแผนการจัดการอนุรักษ์ พ.ศ. 2558 (Conservation Management Plan 2015) ซึ่งจัดทำโดย NSW Sydney Barbour Foreshore Authority ได้กล่าวถึงคุณค่าของมรดกวัฒนธรรม เอาไว้ว่ามีคุณค่าความสำคัญ 9 ด้านดังนี้ (NSW Government Sydney Harbour Foreshore Authority, 2015: 65-67)

1. คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical Significance) แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของวิถีชีวิต การดำรงชีพอยู่รอดของกลุ่มชนและสังคมที่ได้มีการสืบทอดกันมาแต่โบราณเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในฐานะที่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์

2. คุณค่าทางด้านความสัมพันธ์ (Associational Significance) คุณค่าทางด้านความสัมพันธ์อาจรวมถึงค่านิยมของสังคมหรือจิตวิญญาณ และวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น สถานที่โดยทั่วไป และรวมถึงความงาม ประวัติศาสตร์ ทางสังคมและจิตวิญญาณ มีความสำคัญสำหรับอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

3. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์หรือความงาม (Aesthetic Significance) เป็นคุณค่าความงาม รวมถึงแง่มุมของการรับรู้ทางประสาทสัมผัส เกณฑ์ดังกล่าวอาจรวมถึงการพิจารณาของรูปแบบ ขนาด สีพื้นผิว และวัสดุของผ้า กลิ่นและเสียงที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ และการใช้งาน

4. คุณค่าทางสังคม (Social Significance) เป็นการแสดงถึงการรวมกลุ่มกันของวัฒนธรรมเป็นสังคม แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ในพื้นที่

5. คุณค่าทางการศึกษาวิเคราะห์ (Research Significance) คือ ประโยชน์ทางการศึกษา จากความเป็นของแท้ที่แสดงถึงความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล ถิ่นที่ หรือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เป็นตัวช่วยให้องค์ความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งสมบูรณ์ขึ้น

6. คุณค่าทางโบราณคดี (Archaeological Significance) มีคุณค่าในฐานะที่เป็นหลักฐานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรือบุคคลสำคัญ ในประวัติศาสตร์ หรือยุคใดสมัยใด มีแนวคิดใดในการก่อสร้างนั้นที่สะท้อนถึงสภาพเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละยุคสมัย แสดงเอกลักษณ์ทางโบราณสถาน รวมทั้งประวัติศาสตร์ศิลปะ สถาปัตยกรรม เป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้อง กับวัฒนธรรมในอดีตของมนุษย์

8. คุณค่าความหายาก (Rarity Significance) ความเป็นลักษณะการก่อสร้างการเกิดขึ้นที่พบได้ยาก การสื่อความหมายให้เป็นที่เข้าใจได้ชัดเจน ความมีเอกลักษณ์ และความเป็นตัวแทนของยุคสมัย

9. คุณค่าด้านการเป็นตัวแทน (Representativeness Significance) การเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และวัฒนธรรม โดยเฉพาะลักษณะทางกายภาพ สิ่งรอบตัว ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมพื้นที่

ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม การบริหารจัดการจำเป็นต้องอาศัยหลักการหรือแนวทางปฏิบัติ ที่ถูกต้องและเหมาะสม ทั้งนี้ เพื่อให้มรดกวัฒนธรรมอันล้ำค่าเหล่านั้นได้รับการรักษาไว้ซึ่งคุณค่าและความสำคัญไว้สืบต่อไป มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์และมีคุณค่าเป็นเครื่องแสดงออกถึงความเป็นมาของบ้านเมืองประวัติศาสตร์ความเป็นชาติ โดยเราสามารถสัมผัสได้ทาง โบราณสถาน โบราณวัตถุทั้งหลาย ซึ่งล้วนเป็นสิ่งมีค่าและควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และ โบราณคดีมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทยที่มีมา แต่อดีต ควรค่าแก่การรักษาอนุรักษ์ให้คงทนถาวรไว้ให้เป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ โดยเฉพาะ โบราณสถาน โบราณวัตถุทั้งหลายให้คนไทยได้ภูมิใจ ศิลปวัฒนธรรมนั้น มีคุณค่าและ ความสำคัญที่ประโยชน์ต่อประเทศชาติและสังคม 3 ประการ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2539: 106-109) คือ

1. ช่วยสอบสวนเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ให้แน่นอนยิ่งขึ้น
2. ช่วยให้ประชาชนเกิดความรักชาติ
3. ศิลปวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมที่แสดงออกด้านสุนทรีย์ ประเภทจารีต ประเพณี การมหรสพ วิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมเชิงนามธรรม เป็นมรดกวัฒนธรรมเชิงนามธรรมที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลสมัย ศิลปวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของความเป็นชาติ ในฐานะเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ที่เป็นแผนเฉพาะของตนเอง ไม่เหมือนกับชาติอื่นบางเรื่องอาจได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมของชาติอื่น ก็สามารถมาดัดแปลงปรับปรุงให้เข้ากับลักษณะ โดยเฉพาะของตนเองได้

รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมภาคตะวันตก พ.ศ. 2551 ของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 8 ได้กล่าวถึงคุณค่า ความ สำคัญ ของทรัพยากรวัฒนธรรม ว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ให้ค่า ดังนั้นคุณค่าจึงอาจแตกต่างกันไปตามพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม ทางประวัติศาสตร์ (เช่น ของอย่างเดียวกันในบางบริบทอาจเห็นว่ามีคุณค่า มีความหมายมาก แต่ในบาง

บริบทก็ไม่น่าสนใจ) และทางสติปัญญาของแต่ละคนแต่สังคม นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับบริบทอื่น ๆ หรือเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจด้วย ทรัพยากรวัฒนธรรมทุกประเภทมีคุณค่าหรือมีประโยชน์ ทั้งในปัจจุบัน และอนาคต คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมมีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับมุมมอง และวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้ (สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 8, 2551) แบ่งเป็น 8 ด้าน ดังนี้

1. คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ (Symbol Significance) ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นเสมือนเครื่องเตือนความทรงจำ หรือสัญลักษณ์แห่งอดีตซึ่งแต่ละคนอาจจะมองต่างกัน คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ หรือ คุณค่าที่ติดมากับทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น ยากที่จะเลื่อนหายตามกาลเวลา แม้ว่าจะมีการลอกเลียน ทา ปลอมขึ้น หรือใช้วัสดุใหม่ เช่น นักโบราณคดีเห็นขวานหินยุคหินเก่าจากความรู้และประสบการณ์ก็พอจะเห็นความสำคัญแต่สำหรับคนทั่วไปอาจจะนึกว่าเป็นก้อนหินธรรมดา อย่างไรก็ตามคุณค่าเชิงสัญลักษณ์เป็นสื่อบอกความหมายอะไรบางอย่างแก่เรา

2. คุณค่าเชิงวิชาการ (Research Significance) ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญสำหรับการศึกษาค้นคว้าความรู้ด้านต่างๆ เช่น โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม ฯลฯ ผ่านการวิจัยอย่างเป็นระบบ ผ่านกระบวนการและวิธีการศึกษาที่เหมาะสมและน่าเชื่อถือ

3. คุณค่าเชิงสุนทรียะ (Art Significance) คุณลักษณะบางอย่างของทรัพยากร เช่น รูปทรง ลวดลาย (textures) เนื้อวัสดุผิว และคุณภาพ เป็นต้น มีคุณค่าเชิงความงาม หรือศิลปะ และจิตใจ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความชอบ มาตรฐาน และจินตนาการของแต่ละบุคคล หรือแต่ละวัฒนธรรม

4. คุณค่าเชิงความงาม (Aesthetic Significance) เป็นแรงบันดาลใจ หรือแรงกระตุ้นให้มีการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมต่อไป เช่น การทำงานจิตรกรรมฝาผนังของศิลปินชื่อดังหลายท่าน ที่มีแรงบันดาลใจจากทรัพยากรวัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นต้น

5. คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ (Economic Significance) ทรัพยากรวัฒนธรรมมีคุณค่าในการใช้สอยโดยตรง (utilitarian function) เช่น ใช้เป็นภาชนะใส่อาหาร เครื่องมือเครื่องใช้เป็นสถานที่ ทา งาน ที่พัก อาศัย เป็นที่พักผ่อน หย่อนใจและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้เข้าประเทศสำหรับ หลายประเทศในโลก

6. คุณค่าเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Significance) ทรัพยากรวัฒนธรรมถูกนำมาใช้เป็นเสมือนเครื่องแสดง อัตลักษณ์ของชุมชน เช่น สัตว์สัญลักษณ์ประจำ เผ่า หรือตราประจำจังหวัด เป็นต้น ทรัพยากรวัฒนธรรมมีคุณค่าในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มชนต่างๆ ทั้งระดับ ท้องถิ่น

และระดับชาติ ตัวอย่างเช่น รัฐบาลกัมพูชาได้ใช้โบราณสถานต่างๆ โดยเฉพาะนครวัดเป็น เสมือนตัวแทนของ ชาวกัมพูชาทั้งมวลและใช้แสดงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่ชาติหนึ่งของ โลก นอกจากนี้ เราอาจมองคุณค่าของทรัพยากรต่อมนุษย์ในลักษณะเป็นกลุ่มใหญ่ หรือลักษณะร่วม

7. คุณค่าเชิงการตลาด (Business Market Significance) เช่น เก็บไว้ทำมาหากิน เป็นที่อยู่อาศัยค้าขายลงทุน หรือให้เช่า เป็นคุณค่าเชิงเศรษฐกิจพาณิชย์เป็นต้น

8. คุณค่าสำหรับชุมชน (Local Significance) เช่น ประโยชน์ทางการเมือง ประโยชน์หรือค่า สภา สำหรับชนบางกลุ่ม หรือของกลุ่มชาติพันธุ์ หรือคุณค่าสำหรับท้องถิ่น

9. คุณค่าสำหรับความเป็นมนุษย์ (Humanity Significance) เช่น คุณค่าเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของมนุษย์และคุณค่าเชิงโบราณคดี หรือการศึกษาเรื่องราวในอดีตของมนุษยชาติ

จากการศึกษาคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมจากหลาย ๆ แหล่งดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า คุณค่าความสำคัญของมรดกวัฒนธรรม ประกอบด้วย คุณค่าความสำคัญทั้งหมด 10 ด้าน ประกอบด้วย

1. คุณค่าทางโบราณคดี หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมีความสำคัญแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการ ของวิถีชีวิตของกลุ่มชน และสังคมที่ได้มีการสืบทอดกันมา นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การตั้งถิ่นฐานของชุมชน รูปแบบการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในฐานะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญในอดีตของมนุษยชาติ

2. คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมีคุณค่าในฐานะที่สามารถเป็นหลักฐานสำคัญที่อธิบายหรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรือ บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ สะท้อนถึงสภาพเศรษฐกิจ และสังคมของแต่ละยุคสมัย เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต หรือบุคคลสำคัญในแต่ละช่วงเวลา หรือ แต่ละเหตุการณ์โดยรวมทั้งประวัติศาสตร์และศิลปะ สถาปัตยกรรม

3. คุณค่าทางวิทยาศาสตร์ หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมีคุณค่าทางกระบวนการศึกษา หรืองานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ เกี่ยวข้องกับความสำคัญของข้อมูลที่เกี่ยวข้อง มีคุณค่าที่สามารถระบุถึงการค้นพบ การหายาก การมีคุณภาพ หรือข้อมูลที่สำคัญที่สามารถนำไปสู่ข้อมูลต่อไปอีกมากมาย

4. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์หรือความงาม หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมีความเป็นเอกลักษณ์ในแง่ของความงดงาม ทางศิลปะ ความดีงามของชุมชน ทำให้เกิด ความรู้สึกหรือจินตนาการถึงความงาม สามารถสร้างความน่าประทับใจ น่าชื่นชม รื่นรมย์ และน่ายินดีแก่ผู้พบเห็น

5. คุณค่าทางการศึกษา/วิชาการ หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นเป็นประโยชน์ทางการศึกษา ทางวิชาการในแขนงต่างๆ เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ทั้งตัวทรัพยากรวัฒนธรรมเอง รายละเอียด กระบวนการเกิด หรือ ความเป็นมา จากความเป็นของแท้ที่แสดงถึงความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล หรือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เป็นตัวช่วยให้องค์ความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งสมบูรณ์ขึ้น

6. คุณค่าด้านการเป็นตัวแทน หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และวัฒนธรรม บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ ของพื้นที่นั้น ๆ ยุคสมัยนั้น ๆ โดยเฉพาะลักษณะทางกายภาพ สิ่งรอบตัวทั้งหมดที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรม พื้นที่

7. คุณค่าความหายาก หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะการทำให้เกิดขึ้นที่พบได้ยาก มีน้อย อาจไม่สามารถทำขึ้นได้ใหม่โดยง่าย การสื่อความหมายให้เป็นที่เข้าใจได้ ช่องแหล่งที่มาทรัพยากรวัฒนธรรม ความมีเอกลักษณ์และความเป็นตัวแทนของยุคสมัย เสี่ยงต่อการสูญสลาย

8. คุณค่าทางด้านทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในการใช้สอยโดยตรง สามารถสร้างมูลค่าได้ เช่น ใช้เป็นเครื่องแต่งกาย ใช้เป็นภาชนะใส่อาหาร เครื่องมือ เครื่องใช้ เป็นสถานที่ทำงาน ใช้เป็นที่พักอาศัยเป็นที่ พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ เป็นต้น

9. คุณค่าทางสังคม หมายถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของความเป็นสังคมและชุมชน เป็นเสมือนเครื่องหมายแสดงถึงการดำรงอยู่ และดำเนินไปของสังคมและยุคสมัย ในฐานะเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ที่เป็นแผนเฉพาะของตนเองแสดงถึงการรวมกลุ่มกันของวัฒนธรรมเป็น สังคม แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ในพื้นที่

ในการศึกษาครั้งนี้ได้มุ่งประสงค์ที่จะศึกษา ประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าในวัดบวรนิเวศวิหารโดยเฉพาะคุณค่าทางศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม เนื่องจากทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีความโดดเด่นใน 2 ด้านดังกล่าว ซึ่งสามารถจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารได้เป็นอย่างดี

1.4 เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เป็นงานที่มีเป้าหมายในการนำเอามรดกทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มาอนุรักษ์และพัฒนาให้เกิดประโยชน์ และไม่เฉพาะแต่เพื่อการศึกษาเท่านั้นหากแต่รวมไปถึงประโยชน์ต่อสังคมและเศรษฐกิจซึ่งหมายรวมถึงเศรษฐกิจของท้องถิ่นและของประเทศชาติด้วยประกอบด้วยขั้นตอนใหญ่ 2 ขั้นตอน คือ (สาวิตรี พิสูจน์พงศ์, 2543: 33-34)

1. ขั้นการดำเนินการให้มรดกทางวัฒนธรรมคงอยู่ นับตั้งแต่การสำรวจศึกษาและวิจัยการพิทักษ์รักษา และการอนุรักษ์

2. การดำเนินการทางธุรกิจเกี่ยวกับงานด้านวัฒนธรรม เป็นการดำเนินการเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ประโยชน์ทางการศึกษา ทางสังคม การเมือง ด้านความมั่นคงของชาติ ทางด้านการท่องเที่ยว และการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น

นอกจากนี้เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คือ การค้นหา การรักษา การรักษาค่า และความหมายของ ทรัพยากรวัฒนธรรม ให้ตอบสนองความต้องการของสังคม ชุมชน และความเป็นมนุษย์ ในการศึกษาครั้งนี้มีเป้าหมายสำคัญคือการสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรมและการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร และหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านั้นให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต่อไป โดยเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมสามารถแบ่งเป็นข้อๆ (ธนิช เลิศชาญฤทธิ, 2552: 24) ดังนี้

1. เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ ทรัพยากรวัฒนธรรม สำหรับการวางแผนและการป้องกัน เราต้องได้ข้อมูล เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมให้สมบูรณ์มากที่สุดเท่าที่จะหาได้เสียก่อนจึงดำเนินการอย่างอื่น

2. เพื่อปกป้องทรัพยากรวัฒนธรรมและทำให้เกิดประโยชน์ตามความเหมาะสม แต่การอนุรักษ์และสงวนรักษาเป็นเป้าหมายสำคัญรองลงมา ทั้งนี้ เพื่อไม่ให้ทรัพยากรเสื่อมสภาพ หรือสูญหายก่อนเวลาอันควร

3. เพื่อให้ประชาชนหรือสาธารณชน นักวิจัย นักเรียนนักศึกษา สามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมได้อย่างเท่าเทียม

4. เพื่อใช้ทรัพยากรวัฒนธรรม ในการให้การศึกษา เกี่ยวกับอดีต และให้เรา ได้ตระหนักในคุณค่า กองทรัพยากรวัฒนธรรมเองด้วย

1.5 กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม อาจมีกระบวนการและขั้นตอนที่มีความแตกต่างกันไปตามสภาพการ ยุทธศาสตร์ ของแต่ละพื้นที่สังคมชุมชน ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม และนักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ในแต่ละท้องถิ่น หรือในแต่ละประเทศ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปกระบวนการ ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ประกอบด้วย 3 กระบวนการ (ธนิช เลิศชาญฤทธิ, 2552: 25-26) ดังต่อไปนี้

1. การประเมินความสำคัญ (Assessing Significance) หมายถึง การแปลความหมายความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมในการแปลความหมายนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานจากการวิเคราะห์ หลักฐานเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม และคุณค่าต่างๆของทรัพยากรวัฒนธรรม ในการประเมินความสำคัญ ของทรัพยากรวัฒนธรรม นักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ต้องทำงานใกล้ชิดกับชุมชนและบุคคลหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อจะเข้าใจทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างถ่องแท้ ภายใต้บริบทต่างๆและเพื่อให้การจัดการได้ผลงาน (Output) ที่มีประสิทธิภาพ ในแง่ของการทำงาน การประเมินความสำคัญทรัพยากรวัฒนธรรม ต้องอาศัยนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญหลายด้าน เช่น นักโบราณคดี นักมานุษยวิทยา ฯลฯ รวมทั้งสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น เช่นชาวบ้านพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ฯลฯ ในหลายกรณี ควรมีการจัดทำแผนการ (Plan of Management) ก่อนการประเมินความสำคัญซึ่งจะช่วยให้เลือกได้ว่า คุณค่าหลักประกันใดบ้างที่ควรได้รับการประเมินอย่างละเอียด จากนั้น จึงดำเนินการตามแผน และสุดท้ายก็เป็นการจัดทำเอกสารระบุความสำคัญ (Statement of Significance หรือ SOS) ซึ่งมีการจัดลำดับความสำคัญ ของทรัพยากรแต่ละอย่างในพื้นที่ที่ดำเนินการ และข้อเสนอทั่วไป เกี่ยวกับ วิธีที่เหมาะสมที่สุดในการจัดการ

2. การวางแผนการจัดการ (Planning for Management) เมื่อมีการประเมินความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมมีการจัดทำโครงสร้างคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างดี และมีการพัฒนาความสำคัญและประวัติที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว กระบวนการต่อไปก็เป็นการกำหนดแผนการปฏิบัติงานหรือ แผนการจัดการที่เหมาะสม ในแผนการปฏิบัติการจัดการควรมียุทธวิธีในการจัดการทรัพยากรที่เป็นกำหนด เป็นระยะยาว และผลลัพธ์ที่คาดว่าจะได้รับจากการจัดการ นอกจากนี้ ในการวางแผนการจัดการ ควรมีแผนการ ให้การศึกษา และการแปลความหมายเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม การวางแผนการจัดการยังต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่นชนพื้นเมือง และผู้สนใจอีกด้วย

3. การกำหนดรายการการจัดการ (Management Program) การจัดการอาจทำได้หลายวิธี แต่หลักการเบื้องต้น คือ การจัดการตามข้อเสนอแนะและลำดับความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรม ที่ประเมินไว้ในขั้นตอนแรก รูปแบบการจัดการมีหลายวิธีขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย (เช่น สภาพทางกายภาพของทรัพยากร ทำเล ที่ตั้ง ฯลฯ) มีตั้งแต่การเสริมความมั่นคง การบูรณะการสงวนรักษา เป็นต้น แต่การจัดการต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม จำเป็นต้องอาศัยความรู้ และทักษะของผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ

ในการศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารจึงควรจะดำเนินการภายใต้กรอบและวิธีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถูกต้องตามกระบวนการและสัมพันธ์กัน โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้ในการประเมินทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อให้ได้แนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมต่อไป

2. แนวคิดการเป็นแหล่งเรียนรู้

2.1 ความหมายของคำว่า “แหล่งเรียนรู้”

สำหรับความหมายของคำว่าแหล่งเรียนรู้ตามสื่อการอ่านและตำราทั่วไปอาจมีการนิยามที่แตกต่างกันออกไป อาทิ แหล่งสื่อการสอนชุมชน แหล่งความรู้ แหล่งทรัพยากรชุมชน แหล่งวิทยากรในชุมชน (อาชัญญา รัตนอุบล และคณะ, 2548: 27) ทั้งนี้นิยามดังกล่าวล้วนมีความหมายใกล้เคียงกัน พอสรุปสังเขปดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต” หมายถึง สถานที่ บุคคลหรือกิจกรรมที่สามารถให้ความรู้ ให้ประสบการณ์ในด้านต่างๆ แก่ประชาชน นักการศึกษาได้จัดประเภทของแหล่งการเรียนรู้ไว้ หลายประเภท ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งการเรียนรู้ประเภทกิจกรรม ศาสนา ประเพณี แหล่งการเรียนรู้ประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งการเรียนรู้ประเภทสื่อ แหล่งการเรียนรู้ที่รัฐหรือเอกชนสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการศึกษา เช่น ศูนย์การเรียนรู้ ที่อ่านหนังสือ และพิพิธภัณฑ์

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (2542) ได้ความหมายของการศึกษาว่า หมายถึง กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม การถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลง ความก้าวหน้าทางวิชาการ และการสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม การจัดการศึกษามี 3 รูปแบบคือ 1. การศึกษาในระบบ 2. การศึกษานอกระบบ และ 3. การศึกษาตามอัธยาศัย การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน มีกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน ขณะเดียวกันรัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินการและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ

จากการศึกษาพบว่านักวิชาการหลายท่านต่างให้ความหมายของ แหล่งเรียนรู้ หรือ แหล่งการเรียนรู้ว่า หมายถึง บุคคล หรือกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งให้ประสบการณ์แก่ประชาชนได้ ดังนั้น แหล่งการเรียนรู้ในชุมชน อาจเป็นศาสนสถาน โรงเรียน พิพิธภัณฑ์ สวนสมุนไพร ภูมิปัญญาท้องถิ่น พิธีกรรมทางศาสนา ประเพณี ศูนย์การศึกษาในชุมชน ห้องสมุด สถานประกอบการ หน่วยงานต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน (สุมาลี สังข์ศรี, 2542) ซึ่งสอดคล้องกับ บุญเลิศ มาแสง (2532: 29) เสนอความหมายที่คล้ายกันของคำว่า แหล่งความรู้ และ วิทยาการในภาพรวมที่สอดคล้องกันของคำว่า “แหล่งเรียนรู้” คือ

“แหล่งรวมของกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดความสำนึกและตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลา แหล่งความรู้จะอยู่ที่ไหน มีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความจำเป็นในแต่ละท้องถิ่น”

การให้นิยามคำว่าแหล่งเรียนรู้ยังมีความหมายที่ครอบคลุมไปถึง แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ว่า เป็นแหล่งที่บุคคลสามารถเรียนรู้ได้ตามความสนใจ ตามศักยภาพและโอกาส ตามความสามารถโดยการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ แหล่งการเรียนรู้จึงเป็นการเรียนตามอัธยาศัย ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในสังคม (ชัยยศ อิมสุวรรณ, 2544: 22) และ ให้ความหมายที่เกี่ยวกับแหล่งความรู้ ในชุมชน ดังนี้ (อาชัญญา รัตนอุบล, 2548: 28)

1. สถาบันของชุมชนที่มีอยู่แล้วในวิถีชีวิตและการทำมาหากินในชุมชน เช่น วัด โบสถ์ วิหาร ตลาด ร้านขายของชำ
2. สถานที่หรือสถานที่รัฐและประชาชนที่จัดตั้งขึ้นมา เช่น อุทยานการศึกษา อุทยานประวัติศาสตร์
3. สื่อเทคโนโลยีที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น วีดิทัศน์ ภาพสไลด์ โปรแกรมสำเร็จรูป สื่อเอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น หนังสือสารานุกรม
4. บุคคลากรที่มีความรู้ในชุมชน

จากนิยามดังกล่าวข้างต้น จึงสรุปความหมายได้ว่า แหล่งความรู้หรือที่เรียกว่าแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่ในสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่ทั้งที่เป็นรูปธรรม (Tangible) และ อรูปธรรม (Intangible) ซึ่งบุคคลสามารถเห็นคุณค่าและความจำเป็นในการเข้าไปสู่วงโคจรของแหล่งความรู้หรือการเสาะแสวงหาทรัพยากรทางความรู้อื่นตามเป้าหมายและแรงจูงใจของตนเอง อันเป็นประสบการณ์การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

2.2 ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ นฤมล ต้นธสุเรศษุ (2549 อ้างถึงในอภิรดี กันเดช, 2551: 42) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับความสำคัญในประเด็นเรื่องแหล่งความรู้หรือแหล่งวิทยาการในชุมชน 5 ลักษณะดังนี้

1. เป็นแหล่งการศึกษาตลอดชีวิตที่ประชาชนจะมีปฏิสัมพันธ์ เพื่อหาความรู้ต่างๆ ได้ด้วยตนเองตลอดเวลา ไม่จำกัดเพศและวัย
2. เป็นแหล่งที่ช่วยเสริมการเรียนการสอนการศึกษาในระบบ
3. เป็นแหล่งที่ประชาชนเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้จากแหล่งกำเนิดได้
4. เป็นแหล่งที่ประชาชนเข้าไปปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรงหรือลงมือปฏิบัติจริงได้เช่น การแก้เครื่องยนต์ การประดิษฐ์เครื่องใช้ต่างๆ
5. เป็นแหล่งที่ประชาชนเข้าไปปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ๆ ที่มีการคิดค้นขึ้นและได้ของจริง

เสรี วงษ์มณฑา (2529: 702-708) เสนอสาระสำคัญของแหล่งการเรียนรู้ไว้ดังนี้ คือ เป็นแหล่งให้ข่าวสาร เปิดโลกทัศน์ของผู้ศึกษาให้กว้างไกลกว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตน ช่วยเปลี่ยนทัศนคติ ค่านิยม ให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ ๆ แนวคิดใหม่ ๆ เกิดมุมมองใหม่ ๆ ขึ้น และเป็นสื่อการสอนสมัยใหม่ที่ให้ความรู้ ก่อให้เกิดทักษะ ช่วยให้การเรียนรู้เร็วขึ้น เป็นแหล่งการศึกษาตลอดชีวิต ที่ประชาชนจะมีปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้ต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองตลอดเวลา โดยไม่จำกัดเพศและวัย อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่ช่วยเสริมสร้างการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้จากแหล่งกำเนิดได้ เป็นแหล่งที่ประชาชนเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรง หรือลงมือปฏิบัติจริงได้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่ประชาชนเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ ๆ ที่มีการคิดค้นขึ้นและยังไม่มีของจริงให้เห็น รวมทั้งเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในท้องถิ่นกับโรงเรียน และ เป็นการประหยัดเงินงบประมาณของโรงเรียนได้ เมื่อมีการใช้แหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ในทำนองเดียวกันความสำคัญของแหล่งการเรียนรู้ในระบบการศึกษาตลอดชีวิตอาจพิจารณาเชิงคุณประโยชน์ต่อบุคคลในชุมชนที่จะนำไปใช้ ดังที่ ชลทิพย์ เอี่ยมสำอาง และวิศนี ศิลตระกูล (2533: 233) กล่าวไว้ได้น่าสนใจดังนี้

1. เป็นแหล่งข่าวที่ชาวบ้านสามารถเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ตรงของตนเอง

2. ช่วยให้เกิดการประหยัด ผู้คนในท้องถิ่นสามารถศึกษาหาความรู้โดยไม่ต้องเดินทางไกล จึงเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่า และประหยัดงบประมาณ เพราะผู้ทรงคุณวุฒิที่อุทิศตนมาให้บริการเช่นนี้ได้จะช่วยแบ่งเบาภาระโดยไม่คิดค่าบริการหรือคิดค่าบริการในราคาถูก

3. เป็นการเสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นสนใจใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ สามารถแก้ปัญหาได้สอดคล้องและทันต่อเหตุการณ์ มองการณ์ไกล พร้อมทั้งจะปรับเปลี่ยนไปสู่สิ่งที่ดีกว่า

4. ส่งเสริมคุณธรรมการอยู่ร่วมกัน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือกัน ใจกว้าง ความคิดอิสระและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถแก้ปัญหาได้สอดคล้องและทันต่อเหตุการณ์ มองการณ์ไกล พร้อมทั้งจะปรับเปลี่ยนไปสู่สิ่งที่ดีกว่า

5. ช่วยให้เกิดการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่าต่อผู้คนในท้องถิ่น

6. ช่วยให้ประชาชนใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ โดยการศึกษาหาความรู้ เพิ่มพูนทักษะโดยการฝึกอบรมทักษะที่ตนสนใจ ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างรายได้แก่ตนเองและครอบครัว

7. ช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ของดีมีคุณค่าในชุมชนหรือพื้นพื้วัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้นมา เป็นการสร้างความผูกพันต่อท้องถิ่น ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมนั้น ๆ ต่อไป

8. เป็นการสร้างโอกาสให้ท้องถิ่นเกิดการพึ่งพาตนเองได้ รักจักประสานประโยชน์ เพื่อดำเนินการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

อย่างไรก็ดี สรุปได้ว่าสาระสำคัญของทรงคณะข้างต้นที่พิจารณาแหล่งการเรียนรู้ ในแง่คุณค่าและบทบาทตามนิยามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และสารสนเทศทางข้อมูลการศึกษาด้านเกี่ยวข้อง เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การจัดการศึกษา ในรูปแบบผสมผสานในภาพรวมส่งผลต่อบทบาทของแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต 3 ประการ ดังนี้

1. การพัฒนาองค์ความรู้สำหรับบุคคลและความสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม เช่น ครอบครัว ชุมชนใกล้เคียง และสังคมโลก อันเป็นการศึกษาตลอดชีวิตที่ครอบคลุมถึงความรู้เชิงประวัติศาสตร์ และระเบียบการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย

2. การพัฒนาองค์ความรู้และทักษะวิชาชีพ เพื่อสามารถปรับตัวเข้ากับความจริงด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ แต่จะต้องให้บุคคลได้ตระหนักถึงคุณค่าและความจำเป็นในการนำองค์ความรู้ และทักษะการเรียนรู้อื่น ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดข่าวสารความเป็นจริงจากแหล่งการเรียนรู้เหล่านั้น

3. การส่งเสริมความรู้ ความศรัทธาและการให้เกียรติซึ่งกันและกัน การอนุรักษ์ และการปกป้อง ตลอดจนการจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม นันทนาการ ภูมิปัญญาไทย และคุณค่าทางวรรณกรรม

4. การส่งเสริมเป็นแหล่งการทำกิจกรรม แหล่งทัศนศึกษา แหล่งฝึกงาน แหล่งเรียนรู้ ตามธรรมชาติ และสถานีย่อยสำหรับเครือข่ายกิจกรรมทางการศึกษาในระบบ นอกกระบบ และตาม อัยาศัยได้ เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้เข้าถึงข้อมูลได้อย่างเต็มที่

2.3 การจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา กองพระพุทธศาสนาสถาน กรมการศาสนา (2532) ได้กำหนดข้อพิจารณาเกี่ยวกับ การจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษาไว้ดังนี้

1. ด้านบริเวณและอาคารสถานที่

1.1 เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในแหล่งชุมชน

1.2 จัดให้มีบริเวณร่มรื่นสวยงามสะอาดสงบและมีสภาพเป็นอุทยานสวนป่าที่มีความร่มรื่น เพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนนิสิตนักศึกษาและประชาชนได้เข้ามาพักผ่อนรวมทั้งศึกษาหาความรู้

1.3 จัดวางแผนผังวัดที่เป็นสัดส่วนโดยแบ่งเขตพุทธาวาส สังฆาวาส และเขต ฌาปนกิจสงเคราะห์ ให้เป็นระเบียบ

1.4 จัดให้มีแหล่งน้ำสรงน้ำไว้บริการแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชน

1.5 จัดให้มีหอกระจายข่าวเพื่อสอดแทรกความรู้และบริการข่าวสารต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน

1.6 จัดทำพิพิธภัณฑ์สถานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งอนุรักษ์มรดกทาง ศิลปกรรม จัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนับสนุนวัดให้เป็น แหล่งท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้

1.7 จัดทำธรรมสถานหรือสวนธรรม เพื่อเป็นสถานที่ฝึกอบรมศีลธรรมจริยธรรม แก่ประชาชนหรือคนในท้องถิ่นนั้น

2. ด้านกิจกรรม เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ไม่จำกัดเพศและวัย รวมทั้งให้ความรู้ทางตรง และทางอ้อม

2.1 ทางตรง ได้แก่การจัดการเรียนการสอนแบบมีครูหรือวิทยากรบรรยายเช่น

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี และพระปริยัติธรรมแผนก สามัญศึกษา

2. จัดตั้งศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ศูนย์
อบรมเด็กด้อยโอกาสในวัด

3. จัดตั้งศูนย์ฝึกอาชีพศูนย์ฝึกอบรมทางศิลปกรรมการฝึกสอนและสาธิต
วิชาชีพสาขาต่างๆ การสาธารณสุขมูลฐาน การให้ความรู้ด้านกฎหมาย

2.2 ทางอ้อมได้แก่ การจัดการเรียนการสอนแบบไม่มีครูผู้สอนสามารถศึกษาด้วย
ตนเองจากสิ่งแวดลอมหรือสื่อต่าง ๆ ที่สัมผัสได้ มีเนื้อหาสาระอยู่ที่อยู่ในความสนใจและเป็นประโยชน์
แก่ผู้เรียนอย่างละเอียดเป็นขั้นตอน หมวดยุทธศาสตร์สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วเข้าใจง่าย เช่น

1. การจัดนิทรรศการ
2. การจัดต้นไม้พูดได้ในเขตศีลธรรมหรือคติพจน์ การจัดสวนสมุนไพรโดย
บอกสรรพคุณของต้นไม้ไว้
3. การบรรยายภาพเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังโดยอาจเป็นเรื่องราวทาง
วรรณคดีหรือตำรับยาต่างๆ

4. จัดทำพิพิธภัณฑ์สถานเพื่อเก็บรักษาโบราณวัตถุ และของเก่าต่าง ๆ คน
เขียนชื่อสิ่งของพร้อมทั้งคำบรรยายประวัติความเป็นมา และคุณประโยชน์ของสิ่งนั้น

5. จัดทำเอกสารเกี่ยวกับธรรมะ หรือเทศน์ธรรมะเพื่อเผยแพร่แก่ประชาชน
สรุปได้ว่า การจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษาเมืองคัมภีร์ประกอบที่สำคัญ คือ การมี
บริเวณและอาคารสถานที่ที่พร้อมสงบรวมรื่น มีการวางผังที่เป็นระเบียบ เป็นสัดส่วน และมีกิจกรรมที่
หลากหลายสามารถให้ความรู้แก่ผู้สนใจได้ทุกเพศทุกวัยและทุกอาชีพ รวมทั้งมีการจัดทำสื่อประกอบ
เผยแพร่ ความรู้ที่สะดวกและเหมาะสม

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้ จะมุ่งเน้นไปที่
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหาร การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยเฉพาะการ
ประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมและการเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยมีเอกสารและงานวิจัยที่น่าสนใจ
ดังต่อไปนี้

3.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหาร

จากการค้นคว้าและศึกษาเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหาร ทั้งโดย
ทางตรงและทางอ้อม พบว่า มีหนังสือ งานวิจัย และเอกสารต่างๆอยู่ไม่มากนัก ทั้งที่วัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นวัดที่มีความสำคัญเป็นอันมาก เอกสารชิ้นสำคัญเป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2465) เรื่อง **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร** ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมข้อมูลที่ ได้จากการค้นคว้า ทั้งจากคำบอกเล่า และเรียบเรียงจากความจำของพระองค์เองถึงที่มาและ เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งพระนิพนธ์ฉบับนี้ถือเป็นข้อมูลหลักที่สำคัญเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมา ของวัดบวรนิเวศวิหารไว้อย่างละเอียด ซึ่งมีผู้นำไปอ้างอิงเสมอมา เมื่อกล่าวถึง วัดบวรนิเวศวิหาร นอกจากนี้แล้วทางมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (2546) ยังได้ จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง **วัดบวรนิเวศวิหาร** ซึ่งได้รวบรวมทั้งประวัติความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหาร พระประวัติเจ้าอาวาส และทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศ ซึ่งถือว่าเป็นอีกเล่มหนึ่ง ซึ่งมีข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหารไว้อย่างน่าเชื่อถือเช่นกัน และเมื่อศึกษาค้นคว้าเพิ่มมากขึ้น นอกไปจากนี้พบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหารจะปรากฏในหนังสืออีกหลาย ๆ เล่ม ที่เกี่ยวข้อง ในหัวข้อต่าง ๆ เช่น วัดประจำ 9 รัชกาล หรือวัดสำคัญในเกาะรัตนโกสินทร์ วัดสำคัญใน กรุงเทพมหานคร และนำชมวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น แต่ข้อมูลที่พบเป็นเพียงประวัติโดยสังเขป มิได้มีรายละเอียดเช่นเดียวกับ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรื่อง **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร** และหนังสือวัดบวรนิเวศวิหารที่ตีพิมพ์ โดย มูลนิธิมหามกุฏราช วิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

นอกจากนี้ยังพบว่า มีหนังสือสำคัญอีก 2 เล่ม ที่มีความน่าสนใจเกี่ยวกับทรัพยากร วัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเนื่องจากเป็นสมุดภาพรวบรวมทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าของ วัดบวรนิเวศวิหารซึ่งจัดทำโดยสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ร่วมกับวัดบวรนิเวศวิหาร เนื่องในโอกาส สมโภชพระอารามเนื่องในโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรม ราชูปถัมภ์ พ.ศ. 2549-2555 ได้แก่ หนังสือ **พุทธาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร** (2556) และ **สังฆาวาสวัด บวรนิเวศวิหาร** (2556) ซึ่งหนังสือที่ระลึก ทั้ง 2 เล่มนี้ ได้รวบรวมรูปภาพทรัพยากรวัฒนธรรมภายใน วัดบวรนิเวศวิหารไว้อย่างละเอียดพร้อมทั้งข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านั้นไว้ ด้วย ดังเช่นที่หนังสือเรื่อง **ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร** (2528) ซึ่งจัดพิมพ์ตามพระราชดำริฯโดย สำนักราชเลขาธิการ สำหรับทรงถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริ นายก เนื่องในโอกาสงานฉลองพระชนมายุครบ 6 รอบ นักษัตริ์ ในปี พ.ศ. 2528 สมุดภาพเล่มนี้ ประกอบไปด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ภาพงานสถาปัตยกรรม และประติมากรรมที่ มีคุณค่าภายในวัดบวรนิเวศวิหาร พร้อมคำบรรยาย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ ทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารเป็นอย่างมาก

เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีทรัพยากรวัฒนธรรมอันหลากหลาย ทั้ง อาคารศาสนสถาน เสนาสนะ และงานศิลปกรรมต่างๆ ซึ่งงานจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดบวรนิเวศวิหารถือเป็นอีกหนึ่งทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่น ทางกลุ่มอนุรักษ์จิตรกรรมและประติมากรรมสำนักโบราณคดี กรมศิลปากร (2551) ได้จัดทำหนังสือเรื่อง **การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดบวรนิเวศวิหารราชวรวิหาร** ขึ้นเพื่อเผยแพร่แพร่กระจายความสำคัญของจิตรกรรมและบันทึกกระบวนการอนุรักษ์ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งหนังสือเล่มนี้ถือเป็นหลักฐานที่สำคัญอันแสดงถึงคุณค่าของงานจิตรกรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าที่ควรอนุรักษ์ไว้ ภายในประกอบด้วยรูปภาพงานจิตรกรรมที่มีอยู่ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร อันปรากฏภายในพระอุโบสถ หอพระไตรปิฎก วิหารพระศาสดา วิหารเก๋ง พร้อมประวัติ และคำอธิบายถึงกระบวนการ เทคนิคการวาด และความหมายของภาพ รวมทั้งมีเนื้อหาโดยละเอียดของการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดบวรนิเวศวิหาร กระบวนการอนุรักษ์เป็นขั้นตอน และ มีการประเมินคุณค่าและความสำคัญของงานจิตรกรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารอีกด้วย

ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับจิตรกรรมภาพปริศนาธรรม ในวัดบวรนิเวศวิหาร ในงานวิจัยเรื่อง **การศึกษาสัญลักษณ์ในจิตรกรรมภาพปริศนาธรรมของนิกายธรรมยุต** โดยเมธา ลินะวัต (2555) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภายใต้ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส สกว.) ซึ่งเป็นโครงการย่อยในโครงการวิจัยเรื่อง พุทธศาสนากับศิลปะไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2000-2400 เป็นการศึกษาแบบพื้นฐานที่เน้นศึกษาและแสวงหาความรู้ใหม่เกี่ยวกับพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งมีเป้าหมายในการศึกษาหลักการและแนวความคิดริเริ่มของนิกายธรรมยุตที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรม ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เนื้อหาและรูปแบบของภาพปริศนาธรรมนับได้ว่าทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ศิลปะในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ใหม่ ของการนำเสนอเนื้อหาในพุทธศาสนา ด้วยรูปแบบของภาพจิตรกรรมเลียนแบบตะวันตก อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน และเป็นเสมือนสิ่งเชื่อมโยง ของการใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายถึงพระคุณอันประเสริฐของพระรัตนตรัยในพระพุทธศาสนา ตามโลกทัศน์เดิมของพุทธศิลป์แบบสยามวงศ์เข้ากับสภาพสังคมวิทยาการใหม่ ๆ แบบต่าง ๆ รูปแบบของจิตรกรรมแบบตะวันตกที่กำลังเริ่มแรกเข้าสู่ศิลปกรรมในประเทศไทย นับเป็นงานวิจัยที่เปิดโลกทัศน์ใหม่ๆเกี่ยวกับการตีความภาพปริศนาธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

งานวิจัยข้างต้นยังสอดคล้องกับหนังสือ**ถอดรหัสพระจอมเกล้า** โดย พิชญา สุ่มจินดา (2557) ซึ่งเป็นการเรียบเรียงจากบทความวิชาการอันมีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้มีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานสำคัญหลายอย่างในวัดบวรนิเวศวิหารเมื่อครั้งทรงครองวัด นอกจากนี้ยังมี **การปรับเปลี่ยนแนวความคิดของจิตรกรรมฝาผนังในพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5** วิทยานิพนธ์โดยพิชิต อังคศุภกรกุล (2556) ซึ่งได้ศึกษาเกี่ยวกับ แนวทางการเปลี่ยนแปลงในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าสะท้อนพระราชประสงค์ในด้านต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างไรบ้าง การศึกษาพบว่า ปัจจัย 2 ประการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตรกรรมอย่างรวดเร็วได้แก่ การประดับตกแต่งภายในพระอาการแบบใหม่สนิทธประการคือความสนใจในกระแสสังคมนิยมที่มีมากขึ้น ทั้งนี้สามารถแปลงการเนื้อหาเรื่องราวกิจกรรมออกได้เป็น 3 ข้อได้แก่ 1. กิจกรรมประเพณีเรื่องชาติและพุทธประวัติ 2. กิจกรรมเชิงสังคมนิยมในพระราชนิยมรัชกาลที่ 4 และ 3. กิจกรรมเรื่องตำนานและประวัติศาสตร์ เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการเลือกไปเขียนเป็นจิตรกรรมด้วยเหตุผลหลักเรื่องความสวยงาม และความสอดคล้องกับบริบทด้านสถาปัตยกรรมอันเป็นพระประสงค์หลักของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพการรับรู้ในอดีต ความเชื่อโบราณของคนในสังคม ได้ถูกท้าทายจากความคิดสมัยใหม่จากโลกตะวันตก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้เป็นเงื่อนไขให้ชนชั้นนำ จะปรับปรุงพัฒนาตน และชาติ ให้พร้อมและเหมาะสมสำหรับ ยุคสมัยใหม่ บรรยากาศแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้เองส่งผลกระทบต่อเรื่องอื่นรวมถึงงานกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงอย่างยิ่ง เมื่อกระแสสังคมนิยม และมนุษยนิยม ได้เข้ามา ในขณะเดียวกันศิลปกรรมก็มีแนวโน้มไปในทางการแสดงความงดงามมากกว่าการอุทิศถวายเพื่อศาสนาดังที่ผ่านมา

3.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นที่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเกี่ยวกับวัด และการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม โดยมีงานวิจัยหลายชิ้นที่มีความน่าสนใจ และเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาครั้งนี้ แม้จะในทางอ้อม แต่ก็มีประโยชน์ในการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในแง่มุมต่างๆ ได้อย่างเป็นอย่างดี ดังที่จะเห็นได้จากงานวิจัยของรสิกา อังกูร (2543) ได้ทำการวิจัย เรื่องความพร้อมของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรม จำนวน 15 วัด ในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า วัดส่วนใหญ่มีการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่ดี องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้วัดมีภูมิทัศน์ที่สวยงาม ได้แก่ การปลูกต้นไม้ การจัดสวนหย่อม ความสะอาดของบริเวณวัด ความเป็นสัดส่วนของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส นอกจากนี้โดยภาพรวมยังพบว่า วัดส่วนใหญ่มี

ความพร้อมในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่มีคุณค่าเป็นเอกลักษณ์ ส่วนนโยบายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัด ยังไม่มีการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติมากนัก เนื่องจากยังไม่มีเจตจำนงที่ชัดเจนเท่าที่ควร และขาดแคลนบุคลากรที่สามารถทำหน้าที่ในการนำชมวัด ถ่ายทอดความรู้ และเผยแพร่พระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัด ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ด้านลักษณะทางกายภาพของวัด พบว่า วัดส่วนใหญ่มีการดูแลรักษา สภาพแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่ดี องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้วัดมีภูมิทัศน์ที่สวยงาม ได้แก่ การปลูกต้นไม้ การจัดสวนหย่อม ความสะอาดของบริเวณวัด ความเป็นสัดส่วนของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส นอกจากนี้โดยภาพรวมยังพบว่า วัดส่วนใหญ่มีความพร้อมในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีคุณค่าเป็นเอกลักษณ์ของวัด
2. ด้านนโยบายของวัดในเรื่องการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัด พบว่า วัดส่วนใหญ่มีนโยบายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบดังกล่าว แต่ยังไม่มีการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เนื่องจากขาดแคลนด้านบุคลากร ประกอบกับนโยบายของวัดเองยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร
3. ด้านความรู้ความสามารถของพระสงฆ์ พบว่าวัดส่วนใหญ่มีพระสงฆ์ที่สามารถทำหน้าที่ในการนำชมวัด ถ่ายทอดความรู้ และเผยแพร่พระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของภาษาและทักษะที่ใช้ในการถ่ายทอด โดยภาพรวมสรุปได้ว่า วัดที่ทำการศึกษาทั้งหมดจำนวน 15 วัด มีวัดที่มีความพร้อมครบถ้วนทั้ง 3 องค์ประกอบเพียง 2 วัดเท่านั้น คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม สำหรับปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความพร้อมของวัดในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัด ได้แก่ ปัจจัยด้านบุคลากร ปัจจัยด้านลักษณะทางกายภาพ และปัจจัยด้านนโยบายของวัดตามลำดับ

งานวิจัยของรสิกา อังกูร ในช่วงต้นได้ผลที่สอดคล้องกันกับ พัชรี ลิธิฐฎา (2555) ที่ได้ทำการศึกษา เรื่อง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ซึ่งมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล และเพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ผลการวิจัยพบว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ได้รับยกย่องเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย เพราะเป็นศาสนสถาน

ทรงคุณค่าทั้งทางด้านพุทธศิลป์วิจิตรศิลป์สถาปัตยกรรมและเป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาและสัตว์
ต่างๆ ในปีพุทธศักราช 2554 องค์การศึกษาวิชยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติยูเนสโก
ประกาศขึ้นทะเบียนจารีกวัตโพธิ์ 1,440 ขึ้น เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ

ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากลของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ด้านการดึงดูดใจการท่องเที่ยว วัดโพธิ์เป็นมรดกโลกมีองค์ความรู้ที่เป็นสากล เป็นแหล่งองค์ความรู้
ที่หลากหลายทั้งด้านการแพทย์แผนไทย สถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ วรรณศิลป์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์
ที่สมบูรณ์แบบที่สุด แต่มีการใช้องค์ความรู้เฉพาะทางด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์และการนวดแผน
ไทยเท่านั้น ด้านการรองรับการท่องเที่ยวสามารถรองรับได้วันละ 5,000 ถึง 10,000 คน จากทั่วโลก
การมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ทำให้ขาดความสะดวกสบายหลายเรื่อง คือ การจราจรแออัด ที่จอดรถ
ไม่เพียงพอ สุขาไม่สะอาดการปฐมพยาบาลการดูแลความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวน้ำดื่มและถังขยะ
ไม่เพียงพอ ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว มีไฟสูงที่รบกวนสายตาอย่างชัดเจนและมีคณะกรรมการ
บริหารจัดการการท่องเที่ยวภายในวัด ซึ่งเป็นการจัดการกันเองไม่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วน
ร่วมจึงเกิดปัญหาในระบบต่าง ๆ คือ ระบบสาธารณูปโภคการประชาสัมพันธ์และการประสานงาน
การบริหารทรัพยากรและการเงิน การจัดการสัตว์เลี้ยงและสัตว์เร่ร่อนในเขตท่องเที่ยวของวัด ด้าน
การประชาสัมพันธ์ การท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์เพียงแต่คนทำให้ขาดประสิทธิภาพการ
ประชาสัมพันธ์ไม่ทั่วถึงและยังไม่มีความเป็นสากล

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่สากล ของวัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม คือ มีเป้าประสงค์ มุ่งพัฒนาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว
ทางวัฒนธรรมในระดับสากลโดยมียุทธศาสตร์การพัฒนา 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการดึงดูดใจการท่องเที่ยว โดยกำหนดกลยุทธ์ คือ
พัฒนาองค์ความรู้และปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมให้น่าสนใจ สร้างศักยภาพและมาตรฐานด้านกิจกรรม
การท่องเที่ยวให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพ การรองรับการท่องเที่ยว โดยมีกลยุทธ์เพิ่มขีด
ความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวแนวดำเนินการ เช่นภาษาอังกฤษกลุ่มทัวร์เรื่องวันเวลาที่
นักท่องเที่ยวจะเข้าชมเพื่อวางแผนจัดการที่จอดรถและบริการด้านอื่น

3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยว มีกลยุทธ์ส่งเสริม
และพัฒนากลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้นำชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักการบริหารจัดการการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับสากล

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวมีกลยุทธ์ 4 ประการคือ พัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ให้ได้มาตรฐานสากล ส่งเสริมการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบ และกระตุ้นการประชาสัมพันธ์ให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย

นอกเหนือไปจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดพระเชตุพนข้างต้นแล้ว ยังมีงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดอื่นๆ เช่น งานวิจัยเรื่อง วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (2325-2525) ซึ่งจัดทำโดยเนตรนภิศ นาควัชร และคณะ (2525) ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม พบว่า ภายในวัดนั้น ในอดีตวัดเป็นเสมือนหอสมุด และพิพิธภัณฑ์ประจำชุมชน เพราะเป็นแหล่งเก็บพระไตรปิฎก และเป็นแหล่งรวมของศิลปวัตถุ ศิลปกรรมของมีค่าต่าง ๆ ปัจจุบันได้มีวัดหลายแห่งจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ และห้องสมุดให้บริการประชาชนและผลสำรวจพบว่าประมาณร้อยละ 20 ของวัดมีห้องสมุด โดยที่วัดในเขตชั้นใน พระอารามหลวง หรือวัดขนาดใหญ่ มักจะมีห้องสมุดไว้ให้บริการประชาชนมากกว่าวัดซึ่งตั้งอยู่ในเขตชั้นนอก ซึ่งเป็นวัดขนาดเล็ก วัดที่สร้างใหม่ หรือ วัดราษฎร์ วัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ และมีห้องสมุด นอกจากนี้ ผลการศึกษายังปรากฏว่า วัดมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยทั่วไปวัดจะเป็นที่รวมของศิลปกรรมด้านต่างๆ เช่น ด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม โดยเฉพาะวัดที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นระยะที่มีการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดเป็นจำนวนมากผู้สร้างได้พยายามสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอย่างวิจิตรพิสดาร ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป ตู้ศิลาจารึก ธรรมาสถ์ ภาพแกะสลัก และภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น ซึ่งนอกจากเพื่อเป็นการบุญกุศล อันยิ่งใหญ่แล้วยังเพื่อแสดงถึงความป็นไทยและความสามารถ ตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นได้อีกครั้งหนึ่งด้วย นอกจากนี้ งานทางด้านศิลปะเหล่านี้ยังเกิดขึ้นจากพระผู้ที่อาศัยอยู่ในวัดอีกทางหนึ่ง ทั้งนี้เพราะไม่มีความจำเป็นในการประกอบภาระงานอาชีพ มีเวลาและโอกาสที่จะศึกษาค้นคว้าฝึกฝนและประดิษฐ์งานทางศิลปะเหล่านี้ได้อย่างวิจิตรประณีต ด้วยเหตุนี้ นอกจากจะเป็นศูนย์รวมของศิลปะ วัฒนธรรมแล้ว วัดยังเปรียบเสมือนเป็นพิพิธภัณฑ์ด้วย เพราะเป็นสถานที่เก็บสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของรัฐดั้งเดิมและที่เป็นของชาวบ้านซึ่งมักอุทิศสิ่งของมีค่าของตนให้กับวัด ด้วยถือเป็นการบุญการกุศลในขณะเดียวกันวัดก็เปรียบเสมือนคลังพัสดุสำหรับเก็บเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆเช่น ถ้วยชามโต๊ะเก้าอี้เสื้อผ้าพระกระโถนซึ่งแม้จะเป็นสมบัติของวัดชาวบ้านก็มีสิทธิ์จะขอยืมไปใช้ได้เมื่อเวลามีการงานต่าง ๆ หลังจากใช้เสร็จแล้วชาวบ้านก็จะทำความสะอาดสิ่งของดังกล่าวแล้วนำมาคืนวัด ในขณะที่บทความงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัดของ ภัทรเดช (2550) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา

สภาพและความพึงพอใจของการท่องเที่ยววัดในจังหวัดเชียงใหม่ และรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า นักท่องเที่ยวมีความเห็นว่าสิ่งที่วัดควรปรับปรุง เรียงตามลำดับ 3 ลำดับ จากมากไปหาน้อย ดังนี้ การจัดหาถังขยะและจัดระเบียบสถานที่ทิ้งขยะให้เพียงพอ การดูแลรักษาความสะอาดของห้องน้ำ และ ควรมีแผนผังแสดงแหล่งท่องเที่ยวในวัด และจากผลการศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในวัด สามารถประมวลสรุปรูปแบบการจัดการภายในวัดที่ควรทำได้ดังนี้

1. รูปแบบการจัดการทรัพยากรการของวัด ได้แก่

1.1 ควรมีการจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดตามบทบาทหน้าที่ เป็น 3 เขต คือ เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญ เขตสังฆาวาส เป็นพื้นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร และ เขตธรณีสงฆ์ เพื่อให้การบริการชุมชนหรือเขตสาธารณะ เป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นสถานที่ตั้งของอาคารสิ่งก่อสร้างและกิจกรรมที่ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว

1.2 ควรมีการจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ในเรื่องต่อไปี้ การจัดทำแผนพัฒนาสิ่งก่อสร้างและการใช้ที่ดินในอนาคต การวางแผนการก่อสร้างสถาปัตยกรรมใหม่ การวางแผนพัฒนาสิ่งบริการที่จัดสร้างใหม่ การวางแผนจัดสภาพแวดล้อมของวัดใหม่ และ การจัดระเบียบของที่ตั้งให้บริการและกิจการอื่น ๆ

1.3 ด้านการจัดทำแผนพัฒนาฟื้นฟูโบราณสถานหรือวัดร้างในจังหวัดเชียงใหม่ ได้ข้อสรุปประเด็นแนวทางการฟื้นฟูวัดร้าง ดังนี้ ควรมีการสนับสนุนในการจัดสรรงบประมาณเพื่อการบูรณปฏิสังขรณ์วัดร้าง และส่งเสริมสนับสนุนด้านการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและวัฒนธรรม รวมทั้งควรให้คำแนะนำ ประชาสัมพันธ์ สร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ชุมชน นอกจากนี้ด้านบริหารงานควรมีการจัดประชุมเชิงวิชาการแก่เจ้าอาวาสตามโครงการต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของการพัฒนาฟื้นฟูวัดร้าง และ ติดตามประเมินผลการบูรณะฟื้นฟู ปฏิสังขรณ์วัดร้าง รวมทั้ง ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง

2. รูปแบบการจัดการด้านระบสื่อความหมาย

2.1 การจัดทำข้อมูลและฐานข้อมูลของวัดที่ถูกต้อง ในการเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยว บริษัทท่องเที่ยว และการเผยแพร่ในฐานข้อมูลสารสนเทศ

2.2 การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญ หรือเทศกาลสำคัญต่าง ๆ

3. รูปแบบการจัดการด้านบุคลากรของวัด มีประเด็นดังต่อไปนี้

3.1 การพัฒนาบุคลากรของวัด เช่น การจัดฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์แก่ พระสงฆ์หรือบุคลากรภายในวัด

3.2 การพัฒนาจริยธรรมแก่บุคลากรในวัด โดยยึดหลักกัลยาณมิตร 7 เพื่อการ ปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคลากร ได้แก่ ทำตนให้เป็นที่รัก ทำตนให้เป็นที่น่าเคารพ น่าเจริญใจ ชวนให้ระลึกถึง รู้จักพูดและให้คำแนะนำที่ดี อดทนต่อถ้อยคำตำหนิพร้อมที่จะรับฟังและนำไปปฏิบัติ สามารถอธิบายเรื่องราวที่อยู่กลุ่มลึกลงให้เข้าใจอย่างง่ายดาย และ 7 ไม่ชักนำหรือชักจูงในทางเสื่อมเสีย

ผลของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดต่าง ๆ ที่ปรากฏในงานวิจัยที่ได้กล่าว มาแล้วให้ผลที่สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ เรื่อง วัดประจำรัชกาลสมัยกรุงรัตนโกสินทร์:รูปแบบการ พัฒนาศักยภาพ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ของพระสมภพ นาสิ่งห์ (2555) พบว่าวัด ประจำรัชกาลเป็นพระอารามหลวง ได้รับยกย่องเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านโบราณสถานโบราณวัตถุ เพราะ เป็นศาสนาและสถานที่ทรงคุณค่าทางด้าน พุทธะศิลป์ วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรมและเป็นแหล่งรวม ของภูมิปัญญาและศาสตร์ต่างๆอาทิ ไทหนพ.ศ. 2554 องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่ง สหประชาชาติ ยูเนสโก ประกาศขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์ 1,440 ชิ้น เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ในทะเบียนนานาชาติ ความรู้ในจารึกอยู่ในวัดประจำ รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา โลกมหาราช ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดประจำรัชกาล ดึงดูดใจนักท่องเที่ยวเป็นศูนย์ รวมแหล่งองค์ความรู้ที่หลากหลายทั้งด้านสถาปัตยกรรม พุทธะศิลป์ วรรณศิลป์ ประติมากรรม การแพทย์ แผนไทย และประวัติศาสตร์ ที่สมบูรณ์แบบที่สุด

สภาพปัญหาของวัดประจำรัชกาลสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยปัญหาด้านภูมิ ทัศน์ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สิ่งอำนวยความสะดวก สิ่งดึงดูดความสนใจ ศักยภาพการ ให้บริการการ โฆษณาประชาสัมพันธ์ กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการบริหารจัดการ แนวทางในการพัฒนาวัดประจำรัชกาลสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ประกอบด้วย การดูแลรักษาความสะอาด ในบริเวณวัด จัดระเบียบผู้ประกอบการเชิงพาณิชย์ ปรับปรุงซ่อมแซมโบราณสถานที่ชำรุด สร้างความ เชื่อมั่นให้กับนักท่องเที่ยวด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีศูนย์ความช่วยเหลือหรือรับแจ้ง เหตุร้ายภายในวัด การบริการที่จัดรถให้เป็นระบบ พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภค ให้มีมาตรฐานสากล สร้างองค์ความรู้ด้านการบริการให้กับบุคลากร เพิ่มศักยภาพและมาตรฐาน แหล่ง การเรียนรู้ พัฒนาศักยภาพให้มีศักยภาพการบริการที่ดีให้กับนักท่องเที่ยว พัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ให้ ได้มาตรฐานสากล ส่งเสริมการเผยแพร่ และการประชาสัมพันธ์ที่หลากหลาย สร้างเครือข่ายและ กระตุ้นการประชาสัมพันธ์ ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและประเพณีด้านการท่องเที่ยว บริหารจัดการ การ

ท่องเที่ยวของวัดโดยการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย และลดความขัดแย้ง จัดสรรรายได้อย่างเท่าเทียมและทั่วถึง

โดยสรุปแล้วการที่วัดประจำรัชกาลเป็นมรดกแห่งความทรงจำโลกอาจทำให้รายการรายได้ จากการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น วัดย่อมได้รับประโยชน์จากการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวทั่วโลกได้รู้จักเพิ่มมากขึ้น และหากคนไทยร่วมกันรักษาเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของประเทศในฐานะเป็นชนชาติที่มีศิลปะและวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าระดับโลกโดยการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมต่างๆ รวมทั้งผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องช่วยกันปรับทัศนียภาพให้สะอาดและเป็นระเบียบ ตลอดจนการดูแลสิ่งแวดล้อมให้งดงาม การเข้าถึงสะดวกสบาย ก็ยังเป็นการส่งเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดประจำรัชกาลให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

จากการที่ได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นแล้วนั้น ทำให้ได้พิจารณาและมองเห็นเนื้อหาข้อมูล แนวคิดและมุมมองในมิติต่างๆซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับงานวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวในวัดบวรนิเวศวิหารให้มีความครอบคลุมและหลากหลายมิติ ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งจะเกิดขึ้นในอนาคตในวัดบวรนิเวศวิหารอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

3.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ใน 2 กลุ่ม ได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทวัด และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทพิพิธภัณฑ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.3.1 กลุ่มงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทวัด

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในหลาย ๆ แหล่ง ไม่ว่าจะเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทวัด และพิพิธภัณฑ์ พบว่ามีความคล้ายคลึงกันในการจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะงานวิจัยเรื่อง วัดพระเชตุพน: ต้นแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โดย รสิกา อังกูร และคณะ (2547) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบททั่วไปของวัดพระเชตุพน ตลอดจนสภาพการจัดการกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้ สภาพการบริหารจัดการแหล่งการเรียนรู้ ความต้องการและงานทางส่งเสริมสนับสนุนเพื่อเพิ่มเติมประสิทธิภาพในการจัดการและแหล่งเรียนรู้

ของวัดพระเชตุพน พบว่ารูปแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่วัดพระเชตุพน ดำเนินการอยู่มี 4 รูปแบบ ได้แก่

1. การจัดทัศนศึกษา นำชมวัดที่มีพระวิทยากรเป็นผู้นำชมเผยแพร่หลักธรรม ความรู้และเกียรติประวัติของวัด ได้จัดให้มีแผนแผนก ทัศนศึกษาเป็นหน่วยงานภายใต้สังกัด ของฝ่ายเผยแพร่ ทำหน้าที่ดังกล่าว สำหรับการวางแผนการจัดการองค์การและการกำกับควบคุมแหล่งการเรียนรู้ของวัดพระเชตุพน ดำเนินการในรูปแบบของคณะกรรมการบริหารแผนกทัศนศึกษามีกฎระเบียบอยู่ ภายใต้ระเบียบวัดพระเชตุพนว่าด้วยการบริหารงานแผนกทัศนศึกษา พ.ศ. 2546 การนำชมของพระวิทยากรจะใช้เทคนิคต่างๆ เช่น การตั้งคำถาม การเล่านิทาน การใช้โคลงกลอน และตัวเลขเข้ามาช่วยในการจดจำ สำหรับบริเวณที่จัดนำชมได้แก่บริเวณพระอุโบสถบริเวณพระพุทธรูปไสยาสน์ บริเวณสังฆาวาสที่คณะ น. 16

2. หอสมุดสมเด็จ ว.ผ.ต. วัดพระเชตุพน เป็นห้องสมุดที่เก็บรวบรวมหนังสือ เอกสารตำราโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุรูปหล่ออดีตอธิบดีสงฆ์ของวัดพระเชตุพนไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์ สำหรับการศึกษาค้นคว้าสำหรับนักเรียนนักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป การจัดห้องสมุดสมเด็จ แบ่งเป็น 3 ชั้นดังนี้ ชั้นใต้ดินจัดเป็นพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติ 6 รอบ รัชกาลที่ 9 มีโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่สำคัญจัดแสดงไว้เช่นเครื่องถ้วย เครื่องลายคราม เครื่องแก้วเจียรไน เครื่องประดับมุก และ งาช้าง ชั้นที่ 1 จัดเป็นห้องสมุดประจำวัดเก็บรวบรวมข้อมูลหนังสือเอกสาร ตำรางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัด นอกจากนี้ยังมีการจัดแสดงतालปัตรโบราณของพระเถรานุระ ที่ได้มาจากงานราชพิธีและพิธีสำคัญ ชั้นที่ 2 จัดเป็นห้องประชุมและเป็นที่ประดิษฐานรูปหล่ออดีตอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันรวม 14 รูป

3. ศิลปิน 8 หมวด การได้รับยกย่องให้เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทยของวัดพระเชตุพนนั้น สืบเนื่องมาจากการเป็นแหล่งรวมของสรรพศาสตร์และทรัพย์สินสิทธิ ต่างๆ พุทธศิลป์จิตรศิลป์วรรณศิลป์และสถาปัตยกรรม ศิลป์ สำหรับองค์ความรู้ต่างๆที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า มีการรวบรวมและจัดเป็นหมวดหมู่เพื่อให้เป็นระบบระเบียบสะดวกต่อการค้นคว้า องค์ความรู้ดังกล่าวแยก ออกเป็น 8 หมวด ได้แก่ พระพุทธศาสนา วรรณคดี ทำเนียบ ประเพณี ประวัติวัด สุภาจิต อนามัย การนวด ตำรายา เกษศาสตร์

4. โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณ โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณเดินเป็นโรงเรียนสอนภาษาจีนพระธรรมวโรดม เจ้าอาวาส วัดพระเชตุ

พณในสมัยนั้น พ.ศ. 2495 จัดตั้งเป็นโรงเรียนแพทย์แผนโบราณขึ้น โดยครั้งแรกเปิดสอนสามวิชา คือ เวชกรรมแผนโบราณเภสัชกรรมแผนโบราณและผดุงครรภ์แผนโบราณต่อมาในปี พ.ศ. 2505 เปิดสอน การนวดแผนโบราณด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่า การจัดแหล่งการเรียนรู้ภายในวัดพระเชตุพน มีปัญหา และอุปสรรค ดังนี้ 1. ปัญหาด้านข้อมูล 2. ปัญหาด้านบุคลากร 3. ปัญหาด้านทักษะและเทคนิคในการถ่ายทอดสื่ปัญหาด้านการดูแลรักษาของค์ความรู้ต่างๆ และ 4. ปัญหาด้านสถานที่

ในงานวิจัยเรื่อง วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (2325-2525) ซึ่งจัดทำโดยเนตรนภิศ นาควิชระ และคณะ (2525) พบว่า การใช้ที่ดินของวัดเพื่อประโยชน์ ด้านการศึกษาของวัด เนื่องจากวัดได้มีบทบาทในฐานะเป็นโรงเรียนมาตั้งแต่ในอดีต ทั้งโรงเรียน สำหรับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและสำหรับฆราวาส แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ บทบาทในการให้บริการทาง การศึกษาโดยตรง ได้แก่ โรงเรียนสอนพระภิกษุสงฆ์และสามเณร โรงเรียนสำหรับฆราวาส โรงเรียน พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สำนักปฏิบัติธรรม และบทบาทในด้านการให้บริการทางการศึกษาโดย ทางอ้อม ได้แก่ การเผยแพร่ธรรมะ การให้บริการห้องสมุด และพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้ ในอดีตวัดเป็น เสมือนหอสมุด และพิพิธภัณฑ์ประจำชุมชน เพราะเป็นแหล่งเก็บพระไตรปิฎก และเป็นแหล่งรวมของ ศิลปวัตถุ ศิลปกรรมของมีค่าต่าง ๆ ปัจจุบันได้มีวัดหลายแห่งจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ และห้องสมุดให้บริการ ประชาชนและผลสำรวจพบว่าประมาณร้อยละ 20 ของวัดมีห้องสมุด โดยที่วัดในเขตชั้นใน พระ อารามหลวง หรือวัดขนาดใหญ่ มักจะมีห้องสมุดไว้ให้บริการประชาชนมากกว่าวัดที่ตั้งอยู่ในเขต ชั้นนอก ซึ่งเป็นวัดขนาดเล็ก วัดที่สร้างใหม่ หรือ วัดราษฎร์ ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดตั้ง พิพิธภัณฑ์ และมีห้องสมุด สามารถจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้

3.3.2 กลุ่มงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทพิพิธภัณฑ์

สุมาลี สังข์ศรี และคณะ (2548) ได้จัดทำรายงานการวิจัยการจัดการเรียนรู้ ของแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต: พิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพ และปัญหาการจัดการ เรียนรู้ ของแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตประเภทพิพิธภัณฑ์ วิเคราะห์นโยบายข้อเสนอแนะและแนว ทางการจัดพิพิธภัณฑ์ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเพื่อนำเสนอรูปแบบแนวทางในการจัด พิพิธภัณฑ์ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผลการวิจัยพบว่า วิธีการจัดพิพิธภัณฑ์ ให้เป็นแหล่งการ เรียนรู้ตลอดชีวิต ต้องมีการประชาสัมพันธ์เชิงรุก ควรทำการตลาด สำรวจและกำหนดขอบเขตของ กลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในวิชาพิพิธภัณฑ์ ให้เรียนในบทเรียนและให้นักเรียนมา ศึกษา ให้องค์กรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมและสนับสนุน ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมใน

การดำเนินการของพิพิธภัณฑ์ ประสานงานเพื่อสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ต้องเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายด้วยวิธีการต่าง ๆ มีการปรับและพัฒนาข้อมูลให้ทันสมัยอยู่เสมอ ผู้บริหาร ต้องมีวิสัยทัศน์และสนับสนุนการจัดกิจกรรม ต้องมีการพัฒนาบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ ต้องทำให้ พิพิธภัณฑ์ได้รับการยอมรับว่าเป็นการเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชนประเภทหนึ่ง

ซึ่งสอดคล้องกับ งานวิจัยเรื่อง แนวทางในการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต ของ มนูญญา นวลศรี (2552) ซึ่งได้ทำการศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน และเพื่อพัฒนาแนวทางในการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น กรุงเทพมหานครให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต จากผลการศึกษาพบว่าสภาพปัจจุบันในการ สภาพปัจจุบันในการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครโดยรวมพบว่า ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ได้แก่ตัดแขนงงบประมาณกิจกรรมที่จัดให้มีความหลากหลาย บุคลากรไม่มีความรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ และมีผู้เข้าชมน้อย

แนวทางในการจัดการพิพิธภัณฑ์ในด้านจุดมุ่งหมายและนโยบายที่ได้รับฉันทามติจำนวน 6 ข้อคือเป็นแหล่งธำรงและคุณค่า เอกลักษณ์มรดกของชาติ เพื่อเป็นแหล่งแสดงวิถีชีวิต และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าวิจัยเฉพาะทาง เพื่อเป็น ศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิตของชุมชนส่งเสริมการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตาม อรรถาศัยและนโยบายควรเกิดจากความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น

ด้านการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ที่ได้รับฉันทามติจำนวน 6 ข้อ 8 ข้อคือ เพื่อ มุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนคนมีแผนงานบริหารจัดการทางระยะสั้นและระยะยาวแผนงานระยะยาว คนเป็นแผนที่มีพื้นฐานมาจากนโยบายชาติแต่งงานระยะสั้นคนเป็นแผนประจำปีที่สนองความต้องการ ของกลุ่มเป้าหมายงบประมาณคนมาจากการสนับสนุนของรัฐบาลเป็นหลัก ให้องค์กรท้องถิ่นเข้ามามี ส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม ผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์และให้การสนับสนุนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ควร วางแผนโครงการตามลำดับความสำคัญ

ด้านบุคลากร ที่ได้รับฉันทามติมีจำนวน 7 ข้อคือ มีความรู้ตรงกับลักษณะ งานที่ปฏิบัติ มีใจรักด้านศิลปวัฒนธรรมของชาติ มีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศในระดับดี มีมนุษย สัมพันธ์ที่ดี และมีจิตใจพร้อมให้บริการ ควรเป็นนักสื่อสารและนักถ่ายทอดที่ดี ควรมีความรู้ความ เข้าใจเกี่ยวกับ การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอรรถาศัยเป็นอย่างดี ควรจัดให้ไปศึกษา ดูงานด้านพิพิธภัณฑ์ทางไหนและต่างประเทศ

ด้านกิจกรรมที่ได้รับฉันทามติจำนวน 6 ข้อคือ ควรมีการจัดกิจกรรมหลากหลายรูปแบบ มีการจัดนิทรรศการถาวรและชั่วคราว ควรมีการจัดกิจกรรมภาคสนาม ควรมีกิจกรรมหลักที่เป็นจุดเด่นและควรมีการจัดกิจกรรมเสริมเพิ่มเติม การจัดกิจกรรมตามความต้องการของแต่ละสมเป้าหมาย ควรมีจัดทำสื่อประเภทต่างๆเพื่อให้ความรู้ ตั้งการติดตามประเมินผลที่ได้รับสัมปทานจำนวน 7 ข้อคือ ควรมีการติดตามประเมินผลทุกกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ควรมีการนำผลการประเมินมาใช้ ควรมีตั้งคณะกรรมการติดตามประเมินผลประกอบด้วยบุคคลภายในและภายนอก ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ควรมีการเผยแพร่ผลการประเมิน คนมีการวางมาตรฐานกำกับตรวจสอบเพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของการประกันคุณภาพ มีการติดตามประเมินผลด้วยวิธีการที่หลากหลาย

ความต้องการการสนับสนุนจากรัฐบาลที่ได้รับฉันทามติ จำนวน 5 ข้อ คือ คนจัดให้เป็นวาระแห่งชาติ องค์กรสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น งบประมาณให้เพียงพอ องค์กรท้องถิ่นคนมีบทบาทอย่างจริงจังในการดูแลพิพิธภัณฑ์ และควรมีจัดให้มีหน่วยงานกลางที่ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นโดยเฉพาะ

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารนั้น ต้องใช้ศาสตร์หลายแขนง มาผสมผสานกันในการจัดการ ทั้งด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้ดำรงคุณค่า และความสำคัญ เพื่อนำมาถ่ายทอดความหมายในการเป็นแหล่งการเรียนรู้ จากคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งการจัดรูปแบบการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง และความพร้อมของวัดบวรนิเวศวิหาร ดังที่จะกล่าวในผลการศึกษา ในบทที่ 4 ต่อไป

บทที่ 3

ขั้นตอนการศึกษา

การศึกษาเรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าในวัดบวรนิเวศวิหาร ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ คุณค่าทางวิชาการ คุณค่าทางศิลปกรรม คุณค่าทางสถาปัตยกรรม และคุณค่าทางสุนทรียภาพ และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นข้อมูลนำไปสู่การศึกษาเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยมีวิธีการดำเนินการดังต่อไปนี้

1. ขั้นตอนการดำเนินงาน

ขั้นตอนที่ 1 การจัดเตรียมโครงการวิจัย และศึกษาเอกสารข้อมูล โดยกำหนดกรอบความคิดเพื่อวางระบบการดำเนินการวิจัย ทำการทบทวนวรรณกรรม ศึกษาปัญหาและศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สร้างแบบประเมินทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร และสร้างแบบสัมภาษณ์ ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 คือการดำเนินการตามโครงการวิจัย เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง ทำการวิเคราะห์ แปลความหมายและเรียบเรียง โดยผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึก รวมทั้งสัมภาษณ์ เพื่อเก็บข้อมูลจากทางวัดบวรนิเวศวิหาร และเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสังเกตการณ์ในการสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรม และสังเกตรูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ขั้นตอนที่ 3 สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย โดยงานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการรวบรวมข้อมูลที่ได้มาจากการสำรวจด้วยแบบประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม และแบบสัมภาษณ์ และข้อมูลตามเอกสารที่ได้ศึกษามาสรุปผล และสังเคราะห์ร่วมกับแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่ออภิปรายผลการศึกษาและจัดทำเป็นผลสรุปผลการวิจัย

2. กำหนดขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งศึกษาและสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรม ประเมินคุณค่า และศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร โดยได้กำหนดขอบเขตในการวิจัยไว้ดังนี้

2.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

2.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ คุณค่าทางศิลปกรรม และคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และเพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

3. กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

การกำหนดกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

3.1 พระและเจ้าหน้าที่ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ในการศึกษาครั้งนี้ได้สัมภาษณ์พระภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เรื่องการเป็นแหล่งเรียนรู้ ปัญหาและอุปสรรคที่พบ ฯลฯ ได้แก่ พระครูปริตรโกศล และ พระราชสมนตฺมณี โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกในการเก็บข้อมูล

3.2 ผู้เชี่ยวชาญด้านพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ ได้แก่ รศ.เพ็ญพรรณ เจริญพร และผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน ได้แก่ ดร. หงส์ฟ้า ธีรวงศ์กุล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับประเด็นการเป็นแหล่งเรียนรู้

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น และเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

4.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก สำหรับพระสงฆ์ที่มีความรู้และมีหน้าที่รับผิดชอบภายในวัดบวรนิเวศวิหารและผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน และด้านพิพิธภัณฑ์ และแหล่งเรียนรู้ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อ 1 และ ข้อ 2 มีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิดประกอบด้วยคำถาม 2 กลุ่ม ได้แก่

ตอนที่ 1 แนวคำถามสำหรับพระสงฆ์ มีประเด็นในการสัมภาษณ์ ดังนี้

1. นโยบายวัดบวรนิเวศวิหารในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
2. รูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร
3. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้
4. ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้

ตอนที่ 2 แนวคำถามสำหรับผู้ทรงคุณวุฒิ มีประเด็นในการสัมภาษณ์ ดังนี้

1. ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร
  1. การศึกษาในระบบ
  2. การจัดการศึกษานอกระบบ
  3. การศึกษาตามอัธยาศัย
2. ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้
  1. การจัดทัศนศึกษานำชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัด
  2. การจัดพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
  3. ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้
  4. ข้อเสนอแนะ

4.2 แบบประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อตอบวัตถุประสงค์ ข้อ 1 โดยอาศัยแนวคิดด้านการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม และหลักเกณฑ์การประเมินคุณค่าแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม (คูบทที่ 4) เป็นแนวทางในการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารในด้านต่าง ๆ ดังนี้ (รายละเอียดดูภาคผนวก)

4.2.1 การประเมินคุณค่าด้านศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม ที่มีความโดดเด่นจำนวน 15 รายการ

4.2.2 การประเมินคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม ที่มีความโดดเด่นจำนวน 24 รายการ

4.3 เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ กล้องถ่ายภาพ เครื่องบันทึกเสียง สมุดบันทึก

5. วิธีการศึกษา

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยมุ่งเน้นการสำรวจทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัดบวรนิเวศวิหารโดยเฉพาะคุณค่าด้านศิลปกรรม และคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม ศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร และศึกษาปัญหาและอุปสรรค ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

5.1 การเก็บข้อมูล และศึกษาเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ใช้ประกอบในการศึกษาครั้งนี้ จำแนกออกเป็น 2 ประเภทคือ

5.1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลที่ได้มาจากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ มีวิธีการเก็บข้อมูลดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกในการเก็บข้อมูลด้านการบริหาร การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งการเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีพูดคุยสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ พระสงฆ์ผู้ที่มีความรู้ และผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบ และ ผู้เชี่ยวชาญด้านพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ และมีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อให้ได้ข้อมูลความคิดเห็น ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยใช้วิธีการบันทึกเสียง และจดบันทึกข้อมูล

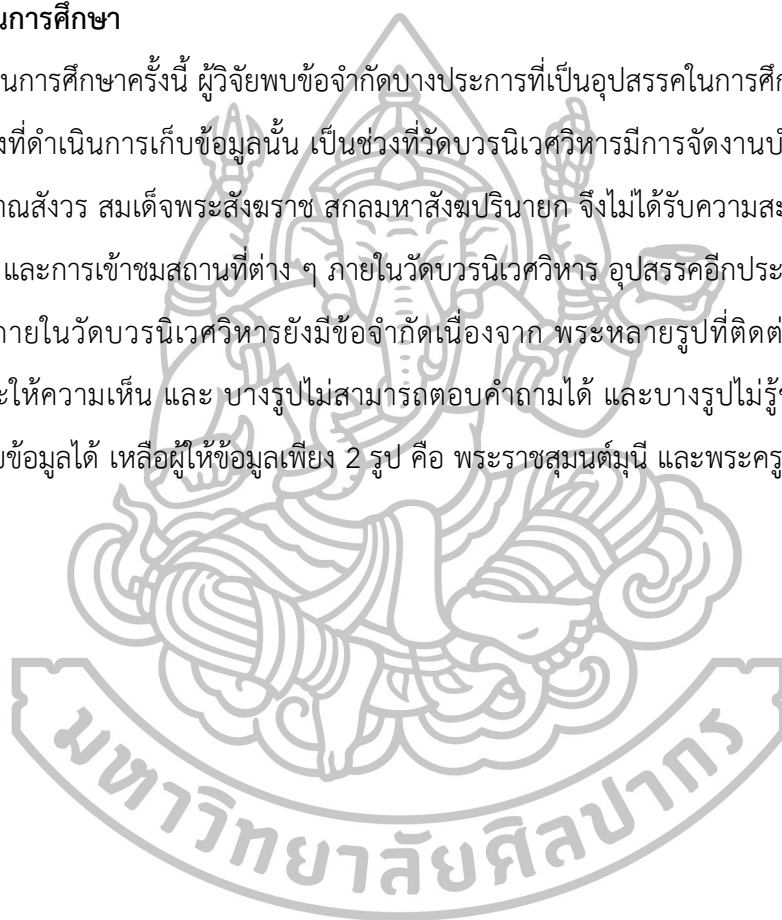
2. การสำรวจสภาพทั่วไป ศึกษาข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ประกอบด้วย การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยใช้แบบประเมินคุณค่าทรัพยากรในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่จัดทำขึ้นโดยศึกษาแนวคิดด้านการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม จากหลาย ๆ แหล่งมาประมวลผลเป็นแนวทางในการประเมินคุณค่า แล้วนำมาวิเคราะห์ผล และการสำรวจพื้นที่ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร สังเกตรูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เช่น การเข้าเยี่ยมชม และเข้าร่วมกิจกรรมในฐานะนักท่องเที่ยว เช่น การเข้าร่วมงานวันมาฆบูชา เมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2558

5.1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่ได้จากการค้นคว้าเป็นข้อมูลที่ได้มาจากบุคคล ห้องสมุด หรือหน่วยงานอื่นที่เก็บรวบรวมไว้แล้ว เช่น ตำรา รายงานการวิจัย เอกสารสิ่งพิมพ์ เว็บไซต์ รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวข้องทั้งในและนอกพื้นที่หรือเกี่ยวข้องกับการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นต้น

5.2 การวิเคราะห์และแปรผลข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลจากการเก็บข้อมูล โดยการสำรวจ สังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ ประชากรแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาประมวลผล และจัดทำเป็นตาราง แสดงผลการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม รวมทั้ง สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในประเด็นต่าง ๆ และจัดทำเป็นผลการศึกษา

6. ข้อจำกัดในการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยพบข้อจำกัดบางประการที่เป็นอุปสรรคในการศึกษา ได้แก่ ระยะเวลาช่วงที่ดำเนินการเก็บข้อมูลนั้น เป็นช่วงที่วัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดงานบำเพ็ญพระกุศล สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จึงไม่ได้รับความสะดวกในการเข้า พบผู้ให้ข้อมูล และการเข้าชมสถานที่ต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร อุปสรรคอีกประการหนึ่งคือการ เข้าถึงข้อมูลภายในวัดบวรนิเวศวิหารยังมีข้อจำกัดเนื่องจาก พระหลายรูปที่ติดต่อขอสัมภาษณ์ ไม่สะดวกที่จะให้ความเห็น และ บางรูปไม่สามารถตอบคำถามได้ และบางรูปไม่รู้ข้อมูล จึงทำให้ ไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ เหลือผู้ให้ข้อมูลเพียง 2 รูป คือ พระราชสุมนต์มณี และพระครูปริตโกศล

บทที่ 4

ผลการศึกษา

ในบทนี้จะนำเสนอผลการศึกษาที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสาร ข้อมูล ศึกษาปัญหา พิธีกรรมวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้ง รวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์เกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหาร ประวัติและความสำคัญรวมทั้งสำรวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม แบ่งเนื้อหาโดยแบ่งเป็น 3 หัวข้อ มีรายละเอียดดังนี้

1. ประวัติและความเป็นมาวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 1.1 ข้อมูลวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 1.2 ประวัติและความสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหาร
    - 1.2.1 ประวัติความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหาร
    - 1.2.2 กำเนิดธรรมยุติกนิกาย
    - 1.2.3 การก่อตั้งโรงพิมพ์แห่งแรกโดยคนไทย
    - 1.2.4 กำหนดมหาวิทยาลัยสงฆ์ของไทย
    - 1.2.5 เจ้าอาวาสผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหาร
    - 1.2.6 อัตลักษณ์อันโดดเด่นของวัดบวรนิเวศวิหาร
    - 1.2.7 ความสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่มีต่อทางคณะสงฆ์และทางบ้านเมือง
  - 1.3 การบริหารจัดการของวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 1.4 นโยบายวัดบวรนิเวศวิหารในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
2. การประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 2.1 หลักเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม

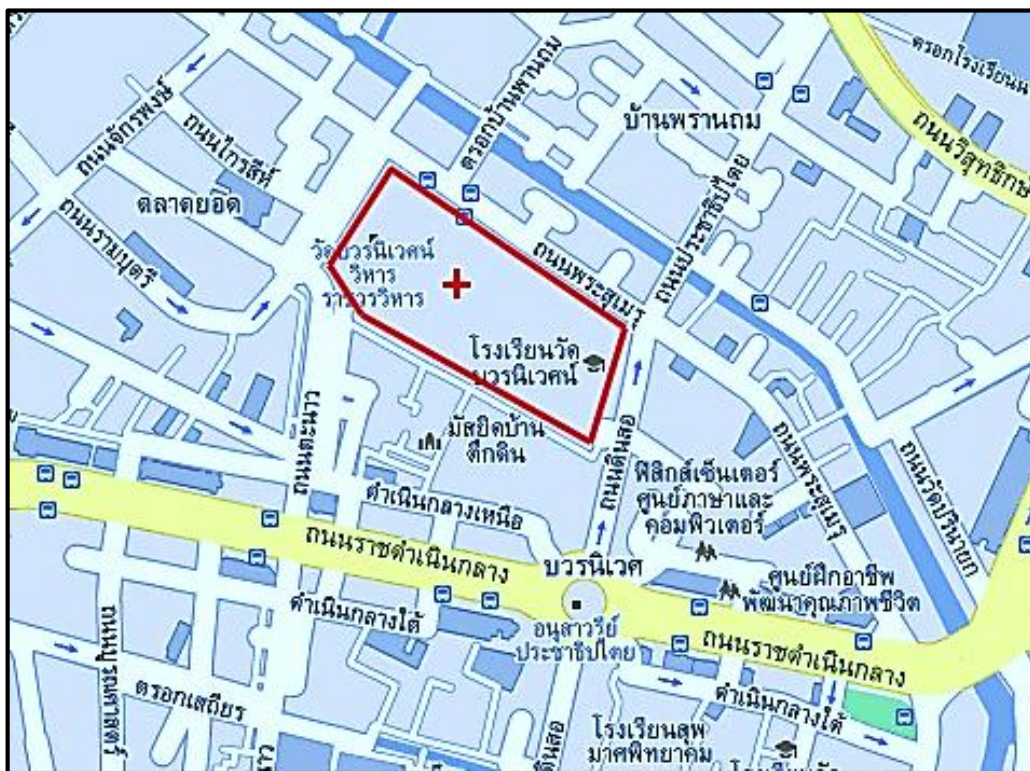
- 2.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม
- 2.3 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม
3. ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารกับการเป็นแหล่งเรียนรู้
  - 3.1 รูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 3.2 รูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้
  - 3.3 ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้

1. ประวัติและความเป็นมาวัดบวรนิเวศวิหาร

1.1 ข้อมูลวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร มีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนบวรนิเวศ และถนนพระสุเมรุ แขวงวัดบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทางกรมศิลปากรได้ประกาศ ณ วันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2532 เพื่อกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน ประมาณ 6 ไร่ – งาน 30 ตารางวา ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 106 ตอนที่ 27 สืบเนื่องจากได้มีการประกาศกำหนดบัญชีโบราณวัตถุสถานในวัดบวรนิเวศวิหาร ตำบลวัดบวร อำเภพระนคร จังหวัดพระนคร โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 66 ตอนที่ 64 วันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 แต่ยังมีได้กำหนดเขตที่ดินโบราณสถานในครั้งนั้น และได้มีประกาศในทะเบียนราชกิจจานุเบกษา อีกครั้ง ในเล่มที่ 106 ตอนที่ 27 วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 (กรุงเทพมหานคร, กองนโยบาย และแผนงาน, 2555: 9) บริเวณใกล้เคียงปรากฏกำแพงและประตูเมืองอยู่หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนพระสุเมรุตรงข้ามวัดบวรนิเวศวิหาร สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2525 กำแพงและประตูเมืองนี้เป็นแนวกำแพงเมืองชั้นนอกที่เหลืออยู่ ตัวกำแพงก่ออิฐถือปูนมีใบเสมาประดับตลอดแนว ส่วนที่เป็นช่องประตูนั้นเหลือเพียงกรอบไม้แกะสลักยอดซ้อนกันเช่นเดียวกับประตูเทวกรรมในพระบรมมหาราชวัง

วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่เลขที่ 248 ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เปิดให้บริการเข้าเยี่ยมชมทุกวัน ตั้งแต่เวลา 08.00 น. - 17.00 น. โดยไม่เสียค่าเข้าชม ถือเป็นวัดสำคัญที่ตั้งอยู่กลางเกาะรัตนโกสินทร์ สามารถเดินทางไปได้สะดวกทั้งทางรถโดยสารประจำทาง ทางเรือ และทางรถไฟฟ้า แล้วต่อด้วยบริการขนส่งสาธารณะ เช่น รถแท็กซี่ รถสามล้อ และรถโดยสารประจำทาง วัดบวรนิเวศวิหารมีอาณาเขตในทิศต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 แผนที่วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่มา: Google maps. (2558). แผนที่วัดบวรนิเวศวิหาร. เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์. เข้าถึงได้จาก <https://www.google.co.th/maps/place/%E0%B8%9A%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%A8/@13.7598938,100.5020746,17z/data=!4m2!3m1!1s0x30e2996ca25b6371:0xa70c14c0289d405c>

วัดบวรนิเวศวิหารมีอาณาเขตในทิศต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ จรด ถนนพระสุเมรุ

ทิศใต้ จรด บ้านพักอาศัยและโรงเรียนสตรีวิทยา

ทิศตะวันออก จรด ถนนบวรนิเวศ

ทิศตะวันตก จรด ถนนประชาธิปไตย

1.2 ประวัติและความสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหาร

1.2.1 ประวัติความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหาร

สำหรับประวัติความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหารนั้น จากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารหลายแหล่ง และพบว่ามีเอกสารที่สำคัญในการสืบค้นถึงประวัติความเป็นมาของวัดบวรที่สำคัญได้แก่ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2465) เรื่อง ดำเนิน

วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งได้ทรงประพันธ์ขึ้นโดยการศึกษา ค้นคว้า เรียบเรียงทั้งจากความทรงจำ การบอกเล่าจากผู้รู้ และเอกสารต่าง ๆ เพื่อบอกเล่าถึงประวัติ และความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหาร ในฐานะที่ ทรงเป็นเจ้าของอาวาสผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารอย่างยาวนานและมีพระปรีชาสามารถใน ด้านการศึกษา และประวัติศาสตร์ ทรงบันทึกไว้ว่า วัดบวรนิเวศวิหารนั้นสถาปนาขึ้นโดยสมเด็จพระบรม ราชเจ้า มหาศักติพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (21 ตุลาคม พ.ศ. 2328-1 พฤษภาคม พ.ศ. 2375) ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าอรุณโศภิต เป็นพระราชโอรสลำดับที่ 17 ในพระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมัญญ์ใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์) พระองค์เจ้าอรุณโศภิตได้ ทรงกรมเป็นกรมหมื่นศักติพลเสพ ใน พ.ศ. 2350 ทรงกำกับราชการกระทรวงกลาโหมในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ พ.ศ. 2363 พม่ายกทัพเข้ามาตีไทย ทรงเป็นแม่ทัพคุม ไพร่พลไปตั้งที่เมืองเพชรบุรี ทำศึกร่วมกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งยกทัพไปตั้งที่เมืองราชบุรีและ กาญจนบุรี ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2367 กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระ นิ่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงอุปราชาภิเษกกรมหมื่นศักติพลเสพเป็น สมเด็จพระบรมราชเจ้า กรม พระราชวังบวรมหาศักติพลเสพ ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ด้วยเคยได้ทรง บัญชาการทัพศึกร่วมราชการมาด้วยกัน และได้ทรงบัญชาการสำคัญเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย อีก ประการหนึ่ง ทรงพระปรารภว่า พระราชวังบวรสถานมงคลชำรุดทรุดโทรม และกรมพระราชวังบวร มหาศักติพลเสพ เป็นพระราชบุตรเขยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ด้วยได้พระองค์เจ้าดาราวดี เป็นพระชายา เมื่อได้รับอุปราชาภิเษก จึงโปรดให้เสด็จไปเฉลิมพระราชมณเฑียรประทับ อยู่ที่ พระราชวังบวรฯ สมเด็จพระราชวังบวรราชเจ้ามหาศักติพลเสพ ดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ 8 ปี ประชวรพระโรคมานน้ำ (โรคท้องมาน) สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2375 (ศานติ ภัคคีคำ และคณะ, 2556)

เนื่องจากไม่มีการบันทึกเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แน่ชัด แต่พระองค์ ทรงสันนิษฐานว่า วัดบวรนิเวศวิหารน่าจะทรงสถาปนาขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2368 อันเป็นปีที่ทรง อุปราชาภิเษก เป็นสมเด็จพระบรมราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักติพลเสพ ทรงสถาปนาวัดนี้ขึ้น โดยมีชื่อตามหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 3 ว่า “วัดใหม่” และด้วยเหตุที่อาณาเขตของวัดอยู่ติดกับวัดรังสี สุทราวาส ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจรงค์ ทรงสถาปนาขึ้นก่อนในสมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวิชิรญาณวโรรส จึงได้สันนิษฐานไว้ว่า วัดใหม่ที่สร้างขึ้นนั้นน่าจะ มีพระราชประสงค์ที่เตรียมพื้นที่ไว้เพื่อที่จะทรงสถาปนาขึ้นเป็นวัดสำหรับพระองค์ในอาณาเขต ฝ้ายพระราชวังบวรฯ เช่นวัดชนะสงคราม แต่ด้วยติดเหตุต้องทำการศพเจ้าจอมมารดา (น้อย) ของ

พระองค์เจ้าดาราวดี พระราชชายา หลังจากทำการศพบเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระบรมราชเจ้า มหาศกดิพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงได้ทำการสร้างอาคาร ศาสนสถานขึ้น อันประกอบไปด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ หอพระไตรปิฎก และ พระเจดีย์ (สำหรับพระเจดีย์ยังไม่แล้วเสร็จจวบจน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงอาราธนาสมเด็จพระอนุราชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ซึ่งทรงผนวชเป็นพระภิกษุประทับอยู่วัดสมอราย (คือวัดราชาธิวาสในปัจจุบัน) เสด็จมาอยู่ครองเมื่อ พ.ศ. 2379 ซึ่งก่อนหน้านั้นสมเด็จพระบรมราชเจ้า มหาศกดิพลเสพได้เสด็จสวรรคตเมื่อต้น พ.ศ. 2375 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่ได้ทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร (ไม่ได้ทรงตั้งจนตลอดรัชกาล) เมื่อทรงอาราธนาสมเด็จพระอนุราชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จมาครองวัดใหม่ ก็ได้โปรดให้เสด็จเข้าไปทรงเลือกของในพระบรมราชวังก่อน มีพระประสงค์สิ่งใด พระราชทานให้นำมาได้ ข้อนี้มีหลักฐานสมจริง พระไตรปิฎกฉบับวังหน้าที่วัดนี้ มีกรอบและผ้าห่อสายรัดอันวิจิตร กรอบเป็นทองคำลงยาก็มี เป็นถมตะทองก็มี เป็นงานสลักก็มี ประดับมุกก็มี เป็นของประณีตเกินกว่าทำถวายวัด เข้าใจว่าเป็นหนังสือที่ทรงสร้างไว้สำหรับพระราชวังบวร แม้เหล่านี้บางที่จะทรงเลือกเอามาในครั้งนั้นก็ได้ การที่โปรดให้เข้าไปทรงเลือกของในพระราชวังบวรและพระราชทานชื่อวัดที่เสด็จประทับอยู่ว่า “วัดบวรนิเวศวิหาร” ย่อมเป็นเหมือนประกาศให้รู้ว่า ทรงเทียบสมเด็จพระอนุราชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ไว้ในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตำแหน่งมหาอุปราช เพื่อป้องกันความสำคัญในการสืบราชสมบัติ เพราะคำว่า "บวรนิเวศ" เทียบกันได้กับ "บวรสถาน" ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลเทียบได้กับ "วังบวร" อันเป็นคำเรียกพระราชวังบวรอีกชื่อหนึ่ง มีค่าเล่ากันว่า เมื่อสมเด็จพระอนุราชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงเลือกเอาหนังสือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงทราบว่ายังไม่ทรงลาผนวช และได้เชิญเสด็จสมเด็จพระอนุราชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ มาครองวัดนี้ในพุทธศักราช 2379 โดยจัดขบวนแห่เหมือนอย่างพระมหาอุปราช (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 1-3)

จากการศึกษาข้อมูลแหล่งต่าง ๆ สามารถสรุปการสถาปนาวัดบวรนิเวศวิหารได้ดังนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2367 และได้ทรง อุปราชาภิเษกกรมหมื่นศกดิพลเสพเป็นสมเด็จพระบรมราชเจ้าหรือวังหน้าขึ้นในปีเดียวกัน สมเด็จพระบรมราชเจ้าฯ มีพระประสงค์จะสร้างวัดประจำวังหน้าซึ่งได้กำหนดพื้นที่เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ณ บริเวณพื้นที่วัดบวรนิเวศวิหารในปัจจุบัน โดยได้ขอพระบรมราชานุญาตแล้วจัดสร้างเสนาสนะ และถาวรวัตถุในช่วงเวลาแห่งการได้รับอุปราชากิเชกใน พ.ศ. 2367 ทรงพระประชวรใน พ.ศ. 2374 และสวรรคต พ.ศ. 2375

และมีข้อมูลสำคัญอีกอย่างคือการผูกพัทธสีมาพระอุโบสถครั้งแรก คือเดือนยี่แรม 6 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก จุลศักราช 1190 คือ พ.ศ. 2371 จึงเป็นเวลากำหนดชัดเจนว่า พระอุโบสถ น่าจะสร้างแล้วเสร็จก่อน พ.ศ. 2371 เพราะฉะนั้น การสถาปนาวัดบวรนิเวศวิหารจึงพอจะสรุปประเด็นคร่าวๆได้ดังนี้

1. การขอพระบรมราชานุญาตสร้างวัดน่าจะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2367 และมีการสร้างเสนาสนะแล้ว แต่ยังไม่ได้สร้างพระอุโบสถ
2. การทำศพเจ้าจอมมารดาของพระราชชายา น่าจะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2367-2368 ซึ่งการสร้างพระอุโบสถตามตำนานระบุว่า น่าจะใช้แบบของพระสุเมรุเป็นต้นแบบก่อสร้าง
3. ปีพ.ศ. 2369 เสด็จไปราชการสงคราม ณ นครเวียงจันทน์
4. ปีพ.ศ. 2371 ผูกพัทธสีมาครั้งแรก
5. ปีพ.ศ. 2379 สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร

ดังนั้นจึงนับได้ว่าวัดบวรนิเวศวิหารได้รับการสถาปนาเป็นวัดสมบูรณ์โดยมีเขตพุทธาวาส และสังฆาวาสตั้งแต่ปี พ.ศ. 2371 เป็นต้นมา วัดบวรนิเวศวิหารมีคลองและคูเป็นเขต 3 ด้าน ด้านตะวันออกเป็นคู ด้านตะวันตกและใต้เป็นคลอง ด้านเหนือมีถนนพระสุเมรุเป็นเขต ระหว่างพุทธาวาสและสังฆาวาสมีคูขอยคั่นกลาง การก่อสร้างพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ถ้ายึดตามตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2465) แล้วจะได้อธิบายว่า ได้สร้างตามรูปแบบพระสุเมรุ คือ แบบจตุรมุข และในขณะเดียวกันก็มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิ์พลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็ได้สร้างวัดบวรสถานสุทธาวาสเป็นจตุรมุขเช่นกัน

ในปีพุทธศักราช 2549 สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงพระดำริตั้งโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศขึ้น เพื่อทำการบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ ทิวทัศน์พระอาราม เพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสครบ 200 ปี วันพระบรมราชสมภพ และเพื่อน้อม

ถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชใน 2 วาระ คือ ในโอกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี และโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา ซึ่งเริ่มการบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2549 และดำเนินการเสร็จเรียบร้อยสมบูรณ์เมื่อ พุทธศักราช 2555 ที่ผ่านมา

1.2.2 กำเนิดธรรมยุติกนิกาย

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ทรงได้ปรับปรุงวางหลักเกณฑ์ความประพฤติ ปฏิบัติของพระสงฆ์ให้เป็นไปโดยถูกต้องตามพระธรรมวินัย โดยมีพระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติตามอย่างพระองค์เป็นอันมาก ในคราวที่พระองค์เสด็จมาครองวัดก็ได้นำเอาการประพฤติ ปฏิบัตินั้นมาใช้ในการปกครองพระสงฆ์ ณ วัดนี้ด้วย ซึ่งในครั้งเดิมเรียกพระสงฆ์คณะนี้ว่า “บวรนิเวศาทิคณะ” อันเป็นชื่อสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาจึงได้ชื่อว่า “คณะธรรมยุติกนิกาย” ซึ่งแปลว่าคณะสงฆ์ผู้ซึ่งปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จึงถือว่าวัดบวรนิเวศวิหารเป็นสำนักเอกเทศแห่งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเป็นวัดแรก (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2465)

1.2.3 การก่อตั้งโรงพิมพ์แห่งแรกโดยคนไทย

การพิมพ์ในเมืองไทยได้รับเทคโนโลยีจากชาวตะวันตกตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ชื่อ หลุยส์ ลาโน (Loius Laneau) ได้ตั้งโรงพิมพ์แห่งแรกขึ้นในปี พ.ศ. 2205 เพื่อพิมพ์คำสอนศาสนาคริสต์ ไวยากรณ์ไทยและบาลี พจนานุกรมไทย ต่อมาได้มีการตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระราชวังที่ลพบุรี การพิมพ์ในสมัยนั้นใช้ตัวอักษรโรมันมาเรียงพิมพ์ ส่วนภาษาไทยใช้ไม้มาแกะเป็นหน้าทั้งหน้าใช้เป็นแม่พิมพ์ ในพ.ศ. 2229 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ส่งคณะทูตนำโดยเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ไปเจริญสัมพันธไมตรียังประเทศฝรั่งเศส เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ได้มีโอกาสศึกษางานที่โรงพิมพ์หลวงของฝรั่งเศสและได้กลับมาพัฒนาการพิมพ์ในเมืองไทย การพิมพ์ไทยได้หยุดชะงักไปในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บาทหลวงการ์โนลต์ (Arnoud Antioine Garnault) ได้เข้ามาประเทศไทยและได้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในโบสถ์ซันตาครุส ฝั่งธนบุรี ในปี พ.ศ. 2339 ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็มีการตั้งโรงพิมพ์เพิ่มขึ้นอีก โดยโรงพิมพ์ส่วนใหญ่มีชาวตะวันตกเป็นเจ้าของ ในยุคนั้น หมอแดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ได้รับกิจการโรงพิมพ์จากคณะมิชชันนารีมาดำเนินการต่อและได้ทำในเชิงการค้า จึงถือเป็นบุคคลแรกในประเทศไทยที่ทำโรงพิมพ์เชิงธุรกิจ เดิมพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอให้หมอบริดเลย์พิมพ์ตำรับตำราทางพระพุทธศาสนาเพื่อเผยแพร่บ้าง เพราะสมัยของพระองค์

นั้น คนไทยยังไม่มีโรงพิมพ์ แม้หมอบรัดเลย์จะมีโรงพิมพ์แต่หลัก ๆ ก็ใช้พิมพ์หนังสือเพื่อเผยแพร่ศาสนา คริสต์เป็นหลัก ต่อมาเมื่อหมอบรัดเลย์ปฏิเสธ อ้างว่าศาสนาพุทธเป็นคู่แข่งศาสนาคริสต์ พระองค์จึงพยายามสร้างโรงพิมพ์ในบริเวณตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหารนั่นเอง โดยให้ศิษยานุศิษย์ของพระองค์เป็นกองบรรณาธิการ ส่วนแท่นพิมพ์นั้นทรงให้เก็บไว้ที่ศาลาฤๅษีข้างพระอุโบสถ นับเป็นจุดเริ่มต้นที่เป็นของคนไทยคือ โรงพิมพ์วัดบวรนิเวศวิหารของเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2537) สันนิษฐานว่าคงจะตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2386 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิมพ์หนังสือเผยแพร่พระพุทธศาสนา ต่อมาเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ได้ลาสิขาบทมาขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงตั้งโรงพิมพ์ขึ้นอีกแห่งในเขตพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2401 (สำนักงานอุทยานการเรียนรู้ สังกัดสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), 2555) ทรงตั้งชื่อว่า “โรงอักษรพิมพ์การ” ถือเป็นโรงพิมพ์หลวงในสมัยนั้น พระองค์ยังเป็นผู้นำการพิมพ์ที่ใช้แม่พิมพ์เป็นหิน (Lithography) มาใช้ในเมืองไทยครั้งแรก ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง โรงพิมพ์นี้จึงนับเป็นโรงพิมพ์หลวงแห่งแรกของไทย หน้าที่สำคัญคือ จัดพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ของทางราชการฉบับแรก หลังจากเกิด โรงพิมพ์สำคัญขึ้น 3 แห่งในประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกล่าวแล้ว ต่อมาได้เกิดโรงพิมพ์ขึ้นอีกหลายแห่งทำให้การพิมพ์ในเมืองไทยมีความก้าวหน้าทัดเทียมต่างประเทศ พระองค์จึงทรงได้รับการยกย่องเป็น “พระบิดาแห่งการพิมพ์ไทย” ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการประดิษฐ์เครื่องพิมพ์ดีดภาษาไทยขึ้นและนำมาใช้ในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2435 ส่วนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการตั้งโรงงานผลิตกระดาษในเชิงอุตสาหกรรมขึ้น กิจการโรงพิมพ์ได้เจริญเติบโตและมีการเปิดโรงพิมพ์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน

กิจการโรงพิมพ์วัดบวรนิเวศวิหารซึ่งถือได้ว่าเป็นโรงพิมพ์แห่งแรกที่เป็นของคนไทยได้ดำเนินกิจการในการพิมพ์หนังสือต่าง ๆ นับตั้งแต่นั้น การดำเนินกิจการอาจมีการหยุดไปบ้างเป็นครั้งคราวเพราะมีปัญหาค่าใช้จ่าย ต่อมาถึงยุคสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระองค์ได้ประกาศให้โรงพิมพ์ภายในวัดบวรนิเวศวิหารว่า โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อเฉลิมพระนามพระบรมราชชนก โดยทรงเปิดเมื่อ พ.ศ. 2439 แต่บางครั้งก็หยุดพิมพ์บ้าง เพราะต้องหาทุนมาจัดพิมพ์เพื่อแจกจ่ายคนเดียว จนกระทั่งเมื่อถึงสมัยที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระองค์ได้ทรงรื้อฟื้นกิจการอีกครั้งเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2478 (สำนักงานอุทยานการเรียนรู้ สังกัดสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้

(องค์การมหาชน), 2555) คราวนี้มีการดำเนินการขอรับบริจาคเพื่อตั้งทุนจัดพิมพ์หนังสือโดยเฉพาะ ทำให้กิจการดีขึ้นมาโดยลำดับจนทุกวันนี้

1.2.4 กำเนิดมหาวิทยาลัยสงฆ์ของไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้ตั้ง วิทยาลัยขึ้นในบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ใน พ.ศ. 2436 และ เสด็จพระราชดำเนินเปิดเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2439

ต่อมา สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นภวงศ์) ทรงประกาศตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงในรูปมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาขึ้น ใช้ชื่อว่า "สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย" เมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2488 และเริ่มเปิดการเรียนการสอน เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2489 ใช้อาคารหอสมุด มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2501 จนถึงปัจจุบัน รวม ใช้งาน 43 ปี 6 เดือน 15 วัน (4 กันยายน พ.ศ. 2545)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ปัจจุบันตั้งอยู่ ณ เลขที่ 248 วัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200 ได้รับอนุญาตจากวัดบวรนิเวศวิหารให้ใช้เป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัย จัดการ ศึกษาในระดับอุดมศึกษาให้แก่พระภิกษุ สามเณร และคฤหัสถ์ทั่วไป มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยมีภารกิจด้านให้การศึกษาและจำนวนนักศึกษาเพิ่มมากขึ้น สถานที่ทำการและสถานที่จัดการศึกษาในปัจจุบันมีความคับแคบ ไม่เพียงพอแก่การใช้งาน ต้องขยายห้องเรียนชั้นปีที่ 1,2 ไปขอใช้อาคารเรียนที่วัดราชาธิวาส และบัณฑิตวิทยาลัยไปขอใช้อาคาร สว.ธรรมนิเวศ ของวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อใช้ในการดำเนินการในปัจจุบัน

1.2.5 เจ้าอาวาสผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหาร มีเจ้าอาวาสปกครอง นับแต่พุทธศักราช 2379 (มูลนิธิมหา มกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546) มาโดยลำดับดังนี้

1. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ ทรงครองวัดระหว่างพุทธศักราช 2379-2394

2. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์ พระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1) สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงปกครองวัดระหว่าง พุทธศักราช 2394-2435

3. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ พระราชโอรส ลำดับที่ 47 ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4) สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงปกครองวัดระหวาง พุทธศักราช 2435-2464

4. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น สุจิตตินนทวงศ์) สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 13 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงปกครองวัดระหวาง พุทธศักราช 2464-2501

5. พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ ธรรมประทีป) ปกครองวัดระหวาง พุทธศักราช 2501-2504

6. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฒโน คชวัตร) สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงปกครองวัดตั้งแต่ พุทธศักราช 2504-2557

1.2.6 เอกลักษณ์อันโดดเด่นของวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญ คือ เป็นวัดที่มีพระอุโบสถ มี 2 หลัง ต่างจากวัดอื่น ๆ ทั่วไป มีพระเจดีย์ทององค์ใหญ่ และมีพระพุทธรูปที่สำคัญของไทยประดิษฐานอยู่ เอกลักษณ์อันโดดเด่นของวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่

1. เป็นวัดที่มีพระอุโบสถ 2 หลัง เหตุที่วัดบวรนิเวศวิหารมี 2 พระอุโบสถนั้นเนื่องจาก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า วัดรังษีสุทธาวาส ซึ่งอยู่ติดกับวัดบวรนิเวศวิหารนั้นมีสภาพทรุดโทรมมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบรวมเข้าเป็นวัดเดียวกับวัดบวรนิเวศวิหาร เรียกว่า คณะรังษี และหลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระศรีรังคารมาบรรจุไว้ ณ ใต้บัลลังก์พระพุทธรูปชินสีห์ในพระอุโบสถ เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พุทธศักราช 2468 วัดบวรนิเวศวิหารจึงมีพระอุโบสถ 2 หลัง ดังนี้

1.1 พระอุโบสถตรีมุข เป็นพระอุโบสถก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงไทยชั้นเดียว มี 2 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องรางแบบจีน หลังคาพระอุโบสถเป็นแบบตรีมุข แต่เดิมเป็นแบบจตุรมุข แต่มีการรื้อมุขด้านหลังออกเพื่อขยายก่อสร้างพระเจดีย์ หน้าบันทั้ง 3 ด้าน มีลวดลายเหมือนกัน คือมีกรอบล้อมหน้าบันเป็นพานรองรับพระชรรค์ มีพระมหามงกุฎครอบ ลายเหล่านี้ประดับกระจกสีปิดทองล้อมรอบด้วยลายพุดตาน ซึ่งประดับกระเบื้องสีซุ้มประตูหน้าต่างเป็นปูนปั้นประดับกระจกสีปิด

ทองลายพุดตาน บานประตูด้านนอกเป็นไม้สักแกะสลักปิดทอง ลายสัตว์พิธรัตน์ (แก้ว 7 ประการ อันคู่ควรแก่พระมหาจักรพรรดิ ได้แก่ บัวแก้ว วังแก้ว นางแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว จักรแก้ว และแก้วมณี) บานประตูด้านในเป็นภาพเขียนสีน้ำมันลายทวารบาลแบบจีน ลวดลายที่ปรากฏบนบานหน้าต่างด้านนอก เป็นไม้แกะสลักปิดทอง ได้แก่ลายหมวดเครื่องราช กุฎภัณฑ์หมวดพระแสง เครื่องราชูปโภค เครื่องสูง เครื่องแต่งกาย พระมาลา เครื่องอัฐบริขาร ลิงสาราสัตว์ เรือสำเภา เรือสุพรรณหงส์ ทหารสมัยโบราณ ดอกบัว จักรอยู่ในวิมานขนานข้างด้วยเสมา แม่พระธรณีปีบมวยผม กิณี คนธรรพ์ เทพพนมและลายก้านแย่ง मुखหน้าต่างด้านในเป็นภาพสีน้ำมันลายเครื่องบูชาแบบจีน (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

1.2 พระอุโบสถวัดรังสี เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ยกพื้นสูง หลังคาทรงไทย ชั้นเดียวมี 2 ตับ มุงด้วยกระเบื้องราง หน้าบันไม่มีลวดลาย ไม่มีซุ้มประตูหน้าต่าง ประตูหน้าต่างเดิมเป็นลายรดน้ำ ปัจจุบันชำรุด ลบเลือน มีระเบียงล้อมรอบ พนักกระเบียงประดับกระเบื้องมุงสีเขียว พื้นหินขัด พระวิหารวัดรังสี ก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงไทยชั้นเดียวมี 2 ตับ มุงกระเบื้องเคลือบมุขด้านหน้า และด้านหลังของพระวิหารหน้าบันเป็นลายดอกพุดตาน ประดับกระจกสีทองเช่นเดียวกับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และคันทวย ไม่มีซุ้มประตูหน้าต่าง ด้านในเป็นลายดอกไม้ร่วง เสาเหลี่ยมกลม ไม่มีลายที่ปลายเสา พื้นหินอ่อนบนพระวิหารเป็นฐานปัทม์ (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

2. พระเจดีย์ทององค์ใหญ่ สำหรับพระเจดีย์นั้นในสมัยสมเด็จพระบรมราชาเจ้า มหาศัทธิพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล น่าจะเริ่มสร้างได้เพียงเล็กน้อย เพียงแค่ลานประทักษิณ ก่อพระฤกษ์ขึ้นเมื่อเดือน 10 ขึ้น 11 ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช 1193 คือ พุทธศักราช 2374 แนวพระเจดีย์คงเสมอทักษิณชั้นบน เมื่อสมเด็จพระบรมราชาเจ้า มหาศัทธิพลเสพ สวรรคตแล้ว ไม่ได้ทำต่อมาจนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารจึงทรงสร้างต่อจนแล้วเสร็จภายในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มีการบูรณะเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2409 โปรดฯให้บูรณะแก้ไขพระเจดีย์ที่ทรุดเอียงและให้หล่อรูปสิงห์ ม้า ช้าง และนกกินทรีด้วยสำริดตั้งบนซุ้มพระเจดีย์ ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการโบกปูนใหม่ และติดสายล่อฟ้าในปีพ.ศ. 2455 รวมทั้งในรัชกาลปัจจุบันได้มีการบูรณะปิดกระเบื้องสีทองที่องค์พระเจดีย์ เมื่อปี พ.ศ. 2506 เป็นต้น

ลักษณะของพระเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงกลมขนาดใหญ่ มีทักษิณสี่เหลี่ยมสองชั้น องค์พระเจดีย์ประกอบด้วยซุ้ม 4 ซุ้ม เป็นทางเข้าภายใน 1 ซุ้ม ที่ทักษิณชั้นบนมีซุ้มยอดปราสาท 4 มุม ด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระบรมรูปหล่อของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้านเหนือมีกำแพงประดิษฐานพระไพรีพินาศ ฐานทักษิณชั้นล่างมีทิมคต หลังคาแก่ง 4 มุม มีกำแพงล้อม มีประตูด้านตะวันออกและตะวันตกด้านละ 2 ช่อง คูหาภายในพระเจดีย์ ประดิษฐานพระเจดีย์กะไหล่ทองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีฐานศิลาสลักรื่องปฐมสมโพธิและพุทธวัจนะ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้สร้างขึ้นเรียกว่า “พระไพรีพินาศเจดีย์” ในการบูรณะระหว่างปี พ.ศ. 2507-2508 ได้มีการสร้างเทวรูป 6 องค์มาประดิษฐานชั้นล่างของพระเจดีย์ โดยกรมศิลปากร เป็นเทวรูปทาสีคล้ายศิลา ทิศเหนือประดิษฐานรูปพระพรหม และพระวิสุกรรม ทิศใต้ประดิษฐานรูปพระศิวะ และพระนารายณ์ ทิศตะวันตกประดิษฐานพระปัญจสิงขร และพระประคนธรรพ

3. พระพุทธรูปที่สำคัญของไทย วัดบวรนิเวศวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญของไทย ซึ่งคนทั่วไปไม่ค่อยรู้จักคือพระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา ซึ่งสร้างโดยพระมหาธรรมราชาลิไทย สมัยกรุงสุโขทัย สมัยเดียวกับพระพุทธรูปชินราช และทั้ง 3 องค์เคยประดิษฐานอยู่ด้วยกัน ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก นอกจากนี้ ยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปคู้บนศิลาแผ่นใหญ่สมัยสุโขทัย และพระไสยา (พระนอน) ที่งดงามสมัยสุโขทัยด้วย รวมทั้งพระไพรีพินาศ พระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดีที่มีตำนานอันน่าสนใจอีกด้วย

1.2.7 ความสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่มีต่อทางคณะสงฆ์และทางบ้านเมือง

วัดบวรนิเวศวิหาร นับเป็นพระอารามที่มีความสำคัญทั้งในทางคณะสงฆ์ และในทางบ้านเมือง กล่าวคือ

1. ในทางคณะสงฆ์ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นที่เสด็จสถิตของสมเด็จพระสังฆราช องค์ประมุขของคณะสงฆ์ไทยถึง 4 พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ และ สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก

นอกจากนี้ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นจุดกำเนิดของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เพราะเป็นที่เสด็จสถิตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่และทรงดำริริเริ่มปรับปรุงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์อันเป็นเหตุให้เกิดเป็นพระสงฆ์คณะธรรมยุตขึ้นในเวลาต่อมา วัดบวรนิเวศวิหารจึงนับว่าเป็นวัดแรกและวัดต้นแบบของคณะธรรมยุต ธรรมเนียมประเพณี และแบบแผนต่าง ๆ ของคณะธรรมยุตได้เกิดขึ้น ณ วัดนี้ รวมทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ เป็นที่กำเนิดมหามกุฏราชวิทยาลัย สถานศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณร ซึ่งได้พัฒนามาเป็นมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกของไทยในปัจจุบัน

เป็นที่กำเนิดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า นักธรรม อันเป็นการศึกษา พื้นฐานของคณะสงฆ์ไทย

2. ในทางบ้านเมือง วัดบวรนิเวศวิหารได้เคยเป็นที่ตั้งกองบัญชาการศึกษาหัวเมือง เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้มีการจัดการศึกษาหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรเมื่อ พ.ศ. 2441 โดยทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงอำนวยการในการจัดการศึกษาในหัวเมือง อันเป็นการวางรากฐานการประถมศึกษาของไทย

รวมทั้งวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ที่เสด็จออกทรงผนวชทุกพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ตลอดถึงพระบรมวงศ์ชั้นสูงที่ทรงผนวชเกือบทุกพระองค์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

1.3 การบริหารจัดการของวัดบวรนิเวศวิหาร

การบริหารงานภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ดำเนินการโดยเจ้าอาวาส คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน เป็นผู้บริหารสูงสุด แต่ปัจจุบัน สมเด็จพระวันรัตเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส เนื่องด้วยสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ได้สิ้นพระชนม์ด้วยโรคติดเชื้อในกระแสพระโลหิต เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2556 เป็นเหตุให้ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระอารามหลวง ว่างลง สมเด็จพระมหาธีรราชสังฆคณาจารย์ เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรรมการมหาเถรสมาคม ในฐานะประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช จึงแต่งตั้งให้ สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พุทธิมคฺคโต) ดำรงตำแหน่งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระอารามหลวงโดยอาศัยอำนาจตามความในข้อ 4 แห่งกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 19 (พ.ศ. 2536) ว่าด้วยการแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มีหน้าที่และอำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2545 แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร จึงอยู่ในโอวาทของผู้รักษาการแทน

เจ้าอาวาสที่ได้รับการแต่งตั้ง ซึ่งปฏิบัติโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ และประกาศของมหาเถรสมาคม

มี พระเทพสารเวที (บุญยนต์ ปุณฺณาคโม) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ดำรงตำแหน่งผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหารมีการแบ่งการปกครองย่อยออกเป็นคณะต่าง ๆ โดยเจ้าคณะต่าง ๆ ดำรง มีหน้าที่ในการดูแลบริหารภายในคณะต่าง ๆ แทนเจ้าอาวาสด้วย ปฏิบัติหน้าที่ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร โดยมีการแบ่งเป็นคณะต่าง ๆ ดังนี้ (วัดบวรนิเวศวิหาร,2546)

1. คณะต๋านัก มีพระประกาศพุทธกิจ (วีระ อภิวิโร) เป็นเจ้าคณะ
2. คณะบัญญัติเบญจมา มีพระครูวิสุทธิธรรมภาณ (สาโรจน์ ปิโยโรจน) เป็นเจ้าคณะ
3. คณะขาบวร มีสมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พรหมคุตโต) เป็นเจ้าคณะ
4. คณะเขียวบวร มีพระราชสมนตมณี (ถาวร อธิวิโร) เป็นเจ้าคณะ
5. คณะแดงบวร มีพระราชกวี (ลาภ ธนสาโร) เป็นเจ้าคณะ
6. คณะเหลืองรังสี มีสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เป็นเจ้าคณะ
7. คณะแดงรังสี มีพระเทพสิทธิโมลี (นิพนธ์ ฐิตสิริ) เป็นเจ้าคณะ
8. คณะเขียวรังสี มีพระครูพิศาลวินัยวาท (สังข์ อากสโร) เป็นเจ้าคณะ
9. คณะสูง (ล่อ) มีพระธรรมวราจารย์ (แบน กิตติสาโร) เป็นเจ้าคณะ
10. คณะสูง (รามเดชะ) มีพระราชวิสุทธิญาณ (จิรพล อธิจิตโต) เป็นเจ้าคณะ
11. คณะสูง (นานาชาติ) มีพระเทพปริยัติวิมล (แสวง ธมเมสโก) เป็นเจ้าคณะ
12. คณะกุฎิ มีพระเทพสารเวที (บุญยนต์ ปุณฺณาคโม) เป็นเจ้าคณะ

1.4 นโยบายวัดบวรนิเวศวิหารในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

จากการสัมภาษณ์พระครูปริตรโกศล พระผู้ทรงความรู้ และพระอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยพบว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีนโยบายการดำเนินการพัฒนาภายในวัดในด้านต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาตามแผนการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน ตามที่กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กำหนดไว้เป็นแนวทาง ทั้งในด้านการพัฒนาวัดในด้านสาธารณูปการ การดูแลรักษาศาสนสมบัติ ด้านการปกครองภายในวัด ด้านศาสนศึกษา และการจัดการและการดำเนินการด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา

ซึ่งนโยบายนี้ ถือเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารอีกด้วย การดำเนินงานตามแผนพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐานของวัดบวรนิเวศวิหาร แบ่งออก 5 ประเด็น ได้แก่

1. การจัดการปรับปรุงพัฒนาวัดในด้านการสาธารณูปการ
2. การจัดการและดูแลศาสนสมบัติของวัดบวรนิเวศวิหาร
3. การจัดการด้านการปกครองภายในวัดบวรนิเวศวิหาร
4. การจัดการด้านการศาสนศึกษา
5. การจัดการและการดำเนินการด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา

แผนพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐานของวัดบวรนิเวศวิหาร มีรายละเอียดดังนี้

1. การจัดการปรับปรุงพัฒนาวัดในด้านการสาธารณูปการ เป็นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง เน้นไปที่สาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน เพื่อให้มีภูมิทัศน์ที่เหมาะสม และส่งเสริมให้ทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีระเบียบเรียบร้อย และปลอดภัย ซึ่งทางวัดบวรนิเวศวิหาร มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

1. การจัดการภายในบริเวณวัดบวรนิเวศวิหารให้มีสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นเหมาะสม ส่งเสริมสภาพความเป็นรรมณีสถาน และอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนทั่วไป และผู้มาปฏิบัติศาสนกิจ โดยดำเนินการในสิ่งต่าง ๆ ได้แก่

1.1 ป้ายชื่อวัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งอยู่ในบริเวณด้านหน้าวัด มีขนาดที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ มีความสง่างาม

1.2 แผนผังแสดงตำแหน่งต่าง ๆ ของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ติดตั้งไว้ในที่เปิดเผย เห็นได้ชัดเจน แสดงอาณาเขตและรายละเอียดสถานที่ ต่าง ๆ ภายในวัดชัดเจน

1.3 ป้ายเผยแพร่กิจกรรมต่าง ๆ ของวัด แสดงหรือเผยแพร่การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดบวรนิเวศวิหารมีตามโอกาส

1.4 ป้ายประวัติวัดบวรนิเวศวิหารและทรัพยากรวัฒนธรรมโดยย่อ เพื่อแสดงประวัติวัด และข้อมูลทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดเพื่อเผยแพร่แก่บุคคลทั่วไปจัดทำขึ้นเมื่อครั้งงานสมโภชวัดบวรนิเวศวิหารครบรอบ 175 ปี

2. การปรับปรุง พัฒนา ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและภูมิทัศน์ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

2.1 มีการดูแลให้บริเวณวัดบวรนิเวศวิหารมีความสงบ ร่มรื่น มีบริเวณปลูก ต้นไม้ ดอกไม้ ไม้ประดับ เพื่อความร่มรื่น สวยงาม

2.2 มีการจัดบริเวณวัด สถานที่ เป็นระเบียบ โดยการแบ่งส่วนพุทธาวาสและ สังฆาวาส และมีการจัดสถานที่จอดรถ รวมทั้งดูแลอาคารสถานที่ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย

2.3 มีภาชนะรองรับขยะมูลฝอย และการกำจัดขยะอย่างเป็นระเบียบไม่บด บังทัศนียภาพภายในวัด

2.4 มีการจัดพื้นที่สำหรับนั่งพักผ่อน และร่วมประกอบพิธีกรรมโดยตั้งเต็นท์ที่ ลานด้านหน้าพระอุโบสถ และ ลานหน้าหน้าพระตำหนักเพ็ชร

3. การจัดการด้านความสะอาด/มั่นคงแข็งแรงของอาคารเสนาสนะต่าง ๆ

3.1 มีการดูแลความสะอาด ของอาคารเสนาสนะและภายในบริเวณวัด โดย การจ้างแม่บ้านและภารโรงในการดูแลความสะอาด

3.2 มีการบำรุงรักษาความมั่นคงแข็งแรง ของอาคารเสนาสนะมีความมั่นคง ปลอดภัยต่อการพำนักอาศัย ใช้ ประโยชน์ หรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

2. การจัดการและดูแลศาสนสมบัติของวัดบวรนิเวศวิหาร ถือเป็นจัดการ การทรัพยากรวัฒนธรรมของวัดบวรนิเวศวิหาร โดยทางวัดวัดบวรนิเวศวิหารได้มีการดำเนินการให้มี เพื่อให้สามารถบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบ ได้แก่

1. การจัดทำบัญชีการเงินของวัด
2. การจัดทำทะเบียนทรัพย์สินของวัด
3. การแต่งตั้งไวยาวัจกรของวัด
4. การแต่งตั้งคณะกรรมการวัด

พระครูปริตรโกศลยังให้ข้อมูลอีกว่า ในการดำเนินการทุกอย่างของวัดบวรนิเวศ วิหารนั้นจะมีการประชุมคณะกรรมการวัดทุกครั้ง เพื่อให้ทุกคนทราบเรื่องและระดมความคิด ก่อนที่จะแบ่งงานหน้าที่ต่าง ๆ กันให้แต่ละคณะดูแลตามความเหมาะสมโดยเจ้าอาวาส และมติที่ประชุม ในโครงการอนุรักษ์ หรือบูรณปฏิสังขรณ์ทรัพยากรวัฒนธรรมใด ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหารจึงต้อง ผ่านความเห็นชอบของที่ประชุมก่อน โดยส่วนใหญ่แล้วโครงการบูรณปฏิสังขรณ์ต่าง ๆ จะมาจากทาง ภาครัฐมีนโยบายมา โดยทางวัดร่วมกับกรมศิลปากรในการดูแลจัดทำโครงการโดยการสนับสนุน งบประมาณจากทางภาครัฐ และกรมศิลปากรจะเป็นผู้นำเสนอและควบคุมการดำเนินงานเพื่อให้ ถูกต้องตามหลักวิชาการเนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารได้รับการขึ้นทะเบียนจากทางกรมศิลปากรให้เป็น

โบราณสถาน ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องแจ้งให้กรมศิลปากรทราบ และขอความร่วมมือในการดำเนินการต่าง ๆ ที่อาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรนั้น ๆ ได้

3. การจัดการด้านการปกครองภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นการบริหารจัดการด้านบุคลากรภายในวัดเพื่อให้มีความเป็นระเบียบ เรียบร้อย และเหมาะสม มีแนวทางการดำเนินการดังนี้

1. การจัดทำระเบียบปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับบุคลากรภายในวัด
  - 1.1 มีระเบียบปฏิบัติกิจวัตรพระภิกษุสามเณร
  - 1.2 มีระเบียบปฏิบัติของศิษย์วัดและผู้อาศัยในวัด
  - 1.3 มีระเบียบปฏิบัติสำหรับบุคคลที่เข้ามาร่วมหรือจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด

2. มีการวางแผนการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ

- 2.1 เจ้าอาวาสได้มีการมอบหมายหน้าที่บุคลากรภายในวัดตามความรู้ความสามารถ

สามารถ

- 2.2 จัดทำทะเบียนประวัติพระภิกษุสามเณรและบุคลากรภายในวัดแต่ยังไม่สมบูรณ์เนื่องจากมีพระภิกษุเข้ามาพักในวัดบวรนิเวศวิหารมากมายโดยไม่ได้มีการลงทะเบียนเข้าออก บางครั้งเข้ามาพักชั่วคราว บางครั้งมาเพื่อการศึกษา จึงไม่สามารถสรุปจำนวนพระภิกษุสามเณรที่แน่ชัดได้

- 2.3 จัดทำประวัติวัดไว้เป็นหลักฐาน มีการรวบรวมข้อมูลประวัติวัดและทรัพยากรวัฒนธรรมของวัดไว้บ้างแล้วและมีการเผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ของวัดบวรนิเวศวิหาร

3. ด้านการพัฒนาและสวัสดิการของบุคลากร

- 3.1 มีการประชุมอบรมพระภิกษุสามเณรและบุคลากรในวัด
- 3.2 มีการจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้แก่พระภิกษุสามเณรและบุคลากรในวัด
- 3.3 มีการประชุมคณะกรรมการวัดสม่ำเสมอ
- 3.4 มีการวางแผนการดำเนินงานและโครงการพัฒนาวัดอย่างต่อเนื่อง

4. การจัดการด้านการศาสนศึกษา ในฐานะที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทรงคุณค่า เนื่องด้วยมีพระผู้มีความรู้ความสามารถทั้งด้านการศึกษา ศิลปะ วัฒนธรรม การศาสนา รวมทั้งมีทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าในด้านต่าง ๆ อันสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทรงคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งวัดบวรนิเวศวิหารมีบทบาทในด้านการศึกษาของไทยมาโดยตลอด นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการจัดตั้งโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหารขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่นักเรียน และมีการจัดตั้ง

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ขึ้น เพื่อเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ และบุคคลทั่วไป รวมทั้งมีการจัดตั้ง พิพิธภัณฑวัดบวรนิเวศวิหาร และนิทรรศการต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารมีแนวทางการ ดำเนินการ ดังนี้

1. การจัดการ/จัดให้มีการศึกษาภายในวัดบวรนิเวศวิหาร
  - 1.1 จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมในวัด
  - 1.2 จัดสอนธรรมศึกษาให้แก่นักเรียน นักศึกษา ประชาชน ภายในวัด
  - 1.3 จัดพระภิกษุไปสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา
  - 1.4 จัดให้มีโครงการปฏิบัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรและบุคลากรในวัด
  - 1.5 จัดห้องสมุดทางพระพุทธศาสนาในวัด
2. การส่งเสริมงานด้านศาสนศึกษา
  - 2.1 ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรศึกษาพระปริยัติธรรม
  - 2.2 ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรและบุคลากรในวัดศึกษาต่อระดับ อุดมศึกษา
  - 2.3 ส่งเสริมให้ศิษย์วัดได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

5. การจัดการและการดำเนินการด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา เป็นอีกหนึ่งบทบาท ของวัดบวรนิเวศวิหารในฐานะของแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ นอกเหนือจากด้านวิชาการ ด้านศาสนา วัด บวรนิเวศวิหารยังคงมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านการให้ความรู้ มีแนวทางการดำเนินการ ดังนี้

1. การจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น
  - 1.1 การทำบุญตักบาตร
  - 1.2 การแสดงธรรมเทศนา
  - 1.3 การจัดปฏิบัติธรรม
  - 1.4 การเวียนเทียน
  - 1.5 การจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา
2. การจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์
  - 2.1 การทำบุญตักบาตร
  - 2.2 การแสดงธรรมเทศนา
  - 2.3 การจัดปฏิบัติธรรม

- 2.4 การจัดพระราชพิธีต่าง ๆ ทางศาสนา เช่น การทอดกฐินพระราชทาน
  3. การจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญตามประเพณี/ท้องถิ่น
    - 3.1 ทำบุญตักบาตร
    - 3.2 การแสดงธรรมเทศนา
    - 3.3 ปฏิบัติธรรม
    - 3.4 กิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรม/ประเพณี
  4. การทำหน้าที่อบรมส่งเสริมศีลธรรมของพระภิกษุสามเณร เช่น ในโรงเรียน หน่วยงาน ราชการ หน่วยงานเอกชน หรือประชาชนตามหมู่บ้านต่าง ๆ เมื่อมีการร้องขอ
  5. บุคลากรของวัดทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น เป็นพระธรรมทูต พระวิปัสสนาจารย์ พระจริยานิเทศน์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังอนุญาตให้มีการเข้าเยี่ยมชมเป็นหมู่คณะ โดยทางวัดบวรนิเวศวิหารจะจัดพระผู้มีความรู้ความสามารถมาเป็นผู้นำชมทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ของวัดบวรนิเวศวิหารด้วย
  6. มีการเผยแผ่ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนา เช่น การแจกหนังสือธรรมะ ซีดีธรรมะ จัดทำเว็บไซต์เพื่อเผยแผ่ข้อมูลข่าวสาร การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น
- จากนโยบายข้างต้นจะพบว่า การดำเนินงานของวัดบวรนิเวศวิหาร นอกจากด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารที่ปรากฏในข้อ 1. การจัดการปรับปรุงพัฒนา วัดในด้านการสาธารณูปการ ข้อ 2. การจัดการและดูแลศาสนสมบัติของวัดบวรนิเวศวิหาร และข้อ 3. การจัดการด้านการปกครองภายในวัดบวรนิเวศวิหาร แล้ว วัดบวรนิเวศวิหารยังมีบทบาทหน้าที่ในด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ ดังปรากฏใน ข้อ 4. การจัดการด้านการศาสนศึกษา และข้อ 5. การจัดการและการดำเนินการด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา เนื่องจากในปัจจุบัน บทบาทของวัดมิได้เป็นเพียงสถานที่ซึ่งประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียว วัดในฐานะศูนย์กลางของชุมชน มีบทบาทเป็นอย่างมากในด้านการศึกษา และ การเป็นแหล่งเรียนรู้ เนื่องด้วยวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ บุคลากรภายในวัดที่มีความรู้ ความสามารถ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัดบวรนิเวศวิหาร จึงถือว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง

2. การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดสำคัญที่สร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ปรากฏในหมายรับสั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 เรียกว่า วัดใหม่ หลักฐานบางแห่งเรียกว่า วัดวังหน้า เป็นวัดที่สมเด็จพระบวร

ราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงสถาปนาขึ้นใหม่ มีอาณาเขตติดกับวัดรังสีสุทธาวาส ภายหลังจากทรงทำการศพเจ้าจอมมารตาน้อยซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้าดาราวดี พระชายา สันนิษฐานว่าทรงสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากที่ได้ทรงอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรแล้ว เมื่อแรกสร้างนั้นมีอาณาเขตดังนี้ ด้านทิศตะวันออกเป็นคู (ติดกับวัดรังสีสุทธาวาส) ด้านทิศใต้ และด้านทิศตะวันตกเป็นคลอง ด้านทิศเหนือมีถนนพระสุเมรุเป็นเขต และมีคูอีกสายหนึ่งต่อจากพระเจดีย์ออกไปทางด้านทิศใต้ ผ่านบริเวณเสนาสนะไปบรรจบคูตะวันออกแบ่งเสนาสนะเป็น 2 ส่วน สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดบวรนิเวศวิหารในสมัยนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงสร้างพระอุโบสถขึ้นก่อน นอกจากนี้ยังทรงสร้างหอพระไตรปิฎก (หอไตร) ศาลาการเปรียญ และพระเจดีย์ขึ้นในคราวเดียวกัน เขตสังฆาวาสของวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งน่าจะสร้างโดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ในสมัยรัชกาลที่ 3 พร้อมกันกับการสร้างเขตพุทธาวาสของวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ซึ่งทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารอันหลากหลายนั้น ถือเป็นทรัพยากรที่ทรงคุณค่าในด้านต่าง ๆ และสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ได้อย่างดีเยี่ยม ผู้วิจัยจึงทำการสำรวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อให้ทราบถึงคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร และสามารถนำไปใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งในหัวข้อนี้จะประกอบ ด้วย เนื้อหาดังต่อไปนี้

- 2.1 หลักเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม
- 2.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม
- 2.3 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม

2.1 หลักเกณฑ์ในการประเมินทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศ

การศึกษาสำรวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำแบบประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมขึ้นโดยอาศัยเกณฑ์การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม ที่ได้มาจากการทบทวนวรรณกรรม และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ในบทที่ 2 ซึ่งได้รับยอมรับ และใช้ในแวดวงวิชาการรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจากแนวคิดมรดกวัฒนธรรม และทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องและคล้ายคลึงกัน มาปรับปรุงเป็นแนวทางในการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยมีหลักเกณฑ์ที่ศึกษา ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบหลักเกณฑ์การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่นำมาใช้เป็นกรอบการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

ลำดับที่	หลักเกณฑ์ การประเมินคุณค่า	คุณค่าที่ประเมิน
1.	<p>อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรม (UNESCO, 2008)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นตัวแทนที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ด้านศิลปกรรมหรือตัวแทนของความงดงาม และเป็นผลงานชิ้นเอกที่จะจัดทำขึ้นด้วยการสร้างสรรค์ที่ชาญฉลาด 2. เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลผลักดันให้เกิดการพัฒนาสืบต่อมาในด้านการออกแบบ ทางสถาปัตยกรรม อนุสรณ์สถาน ประติมากรรม สวน และภูมิทัศน์ ตลอดจนการพัฒนาศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง หรือการพัฒนาการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งการพัฒนาเหล่านั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาในเวลาหนึ่งหรือบนพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดของโลก 3. เป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม 4. เป็นตัวอย่างลักษณะทั่วไปของสิ่งก่อสร้างที่เป็นตัวแทนการพัฒนาทางวัฒนธรรม สังคม ศิลปกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรืออุตสาหกรรม 5. เป็นตัวอย่างลักษณะเด่นชัดหรือขนบธรรมเนียมประเพณีแห่งสถาปัตยกรรม วิธีการก่อสร้างการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ที่มีความเปราะบางหรือเสื่อมสลายได้ง่าย เพราะผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมที่ไม่สามารถกลับคืนดั้งเดิมได้ หรือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ 6. มีความคิดหรือความเชื่อที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่มีความสำคัญ หรือมีความโดดเด่นยิ่งในประวัติศาสตร์
2.	<p>แนวทางการจัดการแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. คุณค่าด้านการแสดงอัตลักษณ์ (Identity Value) 2. คุณค่าที่เกี่ยวกับ การออกแบบ/เทคนิค (Relative Artistic / Technical Value)

ลำดับที่	หลักเกณฑ์ การประเมินคุณค่า	คุณค่าที่ประเมิน
	Management Guidelines For world Cultural Heritage Sites (Feilden and Jokilehto, 1993)	3. คุณค่าด้านการหายาก (Rarity Value) 4. คุณค่าด้านการศึกษา (Educational Value) 5. คุณค่าทางเศรษฐกิจ (Economic Value) 6. คุณค่าทางการเมือง การปกครอง (Political Value) 7. คุณค่าเชิงจิตวิญญาณ(Spiritual Significance)
3.	กฎบัตร Burra Charter 1999 (Australia ICOMOS, 2000)	1.คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical significance) 2.คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์หรือความงาม (Aesthetic Significance) 3.คุณค่าทางสังคม (Social Significance) 4.คุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Significance)
4.	Conservation Management Plan by NSW Sydney Barbour Foreshore Authority (2015)	1. คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical Significance) 2. คุณค่าทางด้านความสัมพันธ์ 3. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์หรือความงาม (Aesthetic Significance) 4. คุณค่าทางสังคม (Social Significance) 5.คุณค่าทางการศึกษาวิเคราะห์ (Research Significance) 6. คุณค่าทางโบราณคดี (Archaeological Significance) 7. คุณค่าความหายาก (Rarity Significance) 8. คุณค่าด้านการเป็นตัวแทน (Representativeness Significance)
5.	การประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม โดย วิลเลียม ดี โลปป์	1. คุณค่าที่แสดงนัยของอดีต 2. คุณค่าทางวิชาการ 3. คุณค่าทางสุนทรียหรือความงาม

ลำดับที่	หลักเกณฑ์ การประเมินคุณค่า	คุณค่าที่ประเมิน
	(วิลเลียม ดี. โลปป์ อ่าง ถึงในสายันต์ ไพโรชาญ จิตร, 2550: 25-27)	4. คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์
6	แนวทางการประเมิน คุณค่าทรัพยากร วัฒนธรรม โดย สำนักงานสิ่งแวดล้อม ภาคที่ 8 (2551)	<ol style="list-style-type: none"> 1. คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ (Symbol Significance) 2. คุณค่าเชิงวิชาการ (Research Significance) 3. คุณค่าเชิงสุนทรียะ (Art Significance) 4. คุณค่าเชิงความงาม (Aesthetic Significance) 5. คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ (Economic Significance) 6. คุณค่าเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Significance) 7. คุณค่าเชิงการตลาด (Business Market Significance) 8. คุณค่าสำหรับชุมชน (Local Significance) 9. คุณค่าสำหรับความเป็นมนุษย์ (Humanity Significance)
7.	แนวทางการประเมิน ทรัพยากรวัฒนธรรม โดย ธนิก เลิศชาญฤทธิ (2554 :32)	<ol style="list-style-type: none"> 1. คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ 2. คุณค่าเชิงวิชาการ 3. คุณค่าเชิงสุนทรียะ 4. คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ
8.	การประเมินคุณค่า มรดกวัฒนธรรม โดย วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง	<ol style="list-style-type: none"> 1. คุณค่าทางสุนทรีย์ภาพ 2. คุณค่าทางประวัติศาสตร์ 3. คุณค่าทางโบราณคดี 4. คุณค่าทางศิลปกรรม 5. คุณค่าทางสถาปัตยกรรม 6. คุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา 7. คุณค่าในเรื่องขนาดโครงสร้างและวัสดุ

จากตารางที่ 1 ในข้างต้น ซึ่งแสดงการเปรียบเทียบหลักเกณฑ์การประเมินคุณค่า ทรัพยากรวัฒนธรรม ที่นำมาใช้เป็นกรอบการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร จะพบว่า มีการจัดกลุ่มการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม ที่สอดคล้องกัน คล้ายคลึงกัน เนื่อง ด้วยความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม และ มรดกวัฒนธรรม มีความหมายที่คล้ายคลึงกัน และใน บางบริบทหมายถึงสิ่งเดียวกัน และในบางกรณี การจัดกลุ่มโดยรวมคุณค่าและหมายถึงทรัพยากร วัฒนธรรมที่สอดคล้องกันในกลุ่มเดียวกันเช่นคุณค่าทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ อาจถูกจัดกลุ่มใน คุณค่าเชิงวิชาการ เช่นเดียวกับคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรม ในขณะที่บางหลักเกณฑ์ อาจแบ่งกลุ่มย่อย ๆ ลงไปทำให้ คุณค่า ด้านโบราณคดี กับประวัติศาสตร์อยู่คนละกลุ่ม ทั้งนี้ ขึ้นอยู่ กับบริบทที่แตกต่างกันของการประเมินทรัพยากรวัฒนธรรม ชนิดนั้น ๆ หรือ แหล่งนั้น ๆ ว่ามีคุณค่า อันโดดเด่นด้านใดบ้าง

ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยได้เลือกประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารในด้าน ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม เนื่องจากพบว่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารล้วนแล้ว ทรงคุณค่าในหลากหลายมิติ แต่ความโดดเด่นอยู่ที่คุณค่าด้านศิลปกรรม และ สถาปัตยกรรม สมกับที่ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญ เนื่องด้วยวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความเกี่ยวข้องกับพระ บรมราชวงศ์มาตั้งแต่เริ่มสถาปนา การรังสรรค์สิ่งต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร จึงมีความงดงาม ประณีต ถูกต้องสมบูรณ์ตามหลักศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และแบบแผน จาริต ประเพณีไทย สมเด็จพระ บรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสพ ทรงได้สถาปนาวัดบวรนิเวศวิหารขึ้น โดยแบ่งบริเวณปูชนียสถานไว้ ส่วนหนึ่งเรียกว่าเขตพุทธาวาสและบริเวณเสนาสนะต่าง ๆ ที่ใช้ในกิจของสงฆ์ เรียกว่าเขตสังฆาวาส ส่วนหนึ่งเหมือนอย่างวัดที่สำคัญโดยมาก ปูชนียสถานอยู่ทางด้านทิศตะวันตกตั้งเรียงจากทิศเหนือไป ทางทิศใต้คือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหารแก่ง พระวิหารศาสดา หอพระไตรปิฎกอยู่ทางทิศ ตะวันออก ของพระเจดีย์ ศาลาการเปรียญ อยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์(มูลนิธิมหามกุฏราช วิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546) อีกทั้งยังมีงานศิลปกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมที่ อยู่ภายในเขตพุทธาวาสมากมาย

ในส่วนเขตสังฆาวาสของวัดบวรนิเวศวิหารนั้น แรกเริ่มน่าจะสร้างขึ้นพร้อมการสถาปนาวัด เสนาสนะทั้งหลายน่าจะสร้างเป็นเครื่องไม้ และยังคงมิได้ปลูกสร้างอะไรมากนัก เนื่องจากหลัง สถาปนาวัดได้ไม่นานสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสปกก็เสด็จสวรรคต อย่างไรก็ตามสิ่งที่ยัง เหลือให้เห็นได้ในปัจจุบันก็คือแนวคลองกั้นระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสที่มีมาตั้งแต่ แรกเริ่มสถาปนาพระอาราม เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะให้อัญเชิญ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงผนวชมาครองวัดบวรนิเวศวิหารจึงโปรดให้สร้างตำหนัก ต่อมาเรียกว่าพระปั้นหย่า และห้องพระโรงถวาย (ศานติ ภัคดีคำ และคณะ, 2556) และในกาลต่อมา มีการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ เพิ่มเติมอีกมากมาย ล้วนแต่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ ที่มีคุณค่า เป็นอย่างยิ่ง

ในที่นี้มุ่งเน้นการศึกษา สํารวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเน้นการประเมินคุณค่าทางศิลปกรรม และคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นภายในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยใช้แบบประเมินคุณค่าทรัพยากร วัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งผู้วิจัยได้จัดทำขึ้น แบ่งเป็น 2 กลุ่มสำคัญ ได้แก่

2.1 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม ซึ่งพิจารณาจากประวัติ ความงดงาม รูปแบบ ลักษณะของศิลปะ ความหายาก ความเป็นของแท้ ความเป็นสัญลักษณ์ ความเป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม เป็นต้น

2.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ซึ่งพิจารณาจากประวัติ รูปแบบ อาคาร การก่อสร้าง เทคนิคการสร้าง การประดับตกแต่ง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ความสวยงาม ประโยชน์ใช้สอย ความเป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม เป็นตัวอย่างลักษณะทั่วไป ของสิ่งก่อสร้างที่เป็นตัวแทนการพัฒนาด้านวัฒนธรรม สังคม ศิลปกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรืออุตสาหกรรม เป็นต้น

หลังจากที่ผู้วิจัยได้สำรวจและทำการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศ วิหารแล้วนั้น ได้จัดทำผลการศึกษาซึ่งจะแสดงในตารางแสดงผลการประเมินคุณค่าทรัพยากร วัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ในแต่ละด้าน ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อถัดไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพระบรมราชวงศ์นับตั้งแต่เริ่ม สถาปนาโดยพระบรมราชเจ้า มหาศกดิพลเสพ ทรงได้อาราธนาพระพุทธรูปสำคัญที่มีลักษณะงดงาม และมีคุณค่ามาประดิษฐานไว้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารหลายองค์ รวมทั้งยังมีพระพุทธรูปสำคัญอื่นที่ที่ ปรากฏอยู่ภายในวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งมีคุณค่าทางพุทธศิลป์ ประวัติศาสตร์ และสุนทรียภาพอีก มากมาย นอกจากนี้วัดบวรนิเวศวิหารยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังอันทรงคุณค่ามากมายโดยเฉพาะงาน จิตรกรรมสกุลช่างขรัวอินโข่ง อันเป็นจุดกำเนิดของการวาดภาพแบบตะวันตกในประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีงานจิตรกรรมฝาผนังปรากฏภายในอาคารสำคัญต่าง ๆ การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือก ทรัพยากรวัฒนธรรม ที่มีความโดดเด่นทางด้านศิลปกรรมมาประเมินคุณค่า ซึ่งพิจารณาจากประวัติ

ความงดงาม รูปแบบ ลักษณะของศิลปะ ความหายาก ความเป็นของแท้ ความเป็นสัญลักษณ์ ความเป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม เป็นต้น โดยมีทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม จำนวนทั้งสิ้น 15 รายการ ได้แก่

1. กลุ่มพุทธศิลป์ สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ พระพุทธรูปชินสีห์ พระสุวรรณเขต พระศาสดา พระไพรีพินาศ พระพุทธรูปไสยาสน์ พระพุทธรูปบาทโบราณ พระเจดีย์กาไหล่อง พระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

2. กลุ่มงานจิตรกรรม สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารพระศาสดา ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระไตรปิฎก และจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารเก๋ง

3. กลุ่มงานศิลปกรรมอื่น ๆ สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประติมากรรม มโหระทึก

ผลการประเมินคุณค่าทางศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ผลดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงผลการประเมินคุณค่าด้านศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรม ที่ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
กลุ่มพุทธศิลป์		
1.	พระพุทธรูป ชินสีห์	ได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของศิลปะสมัยสุโขทัยที่มีความงามอย่างหาที่เปรียบมิได้ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปชินราชและพระศาสดาเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย มีทรวดทรงอ่อนช้อย และชายจีวรยาวแบบลังกา ลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ คือ นิ้วพระหัตถ์ และนิ้วพระบาทเสมอกัน พระพุทธรูปชินสีห์มีหน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 7 นิ้ว สูงตั้งแต่ฐานถึงพระจุฬา 6 ศอกคืบ 10 นิ้ว พระรัศมี 1 ศอก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรรเสริญว่า “พระพุทธรูปชินราชพระพุทธรูปชินสีห์สองพระองค์นั้นงามแหลมตามากกว่าพระพุทธรูปใหญ่น้อยบันดามีในแผ่นดินสยาม” (พิชญา สุ่มจินดา, 2557: 82)

ลำดับ ที่	ทรัพย์สิน ที่ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
2.	พระสุวรรณ เขต	เป็นพระพุทธรูปโลหะ ลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยา มีลักษณะ แบบพระขอม พระศกของพระพุทธรูปนี้ เดิมโตอย่างของพระพุทธรูปหินสีห์ พระยาชำนาญหักการ นายช่างกรมพระราชวังบวรฯ เลาะออกเสีย ทำพระ ศกของพระโตนี่ใหม่ด้วยดินเผาให้เล็ก ตามที่เห็นว่างามในเวลานั้น
3.	พระศาสดา	ได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของศิลปะสมัยสุโขทัย ที่มีความงามอย่าง หาที่ เปรียบมิได้ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปราช และพระพุทธรูปหินสีห์ ซึ่ง สันนิษฐานว่าหล่อขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน มีลักษณะพระพักตร์กลม ขมวด พระเกศาเล็กแหลม รัศมีเป็นเปลวเพลิง พระอังสากว้างลักษณะพระองค์ ด้านข้างแข็งเป็นเหลี่ยมไม่อ่อนช้อย อันเป็นลักษณะที่นักวิชาการกล่าวว่ เป็นศิลปะที่แปลงมาจากพระพุทธรูปแบบเชียงแสน ปางมารวิชัย
4.	พระไฟรี พินาศ	เป็นพระพุทธรูปศิลาขนาดย่อม เป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สมัยศรี วิชัย มีผู้นำมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเมื่อยังทรงผนวชอยู่ เป็นเวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้งพระนามว่า "พระไฟรีพินาศ" เป็นที่ศรัทธาของคนทั่วไปว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ช่วยให้ แคล้วคลาดและชนะศัตรูภัยพาล
5.	พระพุท ไสยา	เป็นพระพุทธรูปหล่อสัมฤทธิ์ปางปรีนิพพาน ประทับสี่เ้าขา มีพระขนง หนูนที่พระเศียร พระหัตถ์ขวารองรับพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวางแนบ พระองค์ พระบาทซ้อนทับกัน อัญเชิญมาจากวัดพระพายหลวงเมือง สุโขทัย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงไว้ในหนังสือ พระพุทธรูปสำคัญว่า มีลักษณะงามกว่าพระพุทธรูปไสยาองค์อื่น ๆ ทั้งสิ้น
6.	พระพุท บาทโบราณ	1. เป็นรอบพระพุทธรูปบาทสลักบนแผ่นศิลาแผ่นใหญ่ โดยทั่วไปแล้วรอยพระ พุทธรูปคู้้นถือว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์เป็นสิ่งอันเนื่องด้วยพระพุทธรเจ้า แต่ ต่อมาเกิดความเลื่อมใสศรัทธาว่า พระพุทธรเจ้าได้ทรงประทับรอยพระบาท ไว้เอง รอยพระพุทธรูปบาทก็เลยกลายเป็นบริโศกเจดีย์อีกอย่างหนึ่ง คือเป็น

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรม ที่ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
		<p>ของที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยตรง</p> <p>2. ความโดดเด่นคือรอยพระพุทธรูปบาทสลักภาพพระอสีติมหาสาวกมีตัวอักษร บอกชื่อ และด้านข้างแผ่นหินด้านปลายพระบาทมีคำจารึกภาษามคธ อักษรขอม 7 บรรทัด คำจารึกมีใจความว่า ครั้นแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 3 (ไสยลือไทย) พระวิทยาวงศ์มหาเถร ได้นำแผ่นดินมายังเมืองสุโขทัย ครั้นมาแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 4 (บรมบาลมหารธรรมราชา) พระสิริสุขเมธังกรสังฆนายกผู้เป็นศิษย์ของพระสิริสุขเมธังกรสังฆราช ได้สลักรอยพระพุทธรูปบาททั้งคู้ลงบนแผ่นดินนั้นตามแบบรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสุมนภูฏในลังกาทวีป เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 4 ค่ำ พุทธศักราช 1970</p> <p>3. รอยพระพุทธรูปบาทคู่นี้อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม กลางฝ่าพระบาทแต่ละข้างมีรูปธรรมจักรขนาดใหญ่ ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายกับรูปพระพุทธรูปบาทคูของลังกาสัมมายนุราชปุระและอินเดียสมัยโบราณ ถือว่ามีคุณค่าทางศิลปกรรมเนื่องด้วยคติการสลักรอยพระพุทธรูปบาทคู่นี้คงได้รับรูปแบบมาจากพระพุทธรูปบาทคูของลังกาโดยตรง จึงแตกต่างกับรอยพระพุทธรูปบาทจำลองของสุโขทัยก่อนหน้านั้นที่รับรูปแบบการจัดรูปมงคล 108 ในช่องตาราง ตรงกลางฝ่าพระบาทมีธรรมจักรขนาดเล็ก</p> <p>4. นอกจากนี้ยังมีคุณค่าทางโบราณคดีด้วยเป็นศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ 12</p>
7.	พระเจดีย์ กาไหล่ทอง	<p>เป็นเจดีย์ซึ่งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งประดิษฐานเป็นองค์ประธานภายในคูหาพระเจดีย์ใหญ่ ที่แทนประดิษฐานรูปสี่เหลี่ยมประกอบศิลปะสลักภาพปางประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมจักร ปรีณิพพาน เหลี่ยมละปาง มีอักษรจารึกพระวาทะ พระอุทาน พระวโรกาส ถือเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าทางศิลปกรรม ด้วยรูปแบบการสร้าง และคุณค่าด้านจิตจิตใจ เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน และเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า</p>

ลำดับ ที่	ทรัพย์สิน วัฒนธรรม ที่ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
8.	พระรูป สมเด็จพระ พระสังฆราช เจ้า	มีความเสมือนจริงและงดงาม มีคุณค่าทางศิลปกรรมเป็นอย่างยิ่ง และมี คุณค่าทางจิตใจต่อประชาชนทั่วไปเนื่องจากเป็นรูปหล่อจำลองพระรูป สมเด็จพระสมณเจ้าและสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเคยครองวัดบวรนิเวศวิหาร
กลุ่มจิตรกรรม		
9.	จิตรกรรม ภายในพระ อุโบสถ	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับเป็นยุคที่มีการเริ่ม เปลี่ยนแปลงลักษณะจิตรกรรมจากแบบจิตรกรรมไทยประเพณี มาเป็น จิตรกรรมไทยที่ได้อิทธิพลตะวันตก เรียกว่า จิตรกรรมสกุลช่างขรัวอินโข่ง 2. เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่นผสมกาวบนรองพื้น (Tempera Technique) 3. เขียนเป็นภาพปริศนาธรรม แตกต่างจากจิตรกรรมแบบประเพณีนิยมที่ มักเขียนเป็นพระพุทธรูปประวัติ และทศชาติชาดก 4. เขียนเป็นภาพบุคคลและสถานที่แบบยุโรป 5. ไม่นิยมใช้สีสดฉาดระบายสีพื้นด้วยสีทึบเพื่อแสดงบรรยากาศและภูมิ ประเทศตะวันตกที่มีความหนาวเย็นตามจินตนาการของจิตรกร 6. เป็นการเริ่มเขียนภาพที่มีมิติ มีการเน้นระยะใกล้ไกล และความเข้มของ สี เพื่อแสดงระยะตามแบบจิตรกรรมตะวันตก
10.	จิตรกรรมฝา ผนังภายใน วิหารพระ ศาสดา	<ol style="list-style-type: none"> 1. อายุประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เขียนขึ้น คราวที่มีการบูรณะวัดบวรนิเวศวิหาร 2. จัดอยู่ในสกุลช่างขรัวอินโข่ง 3. เรื่องราวที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังมีหลายเรื่อง เป็นเรื่องทาง พระพุทธศาสนาแต่มิใช่พระพุทธรูปประวัติ แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับคำสอน และ ตำนานการสร้างพระพุทธรูปสำคัญ 4. เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่นผสมกาวบนรองพื้นหนา ส่วนใหญ่ใช้สีเข้มเป็น หลักซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรม ที่ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
11.	จิตรกรรมฝา ผนังภายใน หอ พระไตรปิฎก	<ol style="list-style-type: none"> 1. อายุประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 2. จัดอยู่ในสกุลช่างรัตนโกสินทร์ แบบไทยประเพณีแต่มีการแทรกภาพอาคารสถาปัตยกรรมตะวันตก และแบบจีน รวมทั้งบุคคลชาวต่างชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับนานาชาติในยุคนั้น และเป็นการเขียนแบบทัศนวิสัย(Perspective) ตามแบบสกุลช่างชรัวอินโขง 3. เรื่องราวที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังมีหลายเรื่อง 4. เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่นผสมกาวมีร่องพื้น
12.	จิตรกรรม ฝาผนัง ภายใน วิหารเก๋ง	<ol style="list-style-type: none"> 1. อายุประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 2. เป็นจิตรกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของจิตรกรรมไทยแท้ที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย กับจิตรกรรมแบบอิทธิพลตะวันตก แต่มีเรื่องราวในวรรณคดีจีน และใช้อักษรจีน จึงคาดว่ามีช่างจีนร่วมเขียนด้วย 3. เรื่องราวภายในบนผนังเป็นเรื่องสามก๊กตอนซีซีลาเล่าปีไปเมืองฮูโต่จนถึงตอนกวนอูปล่อยโจโฉหนี ส่วนเพดานเขียนภาพมังกรต้นเมฆ และบานประตูหน้าต่างเขียนภาพทวารบาลแบบจีนหรือเขี้ยวกาง 4. มีรูปแบบภาพทิวทัศน์เป็นฉากหลัง มีสิ่งก่อสร้างหรือตัวบุคคลเพียงเล็กน้อย มีระยะพอเหมาะ ดูง่าย ลักษณะการเขียนเริ่มเป็นแบบตะวันตก คือเป็นภาพเหมือนจริง (Realistic)
กลุ่มงานศิลปกรรมอื่นๆ		
13.	พระบรมรูป พระบาท สมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นพระบรมรูปที่มีความสำคัญมากเพราะเหตุว่าเป็นพระบรมรูปของพระมหากษัตริย์ไทยรูปแรกที่สูงขึ้นในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรม ที่ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
	พระจอม เกล้า เจ้าอยู่หัว	2. ยังเป็นต้นแบบของพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประดิษฐาน ณ ซุ้มปราสาททางลงจากทักษิณชั้นบนของพระเจดีย์ วัดบวร นิเวศวิหาร 3. เป็นต้นแบบพระบรมรูปฯซึ่งประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดร โดย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ทรงเป็น ผู้อำนวยการปั้นและหล่อ ในพุทธศักราช 2414 4. มีลักษณะเด่นทางประติมากรรมโดยการผสมผสานลักษณะรูปเหมือน บุคคลตามคติตะวันตกกับการยึดถือความเกลี้ยงเกลาและความสวยงาม เรียบง่ายตามคติอุตมคติไทยโบราณเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี
14.	ประตู่ เชื่อมวาง	เป็นประตู่ไม้จำหลักเป็นรูปทวารบาลอย่างจีนแต่ทรงเครื่องอย่างไทย เป็น ศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากจีนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์
15.	มโหระทึก	มีคุณค่าทางศิลปกรรมด้วยเป็นของโบราณที่มีความสวยงามและหาได้ยาก และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ในฐานะเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายบูชาพระพุทธรูปชินสีห์เมื่อแรกเสด็จเถลิงถวัลยราช สมบัติ เพื่อใช้สำหรับสำหรับประโคมในเวลาพระสงฆ์บูชาเช้า-ค่ำ เป็นพระ เกียรติยศ

จากตารางที่ 2 แสดงผลการประเมินคุณค่าด้านศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวร
นิเวศวิหารข้างต้น จะเห็นได้ว่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม ที่มีความโดดเด่นจำนวน
15 รายการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กลุ่มพุทธศิลป์

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรมในกลุ่มนี้มี จำนวน 8 รายการ มี
รายละเอียดดังต่อไปนี้

ลำดับที่ 1 พระพุทธรูปชินสีห์

ตามตำนานเล่าว่า พระเจ้าศรีธรรมปิฎก เจ้าเมืองนครเชียงใหม่ ทรงหล่อขึ้นพร้อมกับ พระพุทธชินราชและพระศาสดา เมื่อประมาณปีพุทธศักราช 1500 ลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ คือ นิ้วพระหัตถ์ และนิ้วพระบาทเสมอกัน พระพุทธชินสีห์มีหน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 7 นิ้ว สูง ตั้งแต่ฐานถึงพระจุฬา 6 ศอกคืบ 10 นิ้ว พระรัศมี 1 ศอก พระพุทธชินสีห์เป็นพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งในหัวเมืองฝายเหนือ ทั้งโดยฐานะเป็นพระพุทธรูปที่งดงามและโดยฐานะเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ทรงอัญเชิญมาประดิษฐานในมุขหลังพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ถึงรัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐาน เป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระอุโบสถตั้งปรากฏทุกวันนี้ (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

พระพุทธชินสีห์ ประดิษฐานอยู่ข้างหน้าพระพุทธสุวรรณเขต เป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัย สองข้างพระพุทธชินสีห์มีรูปพระอัครสาวกคู่หนึ่ง สันนิษฐานว่า สมเด็จพระธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย โปรดให้สร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันกับพระพุทธชินราช และพระศรีศาสดา เดิมประดิษฐานอยู่ที่พระวิหารด้านทิศเหนือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ต่อมาวิหารชำรุดทรุดโทรมลง สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิพลเสพ จึงโปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐานที่มุขหลังของพระอุโบสถจัตุรมุข วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพุทธศักราช 2374

พระพุทธชินสีห์นับเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมือง ซึ่งพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เสด็จมาถวายสักการบูชาในโอกาสต่าง ๆ เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครทางสถลมารคมานมัสการและถวายต้นไม้เงินและต้นไม้ทองเมื่อคราวประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระพุทธชินสีห์ พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองแต่ครั้งสุโขทัย นับว่าเป็นพระพุทธรูปที่สวยงามมากที่สุดพระองค์หนึ่ง สมเด็จพระบวรราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงอัญเชิญพระพุทธชินสีห์มาจากพระวิหารทิศเหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก มาประดิษฐานไว้ในมุขหลังของพระอุโบสถ ซึ่งก่อสร้างใหม่ อัญเชิญลงแพมาทั้งพระองค์ เมื่อฤดูน้ำ พ.ศ. ๒๓๗๒ แต่ได้ยืมกันมาโดยมากกว่ามุขหลังคามีมาแต่เดิม จึงรวมเป็น 4 มุข ตามรูปเมรุของเจ้าจอมมารดา ของพระองค์เจ้าดาราวดี พระราชชายา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงรณาดำเนินการวัด ทรงสันนิษฐานว่า มุขหลังก่อที่หลัง ในเมื่อปรารถนาจะเชิญพระพุทธชินสีห์ลงมา เดิมคงมีแต่หลังหน้า ซึ่งเป็นพระอุโบสถ หลังขวางซึ่งเป็นพระวิหาร แต่สร้างติดกันจึงดูเป็น 3 มุข

พระพุทธชินสีห์นี้ มีตำนานกล่าวไว้ในพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เจ้าเมืองนครเชียงใหม่ สร้างขึ้นพร้อมกับพระชินราชและพระศาสดาเมื่อก่อน พ.ศ. 1500 มีเรื่องโดยย่อว่า พระศรีธรรมไตรปิฎก เจ้านครเชียงใหม่ยกกองทัพมาตีเมืองศรีสัชชนาลัย (อยู่ในเมืองสวรรคโลก

สมัยนั้น) แล้วสร้างเมืองพิษณุโลก พร้อมกับพระพุทธรูป 3 พระองค์ โดยให้พวกช่างที่มีฝีมือในเมืองต่าง ๆ มาประชุม ช่วยกันปั้นหุ่นเพื่อจะให้โด่งดังมาติดกับพระพุทธรูปสามัญแต่ท่านสันนิษฐานว่า พระเจ้าพระศรีมหาธรรมไตรปิฎกผู้สร้าง คือพระมหาธรรมราชาที่ 1 รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์พระร่วง สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เรียกโดยพระนามว่า พระเจ้าลือไทหรือลือไท ข้อที่ทำให้สันนิษฐานเช่นนั้น มีหลายประการ คือสอบสวนไม่ได้ความจริงว่า มีเจ้านครเชียงแสนองค์ใด มีความรู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก จนควรแก่พระนามนั้น และได้แผ่อำนาจลงมาทางใต้ในสมัยที่อ้างนั้น พระมหาธรรมราชาที่ 1 ปรากฏว่าทรงรอบรู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ทรงแต่งหนังสือเรื่อง ไตรภูมิ ซึ่งในทุกวันนี้เรียกกันว่าไตรภูมิพระร่วง พระเกียรติยศที่ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก คงเลื่องลือแพร่หลาย จึงเรียกพระนามเฉลิมพระเกียรติว่า พระศรีธรรมไตรปิฎก และเมื่อก่อนแต่ทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้เป็นพระมหาอุปราชอยู่ที่เมืองศรีสัชชนาลัย เมื่อพระเจ้าเลอไทพระราชบิดาสวรรคต เกิดจลาจลขึ้นในพระนครสุโขทัย ต้องยกทัพลงมาปราบปรามจนราบคาบแล้วจึงได้เสวยราชย์ เรื่องนี้ตรงกับเค้าเรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกยกกองทัพลงมาตีเมืองศรีสัชชนาลัยในพงศาวดารเหนือ อีกประการหนึ่ง ลักษณะพระชินราช พระชินสีห์ ก็ต่างจากพระพุทธรูปอื่น ในบางอย่างเช่น มีนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 นิ้ว พระบาททั้ง 4 นิ้ว ยาวเสมอกัน ต้องตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะแสดงว่าผู้สร้างได้ทราบคัมภีร์นั้น พระพุทธรูปที่ได้สร้างกันขึ้นชั้นหลัง ได้ถือเป็นแบบสืบมาทุกวันนี้ พระพุทธรูปที่สร้างในเมืองเมืองไทยแต่ก่อนนั้น ทั้งทางเมืองเหนือและเมืองใต้ ทำปลายนิ้วพระหัตถ์เป็นหลั่นกันเหมือนกับนิ้วมือคนสามัญ อนึ่งมีทรวดทรงและชายจีวรยาวแบบลังกา แสดงให้เห็นว่าสร้างในสมัยพระเจ้าเลอไทหรือลือไท เมื่อ พ.ศ. 1900

พระพุทธรชินสีห์ พระพุทธรชินราช มีลักษณะงดงามอย่างน่าพิศวง และนับถือกันว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏในประวัติศาสตร์ว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงสยาม ได้เสด็จไปถวายนมัสการหลายพระองค์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิชญา สุ่มจินดา, 2557: 82) ทรงสรรเสริญว่า

“พระพุทธรชินราชพระพุทธรชินศรีสองพระองค์นั้นงามแหลมตามากกว่าพระพุทธรูปใหญ่น้อยบันดามีในแผ่นดินสยาม”

กล่าวเฉพาะพระพุทธรชินสีห์เมื่อเมื่ออัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่มุขหลังของพระอุโบสถวัดนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงเสด็จมาผนวชอยู่ครองวัดนี้ ได้ทูลขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ อัญเชิญย้ายจากมุขหลังออกสถิตหน้าพระพุทธรูปองค์ใหญ่หรือพระโต เมื่อ พ.ศ. 2380 ปิดทองคำไหล่พระรัศมีฝั่งพระเนตรใหม่ และติดพระอุณาโลม ส่วนมุขหลังอัญเชิญพระไสยาสน์เข้าไว้แทน ต่อมาได้รื้อมุขหลัง น่าจะเพื่อขยายทักษิณพระเจดีย์ออกมาอีก

ชั้นหนึ่ง ส่วนพระไสยาสน์น่าจะคงยังอยู่หลังพระอุโบสถ ณ ที่ติดพระบาทจำลองในบัดนี้ ต่อมาได้ อัญเชิญไปไว้ในวิหารพระศาสดาเมื่อทรงลาผนวชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ตรัสให้แผ่ทองคำทำ พระรัศมีลงยาราชาชาติประดับพระรัศมีเดิมอีกชั้นหนึ่ง ถวายฉัตรตาด 9 ชั้นถวายผ้าทรงสพักตาด ต้นไม้ทองเงิน เมื่อพ.ศ. 2394 โปรดหล่อ ด้วยทองสัมฤทธิ์ปิดทองใหม่ มีการสมโภช เมื่อ พ.ศ. 2398 ทรงสมโภชอีกและถวายพระอัมรินทร์หยกสมณีนีวพระอังคุชชัย (แหวนที่นิ้วหัวแม่มือซ้าย) เมื่อ พ.ศ. 2409 ในรัชการที่ 5 ก็ได้ทรงปิดทองและโปรดให้มีการสมโภช พร้อมด้วยถวายนครหลวงพระอารามที่ ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ และทรงสร้างเพิ่มเติมเมื่อ พ.ศ. 2434 พระพุทธชินสีห์ มีพระอัครสาวกยืนคู่หนึ่ง สันนิษฐานว่าสร้างภายหลัง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2465)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระพุทธชินสีห์	ได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของศิลปะสมัยสุโขทัย ที่มีความงามอย่างหาที่เปรียบมิได้ เช่นเดียวกับพระพุทธชินราช และพระศาสดา เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีทรวดทรงอ่อนช้อย และชายจีวรยาวแบบลังกา ลักษณะพิเศษของทั้ง 3 องค์ คือ นิ้วพระหัตถ์ และนิ้วพระบาทเสมอกัน พระพุทธชินสีห์มีหน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 7 นิ้ว สูงตั้งแต่ฐานถึงพระจุฬา 6 ศอกคืบ 10 นิ้ว พระรัศมี 1 ศอก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรรเสริญว่า “พระพุทธชินราชพระพุทธชินศรีสองพระองค์นี้น่าชมแหม่มตามากกว่า พระพุทธรูปใหญ่น้อยบันดามีในแผ่นดินสยาม”(พิชญา สุ่มจินดา, 2557: 82)

ลำดับที่ 2 พระสุวรรณเขต (พระโต)

พระสุวรรณเขต (พระโต) เป็นพระพุทธรูปหล่อโบราณ ลักษณะแบบพระขอมเรียกกันว่า “พระโต” หน้าตักกว้าง 9 ศอก 21 นิ้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสฟได้ทรงอัญเชิญจากสระตะพาน จังหวัดเพชรบุรีมาประดิษฐานในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระสุวรรณเขตหรือเรียกว่าหลวงพ่โต หรือ “หลวงพ่เพชร” คือพระประธานองค์ใหญ่ ตั้งอยู่ด้านในสุด เป็นพระประธานองค์แรกของพระอุโบสถนี้ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสฟ อัญเชิญมาจากวัดสระตะพาน จังหวัดเพชรบุรี เป็นพระพุทธรูปโลหะ ลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย

ศิลปะอยุธยา พระยาชำนาญหัตถการได้ปั้นพอกพระศกให้มีขนาดดังที่เห็นในปัจจุบันแล้วลงรักปิดทอง ด้านข้างพระพุทธรูปองค์นี้มีพระอัครสาวกปูนปั้นหน้าตัก 2 ศอก ข้างละ 1 องค์ เป็นพระพุทธรูปโบราณเรียกว่า พระโต แต่ นายอ่อน เจตนาแจ่ม ผู้รักษาพระอุโบสถเล่าว่า เคย ได้ยินสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานิศรานุกัตติวงศ์ ตรัสกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า พระโตองค์นี้ ชาวพื้นเมืองเรียกกันว่า “หลวงพ่อเพชร” ชื่อท่านมีอยู่แล้วว่า “พระสุวรรณเขต” ไม่เรียก เมื่อเชิญมาไว้เป็นท่อน ๆ ตามรอยประสานเดิม อัญเชิญลงแพมาคุมเข้าเป็นองค์เดิมอีก ลักษณะที่คุมเข้าใหม่เป็นฝีมือของช่างกรุงเทพฯ โดยมาก แต่ยังพอสังเกตได้ว่าเดิมเป็นลักษณะพระขอม พระศกของพระพุทธรูปนี้ เดิมโตอย่างของพระพุทธรูปจีนสีห์ พระยาชำนาญหัตถการ นายช่างกรมพระราชวังบวรฯ เลาะออกเสีย ทำพระศกของพระโตนี้ใหม่ด้วยดินเผาให้เล็ก ตามที่เห็นว่างามในเวลานั้น ประดับเข้าที่แล้วลงรักปิดทอง (มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระสุวรรณเขต	เป็นพระพุทธรูปโลหะ ลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยา หน้าตักกว้าง 9 ศอก 21 นิ้ว มีลักษณะแบบพระขอม พระศกของพระพุทธรูปนี้ เดิมโตอย่างของพระพุทธรูปจีนสีห์ พระยาชำนาญหัตถการ นายช่างกรมพระราชวังบวรฯ เลาะออกเสีย ทำพระศกของพระโตนี้ใหม่ด้วยดินเผาให้เล็ก ตามที่เห็นว่างามในเวลานั้น

ลำดับที่ 3 พระศาสดา

เป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย สมัยสุโขทัย หน้าตักกว้าง 4 ศอก 1 คืบ 8 นิ้ว เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชฌุโลก ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เจ้าอาวาสวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี ให้อัญเชิญพระศาสดาจากเมืองพิชฌุโลกมาไว้ที่วัด ครั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ทราบเรื่อง จึงให้อัญเชิญพระศาสดาจากวัดบางอ้อยช้างมาไว้ที่วัดประดู่ฉิมพลี ซึ่งเป็นวัดที่ท่านสร้างขึ้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบและมีพระราชดำริว่า พระศาสดานั้นสร้างขึ้นพร้อมกับพระพุทธรูปจีนสีห์ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิ์พลเสพทรงให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พระศาสดาก็ควรประดิษฐานอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารที่เดียวกับพระพุทธรูปจีนสีห์ เป็นเสมือนพระพุทธรูปคู่พิทักษ์พระ

พุทธชินสีห์ แต่ยังมีได้สร้างสถานที่ประดิษฐาน จึงโปรดให้อัญเชิญไปประดิษฐานยังมุกหน้าพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวรารามไปพลางก่อนเมื่อพุทธศักราช 2396 ครั้นสร้างพระวิหารพระศาสดาจนแล้วเสร็จจึงโปรดให้อัญเชิญพระศาสดามาประดิษฐาน เมื่อพุทธศักราช 2407 (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 156)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระศาสดา	ได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของศิลปะสมัยสุโขทัย ที่มีความงามอย่างหาที่เปรียบมิได้ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินสีห์ ซึ่งสันนิษฐานว่าหล่อขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน มีลักษณะพระพักตร์กลม ขมวดพระเกศาเล็กแหลม รัศมีเป็นเปลวเพลิง พระอังสากว้างลักษณะพระองค์ด้านข้างแข็งเป็นเหลี่ยมไม่อ่อนช้อย อันเป็นลักษณะที่นักวิชาการกล่าวว่า เป็นศิลปะที่แปลงมาจากพระพุทธรูปแบบเชียงแสน ปางมารวิชัย

ลำดับที่ 4 พระพุทธไสยา

เป็นพระพุทธรูปสำริดลงรักปิดทองปางไสยาสน์ สมัยสุโขทัย ยาวตั้งแต่พระบาทถึงพระจุฬา 6 ศอกคืบ 5 นิ้ว สร้างขึ้นราว พุทธศักราช 1800-1893 เดิมประดิษฐาน ณ วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จประพาสเมืองสุโขทัย เมื่อพุทธศักราช 1376 ทอดพระเนตรว่ามีลักษณะงามกว่าพระไสยาองค์อื่น ๆ ครั้นเมื่อเสด็จประทับจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร จึงได้โปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่มุกหลังของพระอุโบสถ เมื่อพุทธศักราช 2390 ครั้นสร้างวิหารพระศาสดาแล้วจึงได้อัญเชิญมาประดิษฐานที่วิหารพระศาสดาห้องทิศตะวันตก ที่ฐานพระพุทธรูปไสยาบรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 157)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม

พระพุทธรูปไสยา	เป็นพระพุทธรูปหล่อสัมฤทธิ์ปางปรินิพพาน ประทับสี่เอน มีพระเขนยหนุนที่พระเศียร พระหัตถ์ขวารองรับพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวางแนบพระองค์ พระบาทซ้อนทับกัน อัญเชิญมาจากวัดพระพายหลวงเมืองสุโขทัย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมบริพัตรฯ ทรงแสดงไว้ในหนังสือพระพุทธรูปสำคัญว่า มีลักษณะงามกว่าพระพุทธรูปไสยาองค์อื่น ๆ ทั้งสิ้น
----------------	--

ลำดับที่ 5 พระไพรีพินาศ

พระไพรีพินาศ เป็นพระพุทธรูปศิลาขนาดเล็ก เป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สมัยศรีวิชัย ประดิษฐานอยู่ที่เก๋งบนทักษิณ ชั้นสองของพระเจดีย์ใหญ่ มีขนาดหน้าพระเพลา 33 เซนติเมตร เป็นพระพุทธรูปแบบธยานิพุทธเจ้า ปางประทานพรสมัยศรีวิชัย แต่นักสังเกตบางคนสงสัยว่าพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยมีเพียงเกตุมาลาเป็นจอมคล้ายสมัยทวารวดีเป็นพื้น พระพุทธรูปองค์นี้ มีผู้นำมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ราว พ.ศ.2391 ได้ถวายพระนามว่า “พระไพรีพินาศ” (สำนักราชเลขาธิการ, 2528: 56)

ในหนังสือตำนานวัดบวรนิเวศวิหารมีกล่าวว่า “พระไพรีพินาศ ใครครวญตามพระนาม น่าจะได้เชิญประดิษฐานไว้ในเก๋งน้อยที่สร้างใหม่ ณ ทักษิณชั้นบนแห่งพระเจดีย์ในครั้งนั้น เว้นไว้แต่จักได้ประดิษฐานไว้แล้วในครั้งยังทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. 2391 ที่เป็นคราวสิ้นเสี้ยนศัตรู ครั้งแรก” ชุ่มแก่งด้านเหนือแห่งพระเจดีย์นั้น เป็นที่ประดิษฐานพระไพรีพินาศ ในการบูรณปฏิสังขรณ์ปีพุทธศักราช 2507-8 นี้ ทำประตูเหล็ก 2 ชั้น ช่องหน้าต่างใส่เหล็กทั้งสองข้าง ฝาผนังปิดโมเสก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ปิดทองพระไพรีพินาศ ในวันที่ 29 สิงหาคม 2508 ด้วย (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 116)

ตำนานพระไพรีพินาศ ปรากฏในสาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมบริพัตรฯ ว่า สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ตั้งปัญหาถามกระหม่อมว่า พระไพรีพินาศนั้น เป็นพระอะไร มาแต่ไหน ทำไมจึงมาอยู่วัดบวรนิเวศ เหตุใดจึงชื่อว่า ไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมหมายท้อง ไม่สามารถตอบได้ อยากรู้เหมือนกัน เคยทูลถามฝ่าพระบาทก็ไม่ทรงทราบเหมือนกัน หันไปหันมาเห็นกรมหมื่นพงศา จึงลองเข้าจดทูลถามดู ตรีสบอกว่า ใครก็ทรงจำชื่อไม่ได้เสียแล้ว เป็นผู้นำมาถวายทูลกระหม่อมเมื่อยังทรงผนวชอยู่ เป็นเวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้งพระนามว่า “พระไพรีพินาศ” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2465)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระไพรีพินาศ	เป็นพระพุทธรูปศิลาโบราณขนาดย่อม เป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สมัยศรีวิชัย มีขนาดหน้าพระเพล 33 เซนติเมตร เป็นพระพุทธรูปแบบชยานิพุทเจ้า มีลักษณะสวยงาม ตามแบบอย่างศิลปะศรีวิชัย มีผู้นำมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเมื่อยังทรงผนวชอยู่ เป็นเวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้งพระนามว่า "พระไพรีพินาศ" เป็นที่ศรัทธาของคนทั่วไปว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ช่วยให้แคล้วคลาดและชนะศัตรูภัยพาล

ลำดับที่ 6 พระพุทธบาทโบราณ (พระพุทธรูปคบาท หรือ ศิลจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ 12)

พระพุทธรูปคบาท หรือ ศิลจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ 12 ประดิษฐานภายในศาลาติดกำแพงด้านทิศตะวันตก รอยพระพุทธบาทนี้สมเด็จพระบรมราชเจ้า มหาศัทธิพลเสพ ทรงได้มาจากจังหวัดชัยนาท ประดิษฐานไว้ที่วัดบวรสถานสุทธาวาส ในรัชกาลที่ 5โปรดให้ย้ายมา เมื่อพุทธศักราช 2452 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงบูรณะต่อมุขศาลานี้ เป็นที่ประดิษฐานภายในเจาะผนังเป็นคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา ตรงกลางประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกศิลาสมัยลพบุรี 2 ข้าง ๆ ละ 1 องค์ รอยพระพุทธบาทคู่ หรือพระยุคลบาทนี้ สลักบนแผ่นศิลาแผ่นใหญ่ ยาว 3.60 เมตร กว้าง 2.17 เมตร หนา 20 เซนติเมตร รอบรอยพระพุทธบาทสลักภาพพระอสีติมหาสาวกมีตัวอักษร บอกชื่อ และด้านข้างแผ่นหินด้านปลายพระบาทมีคำจารึกภาษามคธ อักษรขอม 7 บรรทัด คำจารึกมีใจความว่า ครั้นแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 3 (ไสยลือไทย) พระวิทิตวรงค์มหาเถร ได้นำแผ่นหินมายังเมืองสุโขทัย ครั้นมาแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 4 (บรมบาลมหารธรรมราชา) พระสิริสุขเมธีจักรสังฆนายกผู้เป็นศิษย์ของพระสิริสุขเมธีจักรสังฆราช ได้สลักรอยพระพุทธบาททั้งคู่ลงบนแผ่นหินนั้นตามแบบรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนภูฏในลังกาทวีป เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 4 ค่ำ พุทธศักราช 1970 (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 88) รอยพระพุทธบาทคู่นี้อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม กลางฝ่าพระบาทแต่ละข้าง มีรูปธรรมจักรขนาดใหญ่ ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายกับรูปพระพุทธบาทคู่ของลังกาสมัยอนูราธปุระและอินเดียสมัยโบราณ แต่ต่างกับลังกาที่ภายในธรรมจักรมีการแบ่งพื้นที่เป็นช่องบรรจุรูปมงคล 108 ไว้ตามแนววงกลมเป็นชั้น ๆ โดยจัดเรียงชั้นพรหมโลกและเทวโลก

อันเป็นภูมิสูงสุดในจักรวาลไว้วงในรอบจุดศูนย์กลาง ส่วนพระจักรพรรดิรัตนะ เครื่องประกอบบารมี เครื่องสูง รวมทั้งมงคลอื่นๆ ของโลกมนุษย์จัดเรียงไว้รอบนอก เป็นการเรียงลำดับตามชั้นของไตรภูมิ เรื่องสวรรค์อยู่รอบในสุด เรื่องหิมพานต์อยู่รอบกลาง เรื่องของมนุษย์อยู่รอบนอกสุด คติการสลักรอย พระพุทธรูปนี้คงได้รับรูปแบบมาจากพระพุทธรูปคู่ของลังกาโดยตรง จึงแตกต่างกับรอยพระพุทธรูปจำลองของสุโขทัยก่อนหน้านั้นที่รับรูปแบบการจัดรูปมงคล 108 ในช่องตาราง ตรงกลางฝ่าพระบาทมีธรรมจักรขนาดเล็ก

พระพุทธรูปนี้มีการสร้างเพื่อเป็นบริโกคเจดีย์โดยสมมติ โดยจำลองรอยพระบาทอันแท้จริงที่พระพุทธรูปทรงประทับรอยพระบาทไว้บนเขาสุมนภูฏในเกาะลังกาอันเป็นบริโกคเจดีย์ แต่รอยพระพุทธรูปนี้เป็นรอยพระบาทคู่ซึ่งต่างกับ รอยพระบาทบนเขาสุมนภูฏเป็นรอยพระบาทเดี่ยว โดยทั่วไปแล้วรอยพระพุทธรูปคู่ที่นั่นถือว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์เป็นสิ่งอันเนื่องด้วยพระพุทธรูปเจ้า แต่ต่อมาเกิดความเลื่อมใสศรัทธาว่า พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้เอง รอยพระพุทธรูปก็เลยกลายเป็นบริโกคเจดีย์อีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นของที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง (ศานติภักดีคำ และคณะ, 2556: 273)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระพุทธรูป โบราณ	<p>1. เป็นรอบพระพุทธรูปสลักบนแผ่นศิลาแผ่นใหญ่ โดยทั่วไปแล้วรอยพระพุทธรูปคู่ที่นั่นถือว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์เป็นสิ่งอันเนื่องด้วยพระพุทธรูปเจ้า แต่ต่อมาเกิดความเลื่อมใสศรัทธาว่า พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้เอง รอยพระพุทธรูปก็เลยกลายเป็นบริโกคเจดีย์อีกอย่างหนึ่ง คือเป็นของที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง</p> <p>2. ความโดดเด่นคือรอบรอยพระพุทธรูปสลักภาพพระอสีติมหาสาวกมีตัวอักษร บอกชื่อ และด้านข้างแผ่นหินด้านปลายพระบาทมีคำจารึกภาษามคธ อักษรขอม 7 บรรทัด คำจารึกมีใจความว่า ครั้นแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 3 (ไสยลือไทย) พระวิทยาวงศ์มหาเถร ได้นำแผ่นหินมายังเมืองสุโขทัย ครั้นมาแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 4 (บรมบาลมหารธรรมราชา) พระสิริสุขเมธังกรสังฆนายกผู้เป็นศิษย์ของพระสิริสุขเมธังกรสังฆราช ได้สลักรอย</p>

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
	<p>พระพุทธบาทที่คู่งบนแผ่นดินนั้นตามแบบรอยพระพุทธบาทบนยอดเขา สุมนภูฏในลังกาทวีป วันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 4 ค่ำ พุทธศักราช 1970</p> <p>3. รอยพระพุทธบาทคู่นี้อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม กลางฝ่าพระบาทแต่ละข้าง มี รูปธรรมจักรขนาดใหญ่ ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายกับรูปพระพุทธบาทคู่อของ ลังกาสัณยอนุราชปุระและอินเดียสมัยโบราณ ถือว่ามีคุณค่าทางศิลปกรรม เนื่องด้วยคติการสลักรอยพระพุทธบาทคู่นี้คงได้รับรูปแบบมาจากพระพุทธ บาทคู่อของลังกาโดยตรง จึงแตกต่างกับรอยพระพุทธบาทจำลองของ สุโขทัยก่อนหน้านั้นที่รับรูปแบบการจัดรูปมงคล 108 ในช่องตาราง ตรง กลางฝ่าพระบาทมีธรรมจักรขนาดเล็ก</p> <p>4. นอกจากนี้ยังมีคุณค่าทางโบราณคดีเป็นศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ 12</p>

ลำดับที่ 7 พระเจดีย์กาไหล่ทอง

ภายในคูหาพระเจดีย์ใหญ่ ตรงกลางมีแท่นฐานประกอบด้วยเสา 4 เสา จากสี่มุมของ
แท่นฐานถึงซุ้มเพดานโค้งด้านบน ระหว่างเสามีช่องซุ้ม 4 ช่อง แท่นนี้ก่อขึ้นกลางคูหา มีทางเดินได้
โดยรอบ ประดิษฐานพระเจดีย์กะไหล่ทองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นเจดีย์ประธานอยู่ภายใน
พระเจดีย์ใหญ่ ฐานพระเจดีย์กาไหล่ทอง เป็นแท่นสี่เหลี่ยมประกอบฐานศิลาสลักรูปธรรมจักร
พุทธประวัติ ปางประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมจักร และปรินิพพาน ด้านละปาง มีอักษรจารึก พระวาจา
พระอุทาน และพระพุทธวจนะ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สร้างเมื่อพ.ศ.2386 (จ.ศ. 1206) ในรัชกาล
ที่ 3 ประดิษฐานอยู่ภายในคูหาพระเจดีย์ใหญ่ วัดบวรนิเวศวิหาร (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระ
บรมราชูปถัมภ์, 2546: 113)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระเจดีย์กาไหล่	1.เป็นเจดีย์ซึ่งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งประดิษฐานเป็นองค์

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
ทอง	ประธานภายในคูหาพระเจดีย์ใหญ่ ที่แทนประดิษฐานรูปสี่เหลี่ยมประกอบ ศิลาสลักภาพปางประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมจักร ปรีณิพพาน เหลี่ยมละปาง มีอักษรจารึกพระวาทะ พระอุทาน พระวาทะ ถือเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าทาง ศิลปกรรมและด้านจิตใจเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน และเป็น ตัวแทนพระพุทธเจ้า

ลำดับที่ 8 พระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

บนฐานชุกชีเบื้องหน้าพระพุทธชินสีห์มีพระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้าประดิษฐานอยู่ 3
องค์ องค์กลางด้านหน้าพระพุทธชินสีห์ คือ พระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ์ หล่อเมื่อพุทธศักราช 2459 ในรัชกาลที่ 6 องค์ซ้ายพระพุทธชินสีห์ คือ พระรูปสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หล่อเมื่อพุทธศักราช 2462 องค์ขวาพระพุทธชินสีห์ คือ
พระรูปของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ หล่อเมื่อพุทธศักราช 2507 (มูลนิธิมหา
มกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 67)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระรูปสมเด็จพระ สังฆราชเจ้า	มีความเสมือนจริงและงดงาม มีคุณค่าทางศิลปกรรมเป็นอย่างยิ่ง และมี คุณค่าทางจิตใจต่อประชาชนทั่วไปเนื่องจากเป็นรูปหล่อจำลองพระรูป สมเด็จพระสมณเจ้าและสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเคยครองวัดบวรนิเวศวิหาร

กลุ่มจิตรกรรม

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรมในกลุ่มนี้มี จำนวน 4 รายการ มี
รายละเอียดดังต่อไปนี้

ลำดับที่ 9 จิตรกรรมภายในพระอุโบสถ

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถเป็นจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประมาณรัชกาลที่ 3-4 กล่าวได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ เป็นยุคที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของจิตรกรรมจากแบบไทยประเพณี ซึ่งเป็นภาพ 2 มิติ แสดงเฉพาะขนาดของภาพในส่วนความกว้าง และความยาวเท่านั้นภาพจึงมีลักษณะแบนราบ และเป็นงานในเชิงศิลปะตกแต่งที่เน้นความงามจากการตัดเส้นและปิดทอง มาเป็นจิตรกรรมอิทธิพลตะวันตกซึ่งพยายามที่จะแสดงภาพออกมาเป็น 3 มิติ มีการใช้หลักทัศนียวิทยา (Perspective) แสดงระยะใกล้ไกลด้วยขนาด และสีของวัตถุ (Aerial perspective) การใช้หลักทัศนียวิทยาเพื่อต้องการความสมจริงนี้ กลุ่มภาพจะวางอยู่ประมาณ 3/4 ของผนัง ส่วนตอนบนจะเป็นภาพในระยะไกลออกไป สัดส่วนของภาพตอนล่างของผนังซึ่งเป็นภาพระยะใกล้จะมีขนาดใหญ่ และจะค่อย ๆ เล็กลงเรื่อย ๆ แต่หลักทัศนียวิทยานี้ก็ยังไม่ถูกต้องตามทฤษฎีเพราะในแต่ละห้องภาพจุดรวมสายตา (Vanishing Point) มีมากกว่า 1 จุดและไม่มีความเป็นเอกภาพ จุดเปลี่ยนแปลงของงานจิตรกรรมไทยนี้เกิดขึ้นเนื่องจากในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงดำเนินนโยบายเปิดประเทศกับชาติตะวันตก จึงทำให้มีวิทยาการจากตะวันตกหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศเป็นอย่างมาก รวมทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรมด้วย จิตรกรที่สำคัญในสมัยนี้คือ พระอาจารย์อิน (ขรัวอินโข่ง) วัดราชบูรณะ (สุธา ลีนะวัต, 2555) ซึ่งเป็นจิตรกรท่านแรกที่เป็นผู้ริเริ่มและรับวิทยาการเขียนภาพแบบตะวันตกมาใช้ ดังจะเห็นได้จากจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารแห่งนี้ ซึ่งต่อมาลักษณะจิตรกรรมนี้ได้เป็นแบบอย่างของสกุลช่างขรัวอินโข่ง (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

เรื่องราวของงานจิตรกรรมผนังภายในพระอุโบสถนี้ประกอบด้วยเรื่องราวต่าง ๆ (สำนักพระราชพิธีการ, 2528: 46-51) ดังนี้

1. ห้องภาพระหว่างประตูหน้าต่าง เป็นเรื่องพิธีทางพระพุทธศาสนาและกิจของสงฆ์
2. ฝาผนังช่วงบนเหนือประตูหน้าต่าง เป็นเรื่องปริศนาธรรม
3. เสาภายในพระอุโบสถเขียนลายดอกไม้ และภาพในกรอบสี่เหลี่ยมที่โคนเสาเป็นปริศนาธรรมเรื่อง ฉพาศิชาติ
4. กรอบด้านข้างซุ้มพระประธานเป็นลายกระบวนจีน
5. ส่วนหลังพระพุทธรูปเป็นลายประภามณฑลที่ผนังด้านหลังพระประธานผนังด้านข้าง ทั้ง 2 ข้างห้องพระประธาน ซุ้มหน้าพระประธานด้านในและคอสองด้านในทั้ง 4 ด้าน เขียนภาพเทพชุมนุม ด้านล่างเขียนภาพเจก้นดอกไม้

6. ผนังมุขด้านหลังพระอัฐฐารสเป็นลายดอกไม้ร่วง ผนังมุขด้านอื่น ๆ เป็นภาพเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระในลำดับชั้นต่าง ๆ

7. ภาพหลังบานหน้าต่างเป็นภาพเครื่องบูชาแบบจีน

8. ภาพหลังบานประตูเป็นภาพเขียนสีน้ำมันลายทวารบาลแบบจีน

9. ผนังบานแผละ เป็นภาพเขียนใหม่เรื่องการปลงอสุภกรรมฐาน

เรื่องราวของภาพจิตรกรรมนั้นยังคงเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนาอยู่ แต่ก็มีความแตกต่างออกไปในเรื่องของเนื้อหา กล่าวคือภาพจิตรกรรมเดิมนิยมเขียนเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธประวัติและทศชาติชาดก แต่ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารกลับเขียนเรื่องปริศนาธรรมซึ่งต้องการชี้ให้เห็นถึงคุณของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยเขียนไปบนผนังตอนบน และปริศนาธรรมที่เสาะในประธาน 6 คู่ ซึ่งต้องการเปรียบถึงน้ำใจคน 6 ประเภท ว่าตั้งแต่บุคคลที่มีใจหยาบช้า เทียบได้กับสีดำ จนถึงบุคคลที่เปี่ยมไปด้วยกุศลธรรม สีของใจจะเป็นสีขาวอย่างยิ่ง (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551: 13) ส่วนที่ผนังตอนล่างของพระอุโบสถระหว่างช่องประตูหน้าต่างเขียนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพชีวิตแบบไทยๆ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาและการทำบุญสุนทานของชาวบ้าน เช่น การบวชนาค กิจวัตรของพระภิกษุสงฆ์ การถวายผ้าจํานำพรรษา การรักษาศีลในเทศกาลเข้าพรรษา และอื่น ๆ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศาสนกิจของพุทธศาสนิกชน และข้อประพฤติปฏิบัติของสงฆ์ (สุธา ลีนะวัต, 2555)

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร แบ่งเป็นสองตอน คือจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถตอนบน เป็นภาพฝรั่งแสดงปริศนาธรรม ฝีมือชาวอินโดจีน จิตรกรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนขึ้นเพื่อแสดงปริศนาเนื่องด้วยคุณของพระรัตนตรัย มีทั้งหมด 16 ตอน (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558) ดังนี้

ปริศนาธรรมช่องที่ 1 เป็นรูปหมอยากำลังเยียวยาหมูนผู้มีพยาธิ ให้หายจากพยาธิด้วยยา ที่ได้ประกอบไว้โดยชอบแล้ว ณ ภายในตึกโรงพยาบาล เบื้องหน้าตึกมีหมูนผู้มีพยาธิเดินเข้าไปสู่ตึกเองบ้าง มีผู้อื่นช่วยนำเข้าไปบ้าง

ที่นี่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังหมอยาผู้ฉลาด เพราะพระองค์เป็นผู้สามารถในการที่จะกำจัดพยาธิ คือกิเลสกับทั้งอนุสัยเสียได้ พระธรรมเปรียบดังยาที่หมอได้ประกอบไว้โดยชอบแล้ว พระสงฆ์ผู้มีอนุสัยแห่งพยาธิคือกิเลสสงบด้วยดีแล้ว เปรียบดังหมูชนมีพยาธิสงบด้วยดีเพราะปะโยคยาแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 2 เป็นรูปมหาเมฆหลังน้ำฝนลงมาระงับสงบละอองในชนบท
ที่ประกอบด้วยหมู่ชน ผู้ที่ได้รับน้ำฝนพากันเป็นสุข

ที่นี้มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังมหาเมฆ พระธรรมเปรียบดังน้ำฝน พระสงฆ์
ผู้มีละอองคือกิเลสอันพระธรรมนั้นให้ระงับสงบแล้ว เปรียบดังชนบทที่มีละอองอันความตกลงแห่งฝน
ให้สงบแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 3 เป็นรูปสนามม้ามีนายสารถีขี่ควมม้าที่ฝึกดีแล้ว มีมหาชนยืนดู

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งนายสารถีอันดี พระธรรมเปรียบดั่งอุบายเครื่องฝึก
ม้าอาชาไนย พระสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าได้ฝึกดีด้วยพระธรรมนั้นแล้ว เปรียบดังหมู่ม้าอาชาไนยที่นาย
สารถีขี่นั้นได้ฝึกดีแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 4 เป็นรูปหมอผ้าลูกศรอนลูกศรขึ้นจากประชุมชนผู้ถูกลูกศรแทง
ที่หน้าตัก

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งหมอผ้าลูกศร เพราะเหตุอนลูกศรคือทัญญูทั้งปวง
เสีย พระธรรมเปรียบดั่งอุบายสำหรับถอนลูกศรขึ้น พระสงฆ์ผู้มีลูกศรคือทัญญูอันถอนขึ้นด้วยดีแล้ว
เปรียบดังประชุมชนมีลูกศรที่หมอได้ถอนขึ้นเสียด้วยดีแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 5 เป็นรูปท่านผู้ให้อุ่นใจ กำลังให้เครื่องอุ่นใจแก่ประชุมชน ที่เนินดิน
เป็นลานกว้าง ถัดเข้าไปมีหมู่ไม้ มีตึกทำนองหอคอยหรือหอพัก

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งท่านผู้ให้อุ่นใจ พระธรรมเปรียบดั่งเครื่องอุ่นใจ
พระสงฆ์ผู้ให้อุ่นใจโดยชอบแล้ว เปรียบดังประชุมชนผู้ให้อุ่นใจ

ปริศนาธรรมช่องที่ 6 เป็นรูปหมอเชือดผ้าในจักขุ กำลังเพิกถอนผ้าในจักขุของประชุมชน
ผู้มีผ้าในจักขุที่หน้าตัก

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งหมอเชือดผ้าในจักขุ เพราะเหตุเพิกถอนผ้าคือโมหะ
ขึ้นเสีย พระธรรมเปรียบดั่งอุบายสำหรับเพิกถอนผ้าขึ้น พระสงฆ์ผู้มีผ้าคือโมหะอันเพิกถอนขึ้นแล้ว มี
ดวงตาคือญาณส่องใสวิเศษ เปรียบดังประชุมชนที่มีผ้าอันหมอได้เพิกถอนขึ้นเสียแล้ว มีดวงตาส่องใส
วิเศษ

ปริศนาธรรมช่องที่ 7 รูปในช่องนี้แบ่งเป็น 3 ตอน ตอนบนเป็นรูปพระจันทร์เพ็ญส่องช่อ
รัศมีถอนความร้อนที่ให้กระวนกระวายของสัตว์โลก ตอนต่ำลงมาเป็นรูปต้นจันทน์ มีประชุมชนกำลัง
เข้าไปบริโภคแก่นจันทน์สงบกระวนกระวาย ตอนต่ำลงมาอีก เป็นรูปมิตรดีกำลังเข้าไปตั้งประโยชน์
ให้แก่ประชุมชน มีประชุมชนพร้อมทั้งม้าต่างสิ่งของ ผู้ได้บรรลุประโยชน์เรียงรายอยู่

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังพระจันทร์เพ็ญ พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง นั้น เปรียบดังขอรศมีพระจันทร์ พระสงฆ์ผู้มีกิเลสเครื่องร้อยรัดอันพระธรรมนั้นถอนขึ้นด้วยดีแล้ว เปรียบดังสัตว์โลกที่กระวนกระวายอันรศมีพระจันทร์ถอนขึ้นด้วยดีแล้ว

อนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบดังต้นจันทน์ พระธรรมเปรียบดังแก่นจันทน์อันเกิด ณ ต้นจันทน์นั้น พระสงฆ์ผู้มีกระวนกระวายอันสงบสว่างส่วนแล้ว ด้วยบริโศกพระสัทธรรม เปรียบดังประชุมชนมีกระวนกระวายเข้าวิเศษแล้วด้วยเข้าไปบริโศกแก่นจันทน์

อนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบดังมิตรดี พระธรรมเปรียบดังความเข้าไปตั้งประโยชน์ไว้ พระสงฆ์ผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ด้วยประกอบธรรมนั้น เปรียบดังประชุมชนอันได้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ด้วยประกอบตามประโยชน์

ปริศนาธรรมช่องที่ 8 รูปในช่องนี้แบ่งเป็น 2 ตอน ตอนบนเป็นรูปภูเขาหิมพานต์เป็นที่เกิดโอสถ มีประชุมชนได้บริโศกโอสถนั้นหายป่วยไข้ ตอนล่างเป็นรูปบิดากำลังให้ทรัพย์มรดกแก่บุตรธิดา เบื้องหน้าอาคารหรือวัง

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังภูเขาหิมพานต์ พระธรรมเปรียบดังโอสถยาที่เกิด ณ หิมพานต์นั้น พระสงฆ์ผู้หายป่วยไข้คือกิเลสแล้ว เปรียบดังประชุมชนหายป่วยไข้เพราะได้บริโศกยานั้น อนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบดังบิดา เหตุุประทานด้วยดีซึ่งทายัชชมรดก คือ พระธรรม พระธรรมเปรียบดังทรัพย์มรดก พระสงฆ์ผู้ควรทรัพย์มรดกคือพระสัทธรรม เปรียบดังหมู่บุตรอันควรซึ่งทรัพย์มรดก

ปริศนาธรรมช่องที่ 9 เป็นรูปพระทวารพระราชวัง เบื้องหน้าทางด้านขวาพระทวารเป็นรูปบุคคลผู้ให้สนาน กำลังให้พระราชกุมารสนานด้วยเครื่องสนานอันดี ทางด้านซ้ายพระทวารเป็นรูปผู้รับประดับ กำลังประดับพระราชกุมารด้วยเครื่องประดับ

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังผู้ให้พระราชกุมารสนาน พระธรรมเปรียบดังเครื่องสนานอันดี พระสงฆ์ผู้อาบแล้วด้วยดีด้วยน้ำคือพระสัทธรรม เปรียบดังหมู่ราชกุมารอันสนานแล้วด้วยดี อนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบดังผู้ประดับพระราชกุมาร พระธรรมเปรียบดังเครื่องประดับ พระสงฆ์ผู้ซึ่งพระสัทธรรมประดับแล้วเปรียบดังหมู่พระราชกุมาร ซึ่งผู้ประดับได้ประดับแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 10 รูปในช่องนี้แบ่งออกเป็น 3 ตอน ตอนบนเป็นพระอาทิตย์อ่อนแรกขึ้น ส่องรัศมีกำจัดมืดในโลก ตอนต่ำลงมาเป็นรูปบุรุษผู้เฒ่ากำลังเฒ่าปาด้วยเพลิง ทำพื้นแผ่นดินให้เป็นนา ตอนถัดมาเป็นรูปผู้ให้อภัย (ความไม่มีภัย) กำลังยื่นให้อภัยแก่ประชุมชน ผู้พากันเดินออกมาจากภายในตึกเพื่อพ้นภัยด้วยดี

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังพระอาทิตย์อ่อนแรกขึ้น พระธรรมเปรียบดังรัศมี พระอาทิตย์ พระสงฆ์มีดีคือความหลง อันพระธรรมนั้นกำจัดเสียแล้ว เปรียบดังโลกมีดีอันรัศมีพระอาทิตย์นั้นกำจัดเสียแล้ว

อนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบดังบุรุษผู้เผาป่า พระธรรมเครื่องเผาป่าคือกิเลสเสีย เปรียบดังเพลิงอันไหม้ป่า พระสงฆ์เป็นนาบุญเพราะมีกิเลสอันเผาเสียแล้ว เปรียบดังพื้นแผ่นดินเป็นที่นา เพราะมีป่าอันบุรุษนั้นเผาเสียแล้ว อนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบดังบุรุษผู้ให้อภัย พระธรรมเปรียบดังอภัย พระสงฆ์ผู้ได้ถึงอภัยล่วงส่วนแล้ว เปรียบดังประชุมชนอันพ้นภัยด้วยดีแล้ว

ปริศนาธรรม ช่องที่ 11 เป็นรูปบุรุษผู้ขี่ทางดี กำลังขี่มรรคาไปสู่ภูมิที่เกษมแก่หมู่ชน มีหมู่ชนเดินไปตามทางที่ขึ้นนั้นเป็นแถว

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังบุรุษผู้ขี่ทางดี พระธรรมเปรียบดังมรรคาและภูมิที่เกษม พระสงฆ์ผู้ได้ไปยังมรรคานั้นแลได้ถึงภูมิที่เกษมแล้ว เปรียบดังหมู่ชนผู้ได้ไปยังมรรคานั้นแล้ว และได้ถึงภูมิที่เกษมแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 12 เป็นรูปคนผู้ให้ทรัพย์แก่ประชุมชนอยู่ที่หน้ารั้ว

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังคนให้ทรัพย์ พระธรรมเปรียบดังทรัพย์ พระสงฆ์ผู้ได้อริยทรัพย์โดยชอบแล้ว เปรียบดังประชุมชนอันได้ทรัพย์แล้วตามประสงค์

ปริศนาธรรมช่องที่ 13 เป็นรูปสำเภาใหญ่มีนายสำเภาคุมไป เล่นอยู่กลางทะเลด้วยใบประชุมชนพร้อมด้วยสมบัติและผู้โดยสารได้ถึงฝั่งด้วยสำเภานั้น

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังนายสำเภา พระธรรมเปรียบดังสำเภา พระสงฆ์พร้อมด้วยคุณสมบัติถึงฝั่งนั้นด้วยพระธรรมนั้นแล้ว เปรียบดังประชุมชนพร้อมสมบัติได้ถึงฝั่งนั้น ด้วยสำเภานั้นแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 14 เป็นรูปท่านผู้ชี้ที่แร่ทองให้แก่ประชุมชน มีประชุมชนกำลังขุดแร่ทอง

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังท่านผู้ชี้ที่แร่ทอง พระธรรมเปรียบดังที่แร่ทอง พระสงฆ์ผู้บรรลุโลกุตตรทรัพย์แล้ว เปรียบดังประชุมชนอันบรรลุแร่ทองแล้ว

ปริศนาธรรมช่องที่ 15 เป็นรูปดอกบัวใหญ่ บานเต็มอยู่ที่กลางสระ มีหมู่ผึ้งกำลังเข้าบริโภครสหวานที่เกิดขึ้น ณ ดอกบัวนั้น และมีหมู่ชนยืนชมอยู่ที่ริมสระ

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดังดอกบัวอันบานแล้ว พระธรรมเปรียบดังรสหวานที่เกิดขึ้น ณ ดอกบัวนั้น พระสงฆ์ผู้เข้าไปบริโภคพระธรรมเปรียบดังหมู่ผึ้งอันเข้าไปบริโภครสหวานนั้น

ปริศนาธรรมช่องที่ 16 เป็นรูปบ่อรัตนที่เป็นแก่นสาร มีประชุมชนเข้าไปบริโภค

ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งป่อรัตน พระธรรมเปรียบดั่งรัตนเป็นแก่นสาร พระสงฆ์ผู้เข้าไปบริโภครัตนสาร เปรียบดั่งประชุมชนผู้เข้าไปบริโภครัตนที่เป็นแก่นสาร

จิตรกรรมฝาผนังตอนล่างพระอุโบสถเป็นภาพแสดงเหตุการณ์สำคัญ ๆ สำคัญ ๆ เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมไทยและประเพณีสำคัญทางพระพุทธศาสนา จำนวน 15 ภาพ (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558) ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 ฤดูบวช นำนาคถวายตัว พิธีภัณฑุกรรมโกนหัวทำขวัญนาค แห่นาคไปวัด

ภาพที่ 2 พิธีอุปสมบท ตอนสอบถามอันตรายอิทธิกรรม มีโรคเรื้อน เป็นต้น เมื่ออุปสมบทเสร็จแล้วฟังคำสอน

ภาพที่ 3 กิจประจำวัน ฟังอุปัชฌาจารย์อบรม และทำวัตรไหว้พระในพระอุโบสถ

ภาพที่ 4 ฟังพระปาฏิโมกข์ ชาวบ้านมาทำบุญเลี้ยงพระ ทำอุปัชฌายาจริยวัตร รับอบรม อาจารย์สอนหนังสือแก่ศิษย์วัด

ภาพที่ 5 ถวายผ้าจ่านำพรธษา ศิษย์เก่ามาทำวัตรอุปัชฌาย์ ถวายพุ่มพรธษา

ภาพที่ 6 ประชาชนมาวัด ถือศีล รักษาอุโบสถ ฟังธรรมในพรธษา

ภาพที่ 7 วันอุโบสถ กลางเดือนสิบสอง พระที่จาริกหรืออุตุคงควัตรต่างพากันมาร่วมอุโบสถสังฆกรรม ชาวบ้านลอยกระทง

ภาพที่ 8 กิจวัตรประจำวันของผู้อยู่ในวัด

ภาพที่ 9 ออกพรธษาแล้ว ทอดกฐิน ถวายกระถิน รับกฐิน ตัด เย็บ ย้อมผ้าและกรานกฐิน

ภาพที่ 10 ลั่นกฐินเข้าหน้าผ้าป่า แห่ผ้าป่า ทอดผ้าป่าตามป่าช้า

ภาพที่ 11 วันมาฆะ วิสาขะ ทำบุญตักบาตร ทำทาน กลางคืนตามประทีปโคมไฟตามกำแพงแก้วเที่ยวไหว้พระบาท พระเจดีย์ พระธาตุ ชักพระ ถวายผ้าห่มพระเป็นต้น

ภาพที่ 12 กราบลาเจ้าอาวาสออกอุตุคงค์เดินทางเข้าป่า เดินผ่านทุ่ง ช้ามแม่น้ำลำธาร ฝึกหัดปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ภาพที่ 13 พระอยู่ปริวาสกรรมเพื่อออกจากอาบัติสังฆาติเสส และพระสอนหนังสือสามเณร เด็ก

ภาพที่ 14 รูปพระจำนวนมากเป็นภาพแสดงถึงพิธีอัฏฐาณเพื่อออกจากอาบัติสังฆาติเสส ซึ่งเป็นสังฆกรรม ที่จะต้องมีพระ 20 รูปขึ้นไป

ภาพที่ 15 ชาวบ้านใส่บาตร... “ต่วน้ำตาลอาฆาต” แสดงเป็นปีศาจไล่พระกระเจิง

ภาพเขียนเสาในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนขึ้น เรียกว่าฉพหิชาติ หรือ หกชาติ แสดงถึงจิตใจของบุคคล 6 ประเภท ตั้งแต่ดำสนิทจนถึงขาวสะอาด คือ ใจ บริสุทธิ์ ลายดอกไม้แต่ละเสาแสดงสีแต่ละชาติ (สำนัก ราชเลขาธิการ, 2528: 46-51) ดังต่อไปนี้

ฉพหิชาติ ภาพ 1 : กัณหาภิชาติ ชาติคนดำ คือคนใจหยาบซ้ำทารุณ เช่น พรานใจบาปต่าง ๆ

ฉพหิชาติ ภาพ 2 : นีลาภิชาติ ชาติคนเขียว คือคนที่มีใจประกอบด้วยยุติธรรมมากขึ้น เช่น พิจารณาก่อน จึงนำตัวไปลงโทษ

ฉพหิชาติ ภาพ 3 : โลหิตาภิชาติ ชาติคนสีเลือด คือคนที่มีจิตใจสูงขึ้นไปหาศาสนาที่ถูกต้อง เหมือนดั่งกษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า คนรับใช้กำลังเดินไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

ฉพหิชาติ ภาพ 4 : หลีททาภิชาติ ชาติคนเหลือง คือคนที่มีจิตใจบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น เช่นผู้มีศีลธรรม เปรียบเหมือนอย่างคนนุ่งขาวห่มขาวหรืออุบาสกอุบาสิกา

ฉพหิชาติ ภาพ 5 : สุขขาภิชาติ ชาตินักบวช

ฉพหิชาติ ภาพ 6 : ปรมสุกกาภิชาติ ชาติคนขาวอย่างยิ่ง คือท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหมด ได้แก่ พระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
จิตรกรรมภายใน พระอุโบสถ	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับเป็นยุคที่มีการเริ่มเปลี่ยนแปลงลักษณะจิตรกรรมจากแบบจิตรกรรมไทยประเพณี มาเป็นจิตรกรรมไทยที่ได้อิทธิพลตะวันตก เป็นการเขียนแบบทัศนวิสัย (Perspective) เรียกว่า จิตรกรรมสกุลช่างขรัวอินโข่ง 2. เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่นผสมกาวบนรองพื้น (Tempera Technique) 3. เขียนเป็นภาพปริศนาธรรม แตกต่างจากจิตรกรรมแบบประเพณีนิยมที่มักเขียนเป็นพระพุทธประวัติ และทศชาติชาดก 4. เขียนเป็นภาพบุคคลและสถานที่แบบยุโรป 5. ไม่นิยมใช้สีฉูดฉาดระบายสีพื้นด้วยสีทึบเพื่อแสดงบรรยากาศและภูมิ

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
	<p>ประเทศตะวันตกที่มีความหมายตามจินตนาการของจิตรกร</p> <p>6. เป็นการเริ่มเขียนภาพที่มีมิติ มีการเน้นระยะใกล้ไกล และความเข้มของสี เพื่อแสดงระยะตามแบบจิตรกรรมตะวันตก</p> <p>(ศานติ ภัคดีคำ, 2556) (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551: 13)</p>

ลำดับที่ 10 จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระศาสดา

เป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จากรูปแบบของภาพจิตรกรรมอาจกล่าวได้ว่าเป็นฝีมือลูกศิษย์ของขรัวอินโข่ง เรื่องราวในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารพระศาสดาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน (สมศักดิ์ แต่งพันธ์ และ วีระชัย วีระสุขสวัสดิ์, 2533: 124-125) ดังนี้

1. ภาพจิตรกรรมในห้องพระศรีศาสดา
  2. ผนังตอนล่างระหว่างช่องประตูหน้าต่าง เป็นเรื่องการปฏิบัติอุทิศดวงจันทร์ 13
  3. ผนังตอนบนเหนือช่องประตูหน้าต่าง เป็นภาพเล่าเรื่องตำนาน พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา
  4. หลังบานประตูหน้าต่างเขียนภาพกระบวนจีน
  5. กกประตูหน้าต่างเขียนภาพอสุภกรรมฐาน 10 และภาพปริศนาธรรม
2. ภาพจิตรกรรมในห้องพระไสยา
  1. ผนังสกัดด้านหลังพระไสยา เป็นภาพพุทธประวัติตอนปรินิพพาน
  2. ผนังตอนล่างด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ เป็นภาพบุคคลต่างชาติ
  3. ผนังตอนล่างด้านทิศเหนือเป็นภาพโตะบูชาแบบจีน
  4. ผนังตอนบนทั้ง 3 ด้าน คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก เป็นภาพเทพชุมนุม
  5. หลังประตูหน้าต่างเขียนภาพกระบวนจีน
  6. กกประตูหน้าต่างเขียนภาพอสุภกรรมฐาน และปริศนาธรรม (เกี่ยวกับการทำบาป ปาณาติบาต

เรื่องราวที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังช่วงรัชกาลที่ 4-5 ในสกุลช่างขรัวอินโข่งนิยมเขียนเรื่องที่เป็นพงศาวดาร หรือปริศนาธรรม เป็นส่วนใหญ่ (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ 255: 135)

ในวิหารพระศาสดานี้ก็เป็นเรื่อง ชุตงควัตร 13 เป็นเรื่องเกี่ยวกับข้อที่พระสงฆ์ปวารณาตัวเพื่อประพฤติปฏิบัติ เพื่อกำจัดกิเลส เรื่องตำนานการสร้างพระพุทธรูปที่สำคัญ คือ พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา ก็เป็นเรื่องแสดงความยึดมั่นนับถือและศรัทธาในพระพุทธศาสนา ส่วนภาพจิตรกรรมในห้องพระไสยาแม้จะเป็นภาพเรือพุทธประวัติตอนปรินิพพาน แต่ก็มีรูปแบบต่างไปจากภาพเขียนในอดีตที่มักเขียนเป็นภาพเรื่องราวตั้งแต่ทรงปรารภเรื่องปรินิพพานกับพระอานนท์ การเดินทางไปเมืองกุสินารา การรับบิณฑบาตและฉันอาหารมื้อสุดท้ายจากนายจุนนะ ทรงอาพาธ สุกัณหะปริพาชกบวชเป็นเอตสิกขุอุปสัมปทาเป็นรูปสุดท้าย และภาพตอนมหาปรินิพพานใต้ต้นสาละส่วนจิตรกรรมในห้องพระไสยานั้นใช้พระไสยาเป็นองค์ประกอบภาพแทนพระพุทธรูปเจ้าทรงปรินิพพานและเขียนภาพไม้สาละคู่ และเหล่าพระสาวกซึ่งเป็นรูปแบบการเขียนที่แปลกออกไปจากเดิม (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
จิตรกรรมฝาผนัง วิหารพระศาสดา	<ol style="list-style-type: none"> 1. อายุประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เขียนขึ้นคราวที่มีการบูรณะวัดบวรนิเวศวิหาร 2. เป็นการเขียนแบบทัศนวิสัย (Perspective) จัดอยู่ในสกุลช่างขรัวอินโข่ง 3. เรื่องราวที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังมีหลายเรื่อง เป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนาแต่มิใช่พระพุทธประวัติ แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับคำสอน และตำนานการสร้างพระพุทธรูปสำคัญ 4. เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่นผสมกาวบนรองพื้นหนา ส่วนใหญ่ใช้สีเข้มเป็นหลักซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น <p>(ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551 : 133)</p>

ลำดับที่ 11 จิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎก

เรื่องราวในพระพุทธศาสนาที่ยังสมบูรณ์อยู่มาก ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเขียนขึ้นเมื่อใด สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัด (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551: 71) เพราะรายการบูรณะพระอารามสมัยต่อมา ไม่มีการกล่าวถึงการเขียน

ภาพในหอพระไตรปิฎก ซึ่งคงเป็นเพราะว่าได้เขียนไว้แล้ว (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558) ใช้วิธีเขียนแบบสากล คือเขียนแบบมีทัศนวิสัย เป็นลักษณะสกุลช่างขรัวอินโข่ง ลักษณะเส้นและลวดลายที่ประกอบเป็นตัวบุคคลอาคารบ้านเรือนและอื่นๆ มีลักษณะอ่อนช้อย สวยงามเป็นความงามแบบศิลปะไทย มีการใช้ทองคำเปลวตกแต่งตัวบุคคลและอาคารบ้านเรือนทำให้ภาพดูโดดเด่น และมีการสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระไตรปิฎกเป็นราวต่าง ๆ ดังนี้

1. จิตรกรรมบนผนังตอนล่างระหว่างช่องประตูหน้าต่าง เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีทางพุทธศาสนา
2. จิตรกรรมบนผนังตอนบนเหนือช่องประตูหน้าต่างเป็นเรื่องการทำสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่การทำปฐมสังคายนา จนถึงการสังคายนาครั้งที่ 4
3. จิตรกรรมที่บนหน้าต่างด้านในเขียนเป็นลวดลายสัญลักษณ์มงคลของจีน
4. จิตรกรรมที่บานประตูด้านทิศเหนือและทิศใต้เขียนเป็นภาพทวารบาลแบบจีน
5. จิตรกรรมที่กอกประตูหน้าต่างเขียนเป็นรูปกอบัว

ทรัพย์ากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
จิตรกรรมฝาผนังใน หอพระไตรปิฎก	1.อายุประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 2.จัดอยู่ในสกุลช่างรัตนโกสินทร์ แบบไทยประเพณีแต่มีการแทรกภาพอาคารสถาปัตยกรรมตะวันตก และแบบจีน รวมทั้งบุคคลชาวต่างชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับนานาชาติในยุคนั้น และเป็น การเขียนแบบทัศนวิสัย (Perspective) ตามแบบสกุลช่างขรัวอินโข่ง 3.เรื่องราวที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังมีหลายเรื่อง 4.เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่นผสมกาวมีร่องพื้น (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551: 74)

ลำดับที่ 12 จิตรกรรมฝาผนังในวิหารเก๋ง

จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารเก๋งมีลักษณะแปลกตาไปจากที่อื่น เนื่องจากเขียนภาพเป็นเรื่องราวในสามก๊กได้รับอิทธิพลจากจีนเข้ามามาก แต่ลักษณะภาพยังคงเป็นสกุลช่างขรัวอินโข่ง ทั้ง

จากการใช้สี การวาดแบบมีวิสัยทัศน์ จึงยังคงเป็นช่างสกุลเดียวกัน ภายในวิหารแก่งมี ภาพจิตรกรรม อยู่ 3 ส่วนได้แก่ เรื่องจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารแก่งจำแนกเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ดังนี้ 1 ผนังทั้ง 4 ด้านเขียนเรื่องสามก๊กตั้งแต่สมัยตอน ซีซีลาเล่าปี่ไปเมืองฮูโตจนถึงตอนกวนอูปล่อยโจโฉหนี บานประตูหน้าต่างด้านในเขียนภาพทวารบาลแบบจีนเสี้ยวกางหรือเสี้ยวกางส่วนเพดานเขียนภาพมังกร ต้นเมฆ นิยมเขียนภาพรูปแบบวิวิทัศน์เป็นฉากหลังก็มีสิ่งก่อสร้างหรือตัวบุคคลเพียงเล็กน้อยการเขียนมีระยะพอเหมาะดูง่ายและสวยงามลักษณะการเขียนเริ่มเป็นแบบตะวันตกคือเป็นภาพเหมือนจริง คาดว่าน่าจะเป็นฝีมือช่างประมาณรัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5 เป็นจิตรกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอน ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของจิตรกรรมไทยแท้ (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551 : 161) อันได้รับมาจาก ยุทธยาตอนปลายกับจิตรกรรมแบบอิทธิพลตะวันตกซึ่งลักษณะการเขียนแบบอิทธิพลตะวันตกที่มี ชื่อเสียงที่สุดในช่วงเวลานั้นคือสกุลช่างขรัวอินโข่งแต่หากสังเกตจากกิจกรรมที่มีเรื่องราวในวรรณคดี ของจีน และมีการใช้อักษรจีนซึ่งคาดว่าคงมีช่างจีนร่วมเขียนภาพในพระวิหารนี้ด้วย

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
จิตรกรรมฝาผนังใน วิหารแก่ง	<ol style="list-style-type: none"> 1. อายุประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 2. เป็นจิตรกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของจิตรกรรมไทยแท้ที่ สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย กับจิตรกรรมแบบอิทธิพลตะวันตก แต่ มีเรื่องราวในวรรณคดีจีน และใช้อักษรจีน จึงคาดว่ามีช่างจีนร่วมเขียนด้วย 3. เรื่องราวภายในบนผนังเป็นเรื่องสามก๊กตอนซีซีลาเล่าปี่ไปเมืองฮูโต จนถึง ตอนกวนอูปล่อยโจโฉหนี ส่วนเพดานเขียนภาพมังกรต้นเมฆ และบานประตู หน้าต่างเขียนภาพทวารบาลแบบจีนหรือเสี้ยวกาง 4. มีรูปแบบภาพวิวิทัศน์เป็นฉากหลัง มีสิ่งก่อสร้างหรือตัวบุคคลเพียง เล็กน้อย มีระยะพอเหมาะ ดูง่าย ลักษณะการเขียนเริ่มเป็นแบบตะวันตก คือ เป็นภาพเหมือนจริง (Realistic) (ณัฐภัทร จันทวิช และคณะ, 2551: 163)

กลุ่มงานศิลปกรรมอื่น ๆ

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรมในกลุ่มนี้มี จำนวน 3 รายการ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ลำดับที่ 13 พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในตำหนักเพชร

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ วัดบวรนิเวศได้ดำเนินการให้กรมศิลปากรจำลองจากพระบรมรูปองค์เดิม ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ ตำหนักเพชร ด้วยทุนบริจาคของ หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล นับเป็นพระบรมรูปจำลององค์ที่ 2 และในพุทธศักราช 2508 อัฐเชิญพระบรมรูปหล่อโลหะรัชกาลที่ 4 ขึ้นประดิษฐาน ณ ซุ้มปราสาท บนทักษิณชั้นที่ 2 ของพระเจดีย์ใหญ่ด้านทิศตะวันออก

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า องค์ต้นแบบซึ่งประดิษฐาน ณ ตำหนักเพ็ชรนี้เป็นพระบรมรูปที่มีความสำคัญมาก เพราะเหตุว่าเป็นพระบรมรูปของพระมหากษัตริย์ไทยรูปแรกที่สร้างขึ้นในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ และยังเป็นต้นแบบของพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประดิษฐานในปราสาทเทพบิดร โดยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ทรงเป็นผู้อำนวยการปั้นและหล่อ ในพุทธศักราช 2414 (สานติภักดีคำ, 2556)

ประวัติความเป็นมาของพระบรมรูปซึ่งประดิษฐาน ณ ตำหนักเพ็ชร เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้หล่อพระบรมรูปไปทอดถวายพระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งประเทศฝรั่งเศส เวลานั้นยังไม่มีช่างไทยที่มีฝีมือถึงขนาด จึงพระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์ออกไปให้ช่างฝรั่งหล่อพระบรมรูปขึ้น ช่างผู้นี้คือ เอมีล ฟรังซัว ชาตรูส (Emile Francois Chatrousse) ประติมากรชาวฝรั่งเศส ลูกศิษย์ของ ฟรังซัว รูด(Francois Rude) และดาเบล เดอ ปูจอล (d'Abel de Pujol) ศิลปินได้จำลองหุ่นพระบรมรูปด้วยปูนปลาสเตอร์สูงตลอดพระองค์รวมฐานด้วย 53 เซนติเมตร ทาบรอนซ์ฉลองพระองค์เปิดพระอุระ ทรงพระภูษาโจง และทรงพระมาลาสก๊อต เหมือนพระบรมฉายาลักษณ์ที่ฉายด้วยกันกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 4 พระบรมรูปทรงยืนในท่าตริภังค์ (Contrapposto) โดยพระเพลาช่างซ้ายรับน้ำหนักของพระสรีระ พระวรกายบิดเอี้ยวเล็กน้อย รายละเอียดของพระพักตร์ รอยยับของพระภูษา ทรงตลอดจนตราดาราและเครื่องประดับมาความเหมือนจริงมาก ปั้นเมื่อ คริสตศักราช 1863 ตรงกับพุทธศักราช 2406 ที่กรุงปารีส (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546) แล้วส่ง

เข้ามาถวายทอดพระเนตร แต่ไม่ทรงโปรดเพราะไม่เหมือนพระองค์เพราะประติมากรเห็นเพียงแต่พระบรมฉายาลักษณ์จึงได้ปั้นหล่อพระวรกายผิดส่วนไปจากความเป็นจริง แม้แต่เครื่องราชอิสริยาภรณ์ซึ่งควรเป็นตราดาราโอราฟต์ซึ่งไม่มีสายสะพายนั้น ก็ทำเป็นสายสะพายห้อยดวงตราเลจอง ดอนเนอร์ (Legion d'Honneur) ของฝรั่งเศส จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างไทยทดลองปั้นถวาย ช่างไทยผู้นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เข้าพระทัยว่า อาจเป็นหลวงเทพจรณา (พลับ) ซึ่งภายหลังได้เป็นพระยาจินดารังสรรค์ ถึงแม้ว่าหลวงเทพจรณายังไม่เคยปั้นรูปเหมือนบุคคลสำคัญ แต่เนื่องจากมีความสามารถในการปั้นรูปช่างและงานเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ได้เหมือนจริง จึงได้รับมอบหมายให้ทดลองปั้นพระบรมรูปโดยยึดคติใหม่เป็นแบบตะวันตก การครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นแบบ โดยทรงแต่งพระองค์ตามรูปแบบที่ชาตรูสปั่นขึ้นมา จึงถือได้ว่าเป็นการปั้นพระบรมรูปมหากษัตริย์ไทยที่ยังดำรงพระชนม์อยู่เป็นครั้งแรกของไทย

พระบรมรูปองค์นี้อยู่ในพระราชอิริยาบถยืนตรง ทรงฉลองพระองค์เสื้อเยียรบับ ทรงพระภูษาโจงขอบเชิง ทรงพระมาลาทรงหม้อตาล ทรงสายสะพายเลจองดอนเนอร์ของฝรั่งเศส ทรงฉลองพระบาท พระหัตถ์ขวาทรงจับพระแสงดาบหัตถ์นารายณ์ ทอดปลายพระแสงดาบลงพื้น พระหัตถ์ซ้ายทรงถือหนังสือ ลักษณะพระบรมรูปมีความเหมือนที่พระพักตร์และพระวรกายซึ่งไม่อ้วนท้วมจนมีกล้ามเนื้อเป็นฝรั่งเหมือนอย่างผลงานของชาตรูส

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรแล้วก็ทรงโปรด เพราะหลวงเทพจรณาได้แสดงถึงฝีมือในการปั้นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการผสมผสานลักษณะรูปเหมือนบุคคลตามคติตะวันตกกับการยึดถือความเกลี้ยเกลาและความสวยงามเรียบง่ายตามคติอุดมคติไทยโบราณเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ยังได้ลบล้างความเชื่อเดิมที่ห้ามจำลองรูปเหมือนบุคคลขณะมีชีวิตอยู่ เพราะเกรงว่าจะเป็นการบั่นทอนชีวิตให้สั้นลง อย่างไรก็ตามมิได้มีการหล่อพระบรมรูปองค์นี้ เพราะมีผู้แย้งว่าเป็นเรื่องอับมงคลที่จะนำพระบรมรูปหุ่นขี้ผึ้งสุ่มไฟหลอมให้ละลายจึงได้แต่เพียงหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์และทาสีแทน แล้วอัญเชิญไปเก็บไว้ในหอเสถียรธรรมปริตร ต่อมาเมื่อหอเสถียรธรรมปริตรรื้อลง จึงย้ายไปเก็บไว้ที่หอราชพงษานุสรณ์ในรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ขอพระราชทานไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งเวชยันตวิเชียรปราสาท ในพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ตามพระราชดำริสแนะนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อ พุทธศักราช 2470 (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช 2503 อสุนิบาตต้องพระที่นั่งองค์นี้ แม้มิได้ตั้งตรงถึงกับทำลายพระที่นั่งก็ดี แต่ความสะเทือนทำให้พระกรของพระบรมรูปชำรุด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้ซ่อมแซมพระที่นั่งและพระบรมรูปให้คืนดีดั้งเดิม ถึง พุทธศักราช 2505 บรรดาพระราชชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าน่าจะคิดหล่อพระบรมรูปด้วยโลหะให้เป็นการถาวรเสียทีเดียว จึงได้นำความกราบบังคมทูลเจ้านายชั้นพระบรมวงศ์ ก็ทรงดำริเห็นชอบ ต่างก็ทรงประทานทุนทรัพย์ช่วยเหลือ รวบรวมเงินได้ 56,733.63 บาท จึงได้ดำเนินการให้กรมศิลปากรหล่อพระบรมรูปดังกล่าวด้วยโลหะ เสร็จแล้วจึงอัญเชิญพระบรมรูปหล่อโลหะนั้นไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งเวษยันทวิเชียรปราสาท เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2505

ต่อมาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ) ทรงทราบเรื่อง พระบรมรูปองค์เดิมยังคงอยู่ที่กรมศิลปากร ทรงพระดำริว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลานาน ควรที่จักได้มีพระบรมรูปประดิษฐานไว้ที่วัดนี้ด้วยเช่นกัน จึงนำพระดำริปรึกษาผู้เกี่ยวข้องหลายท่านมีพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เป็นต้น และต่อมาความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อัญเชิญพระบรมรูปดังกล่าวมาประดิษฐานที่วัดนี้ได้ตามพระดำริ ครั้นวันเข้าพรรษาปี 2506 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงถวายพุ่มเข้าพรรษา สมเด็จพระญาณสังวรฯ จึงได้ถวายพระพรเรื่องที่ประดิษฐานพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกที่ในฉากพระตำหนักเพชร และ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ในการอัญเชิญพระบรมรูป และมีพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินในพิธีอัญเชิญพระบรมรูปด้วย (มูลนิธิการมกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546) นอกจากนี้ยังมีรูปหล่อโลหะพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานอยู่ ณ ชุ่มปรารงค์บนทักษิณชั้นบนของ พระเจดีย์ ด้านทิศตะวันออก เป็นพระบรมรูปที่หล่อขึ้นใหม่ จำลองจากพระบรมรูปองค์เดิม ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ตำหนักเพชร พระบรมรูปจำลององค์นี้ หม่อมเจ้าหญิงจงจิตถนอม ดิศกุล ทรงให้กรมศิลปากรหล่อ และอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ ชุ่มปรารงค์นี้ เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พุทธศักราช 2508 (มูลนิธิการมกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 118)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
พระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	<p>1. เป็นพระบรมรูปที่มีความสำคัญมากเพราะเหตุว่าเป็นพระบรมรูปพระมหากษัตริย์ไทยรูปแรกที่สร้างขึ้นในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่</p> <p>2. เป็นต้นแบบของพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประดิษฐาน ณ ชุ่มพรางค์ทางลงจากทักษิณชั้นบนของพระเจดีย์ วัดบวรนิเวศวิหาร</p> <p>3. เป็นต้นแบบพระบรมรูปฯซึ่งประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดร โดยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ทรงเป็นผู้ดำเนินการปั้นและหล่อ ในพุทธศักราช 2414</p> <p>4. มีลักษณะเด่นทางประติมากรรมโดยการผสมผสานลักษณะรูปเหมือนบุคคลตามคติตะวันตกกับการยึดถือความเกลี้ยงเกลาและความสวยงามเรียบง่ายตามคติอุดมคติไทยโบราณเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี</p>

ลำดับที่ 14 ประตู่เชื่อมทาง (เสี้ยวทาง)

เป็นซุ้มประตูใหญ่ของกำแพงด้านหน้าพระอาราม มีลักษณะเลียนแบบศิลปะจีน หลังคาซุ้มมุงกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบลายดอกพุดตานใบเทศกลางหน้าบันเป็นลายหน้าขบคายเถาดอกพุดตาน หน้าต่าง 2 ข้างประดับด้วยกระเบื้องปราง บานประตู่สลักเป็นอาร์กซ์ทวารบาลแบบที่เรียกว่า เชี้ยวทาง (เสี้ยวทาง) ปัจจุบันประตู่นี้เปิดเฉพาะงานพระราชพิธีโอกาสพิเศษหรือวันธรรมสนะเท่านั้น (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 90)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
ประตู่เชื่อมทาง	มีลักษณะเด่นคือเป็นประตู่ไม้จำหลักเป็นรูปทวารบาลอย่างจีนแต่ทรงเครื่องอย่างไทย เป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากจีนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ผสมผสานกับศิลปกรรมแบบไทยได้อย่างกลมกลืนสวยงาม

ลำดับที่ 15 มโหระทึก

สำหรับประโคนในเวลาพระสงฆ์บูชาเช้า-ค่ำ เป็นพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายบูชาพระพุทธชินสีห์เมื่อแรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ตำหนักเพชร (สำนักพระราชเลขานุการ, 2528: 46-51)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางศิลปกรรม
มโหระทึก	มีคุณค่าทางศิลปกรรมด้วยเป็นของโบราณที่มีความสวยงามและหาได้ยาก และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ในฐานะเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายบูชาพระพุทธชินสีห์เมื่อแรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เพื่อใช้สำหรับสำหรับประโคนในเวลาพระสงฆ์บูชาเช้า-ค่ำ เป็นพระเกียรติยศ

2.3 คุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง มีความผูกพันกับพระบรมราชวงศ์นับตั้งแต่เริ่มสถาปนาโดยพระบรมราชาเจ้า มหาศักราชพลเสพ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้สร้างพระอุโบสถขึ้นก่อน นอกจากนี้ยังทรงสร้างหอพระไตรปิฎก พระเจดีย์ (แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 4) และศาลาการเปรียญขึ้นในคราวเดียวกัน ภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีการแบ่งเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาสอย่างชัดเจน ในภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จมาครองวัด ได้มีการก่อสร้างศาสนสถานต่าง ๆ เพื่อใช้ในการประกอบศาสนพิธีพิธีกรรม และประดิษฐานศาสนวัตถุ และมีการก่อสร้างอาคารเสนาสนะต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ และใช้เป็นอาคารที่ทำการต่าง ๆ มากมาย บางแห่งมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ในด้านต่าง ๆ อีกทั้งอาคารต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเพียบพร้อมไปด้วยความสวยงาม และมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม จำนวน 24 รายการ อันได้แก่

1. กลุ่มศาสนสถาน ได้แก่ พระอุโบสถ วิหารพระศาสดา พระอุโบสถวัดรังสี วิหารแก่ง หอพระไตรปิฎก ศาลาการเปรียญ พระเจดีย์ใหญ่ ซุ้มปราสาทพระพุทธรูป

2. กลุ่มอาคารเสนาสนะ ได้แก่ พระตำหนักเพชร พระตำหนักจันทร์ พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราฯ ศาลาจัน พระปั้นหย่า พระตำหนักกลาง พระตำหนักใหญ่ พระตำหนักทรงพรต หอสหจร ตำหนักซ้าย ตำหนักบรรจบเบญจมา

3. กลุ่มอาคารอื่น ๆ ได้แก่ พลับพลาเปลื้องเครื่อง ศาลาแดง 2 หลัง ศาลาฤๅษี 4 หลัง อาคารมหาหมากูราชวิทยาลัย และตึกมนุษยนาควิทยาทาน

ดังปรากฏในตารางแสดงแสดงผลการประเมินคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร มีรายละเอียดดังตารางที่ 3 แสดงผลการประเมินคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารต่อไปนี้

ตารางที่ 3 แสดงผลการประเมินคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
กลุ่มศาสนสถาน		
1.	พระอุโบสถ	<p>1. เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมผสมผสาน 3 รูปแบบ คือ มีสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ 3 มีศิลปกรรมสกุลช่างวังหน้าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และการออกแบบโดยผสมผสานกันระหว่างศิลปกรรมไทยแนวใหม่ผสมอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4</p> <p>2. เป็นพระอุโบสถรูปแบบตรีมุข</p> <p>3. หน้าบันประดับด้วยปูนปั้นลายดอกพุดตานใบเทศ ตรงกลางหน้าบันเป็นตราพระมหามงกุฏและพระขรรค์ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า</p> <p>4. มีเสารับมุขพระอุโบสถ เป็นเสาเหลี่ยมหินอ่อนเซาะร่องตลอดแนว ยาวของเสา ปลาย เสาประดับด้วย ใบอกันซุส และเสาด้านข้างพระอุโบสถเป็นเสาเหลี่ยมลบบม หินอ่อนไม่มีลายที่ปลายเสา</p>
2.	วิหารพระ	1. เป็นอาคารทรงเก๋งจีน ฐานเดียวกับวิหารเก๋ง มีระเบียงรอบพระ

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
	ศาสนา	<p>วิหาร มีกำแพงระเบียงกันระหว่างแนวเสารายซึ่ง 2. เป็นเสาสี่เหลี่ยม ปลายเสาเรียวเล็กน้อย</p> <p>2. หลังคาซ้อนชั้น 2 ชั้น หน้าบันรยระกาไม่มีลำยอง ลวดลายหน้าบัน เป็นปูนปั้นรูปดอกพุดตาน ตรงกลางเป็นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐาน บนพาน มีฉัตร 2 ข้าง ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ 4 หลังคามุงกระเบื้องกาบกล้วย</p> <p>3. ชุ่มประตูหน้าต่างด้านนอกเป็นลวดลายปูนปั้นรูปดอกพุดตานใบเทศ ปิดทอง ตรงกลางชุ่มด้านบนทำเป็นรูปพระมหามงกุฎมีฉัตรอยู่ 2 ข้าง เช่นเดียวกับหน้าบัน</p>
3.	พระอุโบสถ วัดรังสี	เป็นอาคารศาสนสถานที่ก่อสร้างอย่างเรียบง่าย ลักษณะเด่นคือหลังคา พระอุโบสถออกแบบเป็น "ทรงโรง" แบบมีฟาโลรอบ หลังคาเรียบง่าย ไม่มีชั้นซ้อน หน้าบันไม่มีลวดลาย ไม่มีชุ่มประตูหน้าต่าง
4.	วิหารเก๋ง	<p>1. เป็นอาคารรูปทรงเก๋งจีน แบบพระราชนิยมในสมัย ร.3 ขนาด 3 ห้อง</p> <p>2. หลังคาชั้นลดซ้อน 3 ชั้น</p> <p>3. หน้าบันประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบรูปคน ดอกไม้ หงส์ ปลา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์มงคลตามคติพุทธศาสนาตามหายานของจีน</p>
5.	หอ พระไตรปิฎก	<p>1. เป็นอาคารทรงเก๋งจีน แบบพระราชนิยมในสมัย ร.3</p> <p>2. ประตูหน้าต่างรดน้ำปิดทองลายกระบวนจีน ชุ่มประตูหน้าต่าง ภายนอกประดับด้วยปูนปั้นปิดทอง ลายดอกพุดตานใบเทศ ศาสดารูช รองรับด้วยปูนปั้นเสารูปเกลียว มีชานชาลาโดยรอบ</p> <p>3. หลังคาทรงเก๋งจีนมุงกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันประดับด้วย กระเบื้องเคลือบสีเขียว ส้ม ชมพู เป็นลายดอกพุดตานใบเทศ</p>

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
6.	ศาลาการ เปรียญ	<p>1. เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาโรง มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย ไม่มีพาไลครอบ ซึ่งแตกต่างจากอาคารอื่นที่นิยมทำพาไลครอบ</p> <p>2. หน้าต่างไม่มีการทำซุ้มหน้าต่างซึ่งแตกต่างจากสถาปัตยกรรมพระราชนิยมโดยทั่วไปที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3</p> <p>3. หน้าบันเป็นหน้าบันก่ออิฐถือปูนแบบชนิดไม่มีชราหน้าจั่ว กรอบหน้าบันประดับด้วยปูนปั้นในส่วนของช่อฟ้าและหางหงส์เป็นลวดลายแบบศิลปะตะวันตก</p> <p>4. ลวดลายประดับปูนปั้น เป็นลายดอกไม้ใบไม้อย่างเทศ มีดอกไม้ประธานและมีก้านใบประกอบขึ้นจนเป็นที่ลายดอกไม้คือดอกพุดตานชนใบไม้จะเป็นใบोकันซุสในแบบตะวันตก</p>
7.	พระเจดีย์ ใหญ่	<p>1. เป็นเจดีย์กลมขนาดใหญ่ทรงระฆังคว่ำ มีฐานทักษิณสี่เหลี่ยม 2 ชั้น ที่องค์เจดีย์มีซุ้ม 4 ซุ้ม เป็นทางเข้าภายใน 1 ซุ้ม ที่ทักษิณชั้นบนมีซุ้มยอดปราสาท 4 มุม</p> <p>2. เป็นลักษณะเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 อย่างทรงลังกาแตกต่างจากเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คือเป็นเจดีย์ลักษณะแบบฝักข้าวโพด ถือเป็นจุดเปลี่ยนของรูปแบบเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์</p>
8.	ซุ้มปราสาท พระพุทธรูป	<p>1. เป็นอาคารขนาดเล็กมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนฐานบัวยกสูงบริเวณท้องไม้เจาะเป็นช่องโค้งตัวเรือนเจาะเป็นซุ้มเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป โดยมีการเจาะทำเป็นประตูด้านหน้า ส่วนผนังด้านข้างเจาะเป็นช่องหน้าต่าง</p> <p>2. มีการประดับลวดลายที่กรอบประตูหน้าต่างทำเป็นซุ้มวงโค้งยอดแหลมคล้ายซุ้มเรือนแก้ว</p> <p>3. ส่วนยอดออกแบบเป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีปราสาทประธานและปราสาทเล็ก ๆ ประดับมุมทั้ง 4</p>

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
กลุ่มอาคารเสนาสนะ		
9.	พระตำหนัก เพชร	<p>1. รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมผสานกับตะวันตกผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าออกแบบให้มีระเบียงยาวตลอดและยื่นมุขระเบียงที่มุขอาคารด้านหน้าเพื่อใช้เป็นทางขึ้นอาคาร</p> <p>2. หลังคาเป็นทรงปั้นหยามีการยกคอสองหลังคาขึ้นโดยรอบ คอสองออกแบบเป็นช่องแสง และมีการทำค้ำยันไม้แกะฉลุลายประดับอยู่โดยรอบชายคาของหลังคา</p> <p>3. มุขทางเข้าออกแบบเป็นหลังคาจั่วหัวเสารับหน้าจั่ว และมีปั้นลมประดับลายปูนปั้นอย่างตะวันตก แต่ลายหน้าบันเป็นของไทย ลายก้านขดพุดตาน กึ่งกลางออกแบบเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎและวชิราวุธ</p> <p>4. เสาระเบียงตกแต่งด้วยซุ้มสำหรับวางมั่งลายดอกพุดตานผสมกับลวดลายอย่างตะวันตก ซุ้มประตูและหน้าต่างเป็นซุ้มโค้งอย่างสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก</p>
10.	พระตำหนัก จันทร์	<p>1. รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นเรือนตึกแบบตะวันตก</p> <p>2. ชั้นล่างยกพื้นสูงประมาณ 1.20 เมตร เป็นใต้ถุนอาคาร มีบันไดขึ้นชั้น 2 โดยตรงแยกต่างหากอยู่ภายนอกอาคาร</p> <p>3. มีหลังคาทรงปั้นหยา ชายคายื่นยาวทำเป็นไม้ฉลุโดยรอบ</p> <p>4. โครงสร้างเป็นแบบก่ออิฐถือปูน แบบผนังรับน้ำหนัก มีลวดลายแบบตะวันตกประดับผนัง มีมุขอาคารเชื่อมต่อถึงตำหนักเพชรได้</p>
11.	พลับพลา สมเด็จพระศรี	<p>1. รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นพลับพลาโถงสร้างด้วยไม้รูปทรงแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี</p>

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
	สุริเยนทราฯ	2. ตัวพลับพลาไม้ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน 3. ส่วนบนมุงกระเบื้องแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีประกอบด้วย ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และรอยระกาแบบไม่ทำนาคสะดุ้ง หน้าบันไม่ มีลวดลายแต่ประดับกระจกสีเต็มแผงหน้าบัน
12.	ศาลาจาน	1. มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบกังฉินผิงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2. ภายในเก็บจากลายครามของเก่าจากรีกสุภาชีวิตโบราณ โดยใช้วิธีฝัง จานลายครามต่าง ๆ ลงไปในผืนผนัง ถูกออกแบบจัดวางอย่างสวยงาม น่าดูเป็นอย่างยิ่ง 132
13.	พระปิ่นหย่า	1. มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป ฝีมือช่างไทยสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น 2. สร้างเป็นอาคาร 3 ชั้น โดยแต่ละชั้นจะออกแบบเดินเส้นลวดบัว ขนาดใหญ่รื้อรอบอาคารแสดงให้เห็นว่าเน้นลักษณะการเป็นอาคารสูง 3 ชั้นอย่างชัดเจน 3. หลังคาออกแบบให้มีลักษณะผสมผสานระหว่างกุฎิพระแบบงาน สถาปัตยกรรมไทยประเพณีกับกังฉินเข้าด้วยกัน
		4. หน้าบันพระปิ่นหย่า เป็นลวดลายปั้นเครือเถาดอกพุดตานล้อมรอบ ราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามแบบพระราชนิยมในสมัยนั้น 5. มีลวดลายมงคลจีนประดับบานหน้าต่าง และประตู
14.	พระตำหนัก ล่าง	1. เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โครงสร้างเป็นผนังรับน้ำหนักหลังคาทรง ปิ่นหย่า ชายคายื่นยาว มีค้ำยันโดยรอบหลังคาออกแบบให้มีหน้าจั่วยื่น ออกมาด้านหน้าอาคารเพื่อเน้นทางเข้า 2. หน้าบันเป็นปูนปั้นลายดอกไม้ใบไม้

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
		3. ชายคาประดับตกแต่งด้วยเชิงชายไม้ฉลุ ผนังอาคาร ลายหัวเสา และ ซุ้มประตูหน้าต่างตกแต่งแบบศิลปะตะวันตกทั้งหมด
15.	พระตำหนัก ใหญ่ (พระ ตำหนักเดิม)	1. เป็นอาคารที่มีสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพล แบบยุโรป 2. โครงสร้างแบบก่ออิฐถือปูนแบบผนังรับน้ำหนัก โดยปลูกเป็นเรือน ยาว มีระเบียงมุขยื่นออกมา 3. ผนังอาคารตกแต่งด้วยลายเสาและบัวหัวเสาแบบตะวันตกทั้งหมด
16.	พระตำหนัก ทรงพรต	1. เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรป 2. ปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงมุขด้านหน้า มีรูปแบบการตกแต่งที่เรียบ ง่าย ไม่มีลวดลายมากนัก
17.	หอสจร	1. เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลแบบยุโรป 2. ปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงด้านหน้า มีรูปแบบการตกแต่งที่เรียบ ง่าย ไม่มีลวดลายมากนัก
18.	ตำหนักซ้าย	1. สถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 2. ปลูกเป็นเรือนยาวมีระเบียงมุขยื่นออกมา ยกพื้นสูง 3. มีหลังคาชั้น ประดับลวดลายและแกะฉลุลายไม้เป็นแนวยาวโดยรอบ
19.	ตำหนัก บัญชา เบญจมา	1. สร้างเป็นกุฏิติก 2 ชั้นทรงยุโรป 2. โครงสร้างเป็นแบบผนังรับน้ำหนัก 3. ผนังชั้นล่างทำลวดลายโดยเสาผนังเป็นร่องแนวนอนรอบอาคาร 4. บริเวณชั้น2ทำเป็นลายเสมือนหินก่อที่มุมผนังอาคาร 5. หน้าต่างเป็นทรงโค้งครึ่งวงกลมแบบตะวันตก
กลุ่มอาคารอื่นๆ		

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
กลุ่มอาคารอื่นๆ		
20.	พลับพลา เปลื้องเครื่อง	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นอาคารสร้างขึ้นเพื่อแสดงเกียรติยศว่าเป็นวัดที่รับพระกฐินพระราชทานโดยขบวนพยุหยาตรา 2. ใช้เป็นที่ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเปลื้องเครื่องทรงพระอิสริยยศ ก่อนพระราชดำเนินเข้าสู่วัด 3. เป็นลักษณะอาคารที่มีรูปทรงแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ที่มีความสวยงาม
21.	ศาลาแดง 2 หลัง	<ol style="list-style-type: none"> 1. ใช้เป็นที่ประทับในงานออกพระเมรุ 2. ศาลาแดงทั้งสองหลังมีรูปแบบและขนาดเดียวกัน ตั้งอยู่ในตำแหน่งสมมาตรกันทั้ง 2 ข้าง 3. เป็นอาคารโถงทรงโรงเครื่องไม้ รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มีเสากลมรับน้ำหนัก หน้าบันเป็นแบบใบไชราหน้าจั่ว มี ช่องฟ้า ใบระกา หางหงส์ รวยระกาแบบนาคสะดุ้ง หน้าบันไม่มีลวดลายใด ๆ 4. แต่เดิมเป็นอาคารโถงไม่มีผนัง ปัจจุบันมีการปรับปรุงใหม่โดยการกันกระຈกโดยรอบอาคาร
22.	ศาลาฤๅษี 4 หลัง	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นสถาปัตยกรรมที่เหมือนกันทั้ง 4 หลัง เป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบพระราชานิยม 2. เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงโรง มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย ตัวอาคารก่อด้วยผนังทึบทั้งหมด 3. ที่ผนังทำช่องไว้รูปฤๅษีตัดตน ประดับตำรายา จึงมีคุณค่าทางด้านการศึกษาการแพทย์แผนโบราณ
23.	อาคาร มหามกุฏ ราชวิทยาลัย	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ 2. โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กหลังคาทรงไทยซ้อน 3 ชั้น 2 ตับ หลังคา โดยตรงกลางออกแบบเป็นมุขทางเข้าอาคาร

ลำดับ ที่	ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
24.	ตึกมนุษยนาคร วิทยาทาน	1. รูปแบบอาคารเป็นสถาปัตยกรรมโกธิค แบบตะวันตก 2. ผังอาคารออกแบบเป็นรูปตัว E แบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก 3. โครงสร้างอาคารเป็นแบบผสมระหว่างระบบกำแพงรับน้ำหนักกับ คอนกรีตเสริมเหล็ก 4. การประดับตกแต่งเป็นแบบผสม ชั้นล่างมีโครงสร้างแบบคานโค้ง ชั้น สองหน้าต่างซุ้มโค้งแหลม มีเสาเอ็น ชั้นสามเป็นหลังคาจั่วประดับด้วย ช่องแสง ส่วนหอคอยขนานบสองข้างออกแบบเป็นหอทรงสี่เหลี่ยม ชั้น ล่างทำเป็นหน้าต่างแปดประดับลายปูนปั้น ชั้นสองทำเป็นหน้าต่างต่าง ซุ้มโค้งแหลมที่ประกอบด้วยซุ้มโค้งแหลม 2 ซุ้มเล็กภายใน ส่วนบนสุด ของหอคอยออกแบบเป็นใบเสมาคล้ายป้อมปราการ 5. การตกแต่งภายในอาคารมีลักษณะผสมผสานระหว่างซุ้มโค้งแหลม แบบโกธิคกับซุ้มเรือนแก้วแบบงานสถาปัตยกรรมไทย

จากตารางที่ 3 แสดงผลการประเมินคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารข้างต้นจะเห็นได้ว่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่นซึ่งพิจารณาจาก ประวัติ รูปแบบอาคาร การก่อสร้าง เทคนิคการสร้าง การประดับตกแต่ง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ความสวยงาม ประโยชน์ใช้สอย ความเป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม เป็นตัวอย่างลักษณะทั่วไปของสิ่งก่อสร้างที่เป็นตัวแทนการพัฒนาด้านวัฒนธรรม สังคม สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี จำนวน 24 รายการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กลุ่มศาสนสถาน

มีจำนวน 8 รายการ ได้แก่ พระอุโบสถ วิหารพระศาสดา พระอุโบสถวัดรังสี วิหารแก่ง หอพระไตรปิฎก ศาลาการเปรียญ พระเจดีย์ใหญ่ ซุ้มปราสาทพระพุทธรูป ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ลำดับที่ 1-8)

ลำดับที่ 1 พระอุโบสถ

สร้างขึ้นโดยฝีมือช่างวังหน้าในรัชกาลที่ 3 (ฉลวย จารุภานานนท์ และอิสราวรรณ อยู่ป้อม, 2551: 19) ก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงไทยชั้นเดียว เป็นอาคารตรีมุข คือมีลักษณะเป็นอาคาร 3 หลังต่อกัน คือหลังยาวอยู่กลาง มีมุขหน้าต่อออกไปทางด้านเหนือ พระอุโบสถหันหน้าไปตรงทิศเหนือ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบกาบกล้วย (กาบ) ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หลังคา 2 ชั้นซ้อนมุงด้วยกระเบื้องรางแบบจีน หลังคาพระอุโบสถเป็นแบบตรีมุข ชั้นล่างเป็นปีกนกโดยรอบ หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบและลวดลายปูนปั้นเขียนสี ฐานหน้าบันเป็นลักษณะคล้ายคอสองรองรับ หน้าบันประดับลายกระเบื้องเป็นลายดอกพุดตานใบเทศ เนื่องจากเป็นอาคารแบบตรีมุข จึงมีหน้าบันรวมทั้งสิ้น 3 ด้าน หน้าบันประดับด้วยปูนปั้นลายดอกพุดตานใบเทศ ตรงกลางหน้าบันเป็นตราพระมหามงกุฏและพระขรรค์ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า ที่มุขด้านหน้าพระอุโบสถตรงกลางทำเป็นพาไลยื่นออกมามีหลังคาคลุมเป็นมุขลด จึงมีหน้าบันซ้อน 2 ชั้น หน้าบันของมุขลดประดับด้วยลายดอกพุดตานใบเทศ แต่ต่างกันที่กลางหน้าบันเปลี่ยนเป็นรูปเกี้ยวตรีมุข (หน้ากาล) คาบกระเช้าดอกไม้ผนังภายนอกด้วยหินอ่อนหัวเสาหลักเป็นลายใบผักกาดเทศ (Acanthus) ที่ผนังมุขด้านหน้ามีใบเสมาติดอยู่ที่ผนัง ซุ้มประตูหน้าต่างเป็นปูนปั้นปิดทองลายใบเทศ บานประตูหน้าต่างด้านนอกแกะสลักปิดทอง บานหน้าต่างด้านหน้าพระอุโบสถ 2 คู่ เป็นภาพปริศนาเปรียบเทียบสิ่งที่แสดงความเป็นพระมหากษัตริย์คือเบญจราชกกุธภัณฑ์ กับ สิ่งที่แสดงความเป็นสงฆ์ คืออัฐบริหาร บานประตูด้านหน้า 2 คู่ แกะสลักเป็นลายสัตตพิพิธ แก้ว 7 ประการอันคู่ควรแก่พระมหาจักรพรรดิ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีรัตน์ นางแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว บานประตูหน้าต่างพระอุโบสถนอกเหนือจากด้านหน้านั้นเป็นลายตราประจำตำแหน่งขุนนาง นักชัตร เครื่องราชกกุธภัณฑ์หมวดพระแสง เครื่องราชูปโภค เครื่องสูง พระมาลา พระราชยาน หน้าบันทั้ง 3 ด้าน มีลวดลายเหมือนกัน คือมีกรอบล้อมหน้าบันเป็นพานรองรับพระขรรค์ มีพระมหามงกุฏครอบ ลายเหล่านี้ประดับกระจกสีปิดทอง ล้อมรอบด้วยลายพุดตาน ซึ่งประดับกระเบื้องสีซุ้มประตูหน้าต่างเป็นปูนปั้น ประดับกระจกสีปิดทองลายพุดตาน บานประตู ด้านนอก เป็นไม้สักแกะสลักปิดทอง ลายสัตตพิพิธรัตน์ (แก้ว 7 ประการอันคู่ควรแก่พระมหาจักรพรรดิ ได้แก่ บัวแก้ว วังแก้ว นางแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว จักรแก้ว และแก้วมณี) บานประตูด้านในเป็นภาพเขียนสีน้ำมันลายทวารบาลแบบจีน ลวดลายที่ปรากฏ บนบานหน้าต่างด้านนอก เป็นไม้แกะสลักปิดทอง ได้แก่ลายหมวดเครื่องราชกกุธภัณฑ์หมวดพระแสง เครื่องราชูปโภค เครื่องสูง เครื่องแต่งกาย พระมาลา เครื่องอัฐบริหาร สิงสาราสัตว์ เรือสำเภา เรือ

สุพรรณหงส์ ทหารสมัยโบราณ ดอกบัว จักรอยู่ในวิมาน ขนابخ้างด้วยเสมา แม่พระธรณีปีบมวยผม
กินรี คนธรรพ์ เทพพนมและลายก้านแย่ง मुखหน้าต่างด้านในเป็นภาพสีน้ำมัน ลายเครื่อง บุษบาแบบจีน

เสาพระอุโบสถมีอยู่ 2 ชนิด (ฉลวย จารุภานานนท์ และอิสราวรรณ อยู่ป้อม, 2551: 22) ได้แก่ เสารับมุขพระอุโบสถ เป็นเสาเหลี่ยมหินอ่อนนเขาะร่องตลอดแนวยาวของเสา ปลาย เสา
ประดับด้วย ใบอคันชุส และเสาด้านข้างพระอุโบสถเป็นเสาเหลี่ยมลบมุม หินอ่อนไม่มีลายที่ปลายเสา
พื้นอุโบสถและบันไดเป็น หินอ่อนเช่นเดียวกัน บนเสาบันไดประดับด้วยสิงโตหิน พนักกำแพงแก้ว
ประดับด้วยกระเบื้องปรุลายประจำยาม บันไดทางขึ้นทั้ง 3 ทางของพระอุโบสถมีตัวเฑาะเป็นราว
บันได รอบ ๆ พระอุโบสถประดับด้วยตุ๊กตาจีน ฐานปัทม์พื้นหินอ่อน ภายในพระอุโบสถหลังใหม่ นี้ยังมี
ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งมีความงดงามอยู่มากและยังแยกเป็น 2 ตอน คือ ตอนล่างกับตอนบน โดย
ตอนล่างของฝาผนังในพระอุโบสถจะเป็นภาพเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมและประเพณีทางพุทธศาสนา
และชีวิตประจำวันของชาวไทย ตอนบน ของฝาผนังในพระอุโบสถ จะเป็นเรื่องรูปฝรั่งแสดงปริศนา
ธรรมที่ผนังพระอุโบสถ สันนิษฐานไว้ในหนังสือ ตำนาน วัดบวรนิเวศวิหาร ว่าทำจักได้เขียนแต่ครั้ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงครองวัด ทราบกันว่า รัชกาลที่ 4 ได้ทรงคิดเขียน ขึ้นทุกตอน
แสดงปริศนาธรรมเนื่องด้วยคุณของพระรัตนตรัยครบทั้ง 3 เป็นของแปลกไม่มีในที่อื่น รูปภาพเหล่านี้
มี 16 ตอนเท่าจำนวนประตู และหน้าต่าง ตอนหนึ่ง ๆ ก็อยู่ชื่อประตู และหน้าต่างช่องหนึ่ง ๆ

พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารนี้ สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิพลเสพทรงสร้าง
แต่ยังนับว่าไม่บริบูรณ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาครองพระอารามนี้ขณะ
ทรงดำรงสมณเพศในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงบูรณะเพิ่มเติม เช่น เขียนจิตรกรรมภายใน ทำซุ้มสาหร่ายมี
ตรามงกุฎเบื้องหน้าพระพุทธรูปชินสีห์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นตราประจำพระองค์ซึ่งสร้างเป็นแห่งแรกใน
รัชกาลที่ 3 เป็นต้น เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้ทรงบูรณะอีก สังเกตได้จากลายพระมหามงกุฎและ
พระแสงขรรค์ที่หน้าบัน (ศานติ ภัคดีคำ, 2556)

พระอุโบสถแห่งนี้เดิมผูกพัทธสีมาเพียง मुखหน้า ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวช ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 3 ผูกพัทธสีมาใหม่
ทั้ง 3 मुख ต่อมาพุทธศักราช 2390 ได้ทรงขยายพัทธสีมาออกไปอีก โดยกำหนดนิมิต 6 แห่ง ด้านหน้า
กำหนดด้วยรุกขนิมิต คือ ต้นจัน 2 ต้น ด้านข้างกำหนดด้วยอุทกนิมิตคือ บ่อน้ำ 2 แห่ง ด้านหลัง
กำหนดด้วยปาสาณนิมิตคือหลักศิลา 2 แห่ง รอบพระอุโบสถล้อมด้วยกำแพงแก้วรุกกระเบื้องปรุ
(ศานติ ภัคดีคำ, 2556)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระอุโบสถ	<p>1. เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมผสมผสาน 3 รูปแบบคือ มีสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่3 มีศิลปกรรมสกุลช่างวังหน้าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และการออกแบบโดยผสมผสานกันระหว่างศิลปกรรมไทยแนวใหม่ผสมอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัชกาลที่4</p> <p>2. เป็นพระอุโบสถรูปแบบตรีมุข</p> <p>3. หน้าบันประดับด้วยปูนปั้นลายดอกพุดตานใบเทศ ตรงกลางหน้าบันเป็นตราพระมหามงกุฏและพระขรรค์ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า</p> <p>4. มีเสารับมุขพระอุโบสถ เป็นเสาเหลี่ยมหินอ่อนเจาะร่องตลอดแนวยาวของเสา ปลาย เสาประดับด้วย ใบอกันซุส และเสาด้านข้างพระอุโบสถเป็นเสาเหลี่ยมกลม หินอ่อนไม่มีลายที่ปลายเสา</p>

ลำดับที่ 2 วิหารพระศาสดา

วิหารพระศาสดาตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาส ต่อจากพระเจดีย์และวิหารแก้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างในพุทธศักราช 2402 เดิมทีนี้เป็นคูและที่ตั้งคณะลังกา แต่โปรดให้ถมและรื้อเพื่อสร้างพระวิหาร พระวิหารหลังนี้มีขนาด 5 ห้อง มีเฉลียงรอบ ภายในแบ่งเป็น 2 ตอน คือทางทิศตะวันออก 3 ห้อง ประดิษฐานพระศาสดา ทิศตะวันตก 2 ห้อง ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยา หลังคาซ้อนชั้น 2 ชั้น หน้าบันรวายระกาไม่มีลាយอง ลวดลายหน้าบันเป็นปูนปั้นรูปดอกพุดตาน ตรงกลางเป็นรูปพระมหามงกุฏประดิษฐานบนพาน มีฉัตร 2 ข้าง ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ 4 หลังคามุงกระเบื้องกาบกล้วย ชุ่มประตู่หน้าต่างด้านนอกเป็นลวดลายปูนปั้นรูปดอกพุดตานใบเทศปิดทอง ตรงกลางชุ่มด้านบนทำเป็นรูปพระมหามงกุฏมีฉัตรอยู่ 2 ข้างเช่นเดียวกับหน้าบัน การก่อสร้างวิหารพระศาสดาค้างมาจนถึงรัชกาลที่ 5 โปรดให้ดำเนินการต่อ โปรดให้ปิดทองพระศาสดา พระพุทธรูปไสยาและชุ่มประตู่หน้าต่าง เขียนภาพจิตรกรรมที่บานประตู่หน้าต่าง เพดานและผนัง (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 154)

ทรัพย์ากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
วิหารพระศาสดา	<p>1. เป็นอาคารทรงเก๋งจีน ฐานเดียวกับวิหารเก๋ง มีระเบียงรอบพระวิหาร มีกำแพงระเบียงกันระหว่างแนวเสารายซึ่ง 2. เป็นเสาสี่เหลี่ยมปลายเสาเรียวเล็กน้อย</p> <p>2. หลังคาซ้อนชั้น 2 ชั้น หน้าบันรยระกาไม่มีล้ายอง ลวดลายหน้าบันเป็นปูนปั้นรูปดอกพุดตาน ตรงกลางเป็นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐานบนพาน มีฉัตร 2 ข้าง ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ 4 หลังคามุงกระเบื้องกาบกล้วย</p> <p>3. ซุ้มประตูหน้าต่างด้านนอกเป็นลวดลายปูนปั้นรูปดอกพุดตานใบเทศ ปิดทอง ตรงกลางซุ้มด้านบนทำเป็นรูปพระมหามงกุฎมีฉัตรอยู่ 2 ข้าง เช่นเดียวกับหน้าบัน</p>

ลำดับที่ 3 พระอุโบสถวัดรังสี

ในอดีตวัดรังสีสุทธาวาส เป็นวัดโบราณ สถาปนาขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บนพื้นที่ริมกำแพงพระนคร ด้านเหนือของกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้สร้างวัดรังสีสุทธาวาสคือ พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์ พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุทรักษ์ (พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ซึ่งต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า วัดรังสีสุทธาวาสซึ่งอยู่ติดกับวัดบวรนิเวศวิหารนั้นมีสภาพทรุดโทรมมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบรวมเข้าเป็นวัดเดียวกับวัดบวรนิเวศวิหาร เรียกว่า คณะรังสี จึงเป็นเหตุที่วัดบวรนิเวศวิหารมี 2 พระอุโบสถ และต่อมาหลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระศรีรังคารมาบรรจุไว้ ณ ใต้บัลลังก์พระพุทธชินสีห์ในพระอุโบสถ เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

พระอุโบสถวัดรังสี เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ยกพื้นสูง หลังคาพระอุโบสถออกแบบเป็น "ทรงโรง" แบบมีพาไลรอบ หลังคาเรียบง่ายไม่มีชั้นซ้อน หน้าบันไม่มีลวดลาย ไม่มีซุ้มประตูหน้าต่าง

ประตูหน้าต่างเดิมเป็นลายรดน้ำ ปัจจุบันชำรุด ลบเลือน มีระเบียงล้อมรอบ พนักกระเบียงประดับ กระเบื้องมุงสีเขียว พื้นหินขัด เป็นพระอุโบสถขนาดเล็ก ขนาด 7 ช่วงเสา ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 13 เมตร ยาวประมาณ 21 เมตร ฐานพระอุโบสถออกแบบเป็นฐานปัทม์สูง 1.2 เมตร ผังพื้นพระอุโบสถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ส่วนในที่มีแนวผนังกันโดยรอบ ผนังเจาะเป็นช่อง ประตู 4 ช่อง และหน้าต่าง 10 ช่อง พื้นที่สองคือ พื้นที่พาโลรอบ ระหว่างเสาพาโลแต่ละต้นออกแบบ เป็นพนักเตี้ย ๆ กระกระเบื้องปูแบบจีน ตัวพระอุโบสถออกแบบให้มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าและ ด้านหลังด้านละ 2 บันได(ศานติ ภัคดีคำ, 2556)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระอุโบสถวัดรังสี	เป็นอาคารศาสนสถานที่ย่อสร้างอย่างเรียบง่าย ลักษณะเด่นคือหลังคาพระอุโบสถออกแบบเป็น "ทรงโรง" แบบมีพาโลรอบ หลังคาเรียบง่ายไม่มีชั้นซ้อน หน้าบันไม่มีลวดลาย ไม่มีซุ้มประตูหน้าต่าง

ลำดับที่ 4 วิหารเก๋ง

ตั้งอยู่บนฐานเดียวกับวิหารพระศาสดา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตรงคลองที่โปรดให้ถม มีพระราชประสงค์ให้เป็นที่ยี่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ แต่การก่อสร้างยังคงค้างอยู่ไม่ทันได้ประดิษฐานในรัชกาลของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณปฏิสังขรณ์จนแล้วเสร็จและโปรดให้ประดับตกแต่งด้วยลวดลายอย่างจีน เขียนภาพจิตรกรรมเรื่องสามก๊กที่ผนังทั้ง 4 ด้าน ตั้งแต่ตอนซีกซ้ายไล่ไป ไปเมืองฮูโตจนถึง ตอนกวนอูปล่อยโจโฉหนีไป ที่เขตแดนเขียนลายมังกรดินเมฆ (สมศักดิ์ แต่งพันธ์ และ วีระชัย วีระสุขสวัสดิ์, 2533: 83-84) วิหารเก๋งมีลักษณะเป็นรูปทรงเก๋งจีน ขนาด 3 ห้อง หลังคาชั้นลดซ้อน 3 ชั้น หน้าบันประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบรูปคน ดอกไม้ หงส์ ปลา ส่วนใหญ่เป็นสัญลักษณ์มงคลตามคติพุทธศาสนาของจีน วิหารเก๋งมีมุขโถงยื่นออกมาจากตัวอาคาร 2 ข้าง ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ปัจจุบันมุขทางทิศตะวันตกปิดทึบ มุขทั้งสองมีบันไดขึ้นทั้งสองข้างทางทิศเหนือและใต้ มุขทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาที่ขำยมหามงคล วิหารเก๋งมีประตู

เข้าทางทิศใต้ บานประตูหน้าต่างภายนอกเป็นลายรดน้ำรูปสัตว์ในป่าหิมพานต์ภายในเป็นรูปทวารบาลแบบจีน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป 3 องค์ (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 152-153) คือ

1. พระพุทธรุชिरญาณ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช ปางห้ามสมุทร ประดิษฐานตรงกลางหันพระพักตร์ไปทิศใต้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหล่อเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในสมเด็จพระบรมชนกนาถ ผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นองค์ที่ 1 อัญเชิญมาประดิษฐานเมื่อพุทธศักราช 2428 พระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ได้นามตามพระบรมนามฉายา ขณะทรงผนวชว่า “วชิรญาณโณ”

2. พระพุทธรูปญายอักคะ เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นองค์ที่ 2 ประดิษฐานทางด้านสกัดทิศตะวันออก หล่อและประดิษฐานพร้อมกับพระพุทธรุชिरญาณ ในพุทธศักราช 2428 เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ครองจีวรคลุม 2 พระอังสา ประดับด้วยฉัตรทองฉลุ 5 ชั้น เบื้องล่างบรรจุพระอังคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ได้นามตามสร้อยพระนามของพระองค์ว่า “ปัญญาอัครอนาคาริยรัตนอม”

3. พระพุทธรุมนุสนาค เป็นพระพุทธรูปยืนครองจีวรคลุมทั้ง 2 พระอังสา ประดิษฐานด้านสกัดทางทิศตะวันตกเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์และบรรจุพระอังคารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นองค์ที่ 3 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างนำมาประดิษฐานในพุทธศักราช 2473 พระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ได้นามตามพระนามฉายาของพระองค์ว่า “มนุสนาคโ”

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
วิหารเก๋ง	1.เป็นอาคารรูปทรงเก๋งจีน แบบพระราชนิยมในสมัยร.3 ขนาด 3 ห้อง 2.หลังคาชั้นลดซ้อน 3 ชั้น 3.หน้าบันประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบรูปคน ดอกไม้ หงส์ ปลา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์มงคลตามคติพุทธศาสนาของจีน

ลำดับที่ 5 หอพระไตรปิฎก

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระเจดีย์ สมเด็จพระบรมราชวังบวร มหาศักดิ์พลเสพทรงสร้างขึ้นพร้อมกับพระอุโบสถในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอาคารทรงเก๋งจีน ขนาดยาว 5 ห้อง กว้าง 2 ห้อง มีประตูทางเข้าออกด้านหน้าและด้านหลังด้านละ 1 บาน หน้าต่างด้านละ 5 บาน ประตูหน้าต่างรดน้ำปิดทองลายกระบวนจีน ชุ่มประตูหน้าต่างภายนอกประดับด้วยปูนปั้นปิดทอง ลายดอกพุดตานใบเทศ ศาสตราวุธ รองรับด้วยปูนปั้นเสารูปเกลียว มีชานชالاโดยรอบ หลังคาทรงเก๋งจีนมุงกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ส้ม ชมพู เป็นลายดอกพุดตานใบเทศ สันนิษฐานว่าได้นำพระไตรปิฎกฉบับพระราชวังบวรสถานมงคลมาประดิษฐานเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาครองวัดแล้ว ภายในหอพระไตรปิฎกมีตู้พระธรรมรดน้ำปิดทองที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย (มูลนิธิมหาภูมิพลราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพยากรวัฒนธรรม ที่ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
หอพระไตรปิฎก	1.เป็นอาคารทรงเก๋งจีน แบบพระราชนิยมในสมัยร.3 2.ประตูหน้าต่างรดน้ำปิดทองลายกระบวนจีน ชุ่มประตูหน้าต่างภายนอกประดับด้วยปูนปั้นปิดทอง ลายดอกพุดตานใบเทศ ศาสตราวุธ รองรับด้วยปูนปั้นเสารูปเกลียว มีชานชالاโดยรอบ 3.หลังคาทรงเก๋งจีนมุงกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ส้ม ชมพู เป็นลายดอกพุดตานใบเทศ

ลำดับที่ 6 ศาลาการเปรียญ

สร้างสมัยเดียวกับพระอุโบสถและหอพระไตรปิฎก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปลีลาสมัยสุโขทัย 3 องค์ องค์กลางมีขนาดใหญ่กว่ายกพระหัตถ์ซ้ายยกขวาข้างมีขนาดย่อมลงมายกพระหัตถ์ขวาวางค์หนึ่ง ยกพระหัตถ์ซ้ายของค์หนึ่ง ศาลาการเปรียญได้รับการบูรณะทั้งหลังเมื่อ พุทธศักราช 2451 แต่เดิมศาลาการเปรียญนี้ใช้เป็นที่แสดงธรรมเทศนา ซึ่งมีประจำทุกวัน และมีเครื่องกัณฑ์เทศน์ของหลวง คือ ผ้าอาบน้ำฝนผืนหนึ่ง 7 วันยก ธรรมเนียมนี้มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 หรือในรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏแน่ชัด เพราะแต่เดิมไม่ได้มีธรรมเทศนา

ประจำทุกวันคงมีแต่วันที่มีผู้ต้องการจะฟัง และนิมนต์พระไปแสดงเช่นในเทศกาลเข้าพรรษา บางคราว ไม่สามารถเข้าไปภายในศาลาการเปรียญได้เพราะผู้รักษาใส่กุญแจ ผู้ที่ปรารถนาจะฟัง ต้องนิมนต์พระไปแสดงบนแท่นปูนทางทิศใต้ของศาลาการเปรียญก็มี ในเทศกาลเข้าพรรษา เคยมีผู้มาพักค้างพรรษาในศาลาการเปรียญ (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งและแผนผังโดยรวมของวัด จะเห็นว่าหอพระไตรปิฎก และศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สมมาตรกันของทางวัด ทั้งขนาดและรูปแบบสถาปัตยกรรม ใกล้เคียงกัน ทำให้สันนิษฐานได้ว่าหอพระไตรปิฎกและศาลาการเปรียญ น่าจะเป็นอาคารที่ถูกสร้างขึ้นในเวลาเดียวกัน กับพระอุโบสถ(มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ศาลาการเปรียญ	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาโรง มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย ไม่มีพาไลครอบ ซึ่งแตกต่างจากอาคารอื่นที่นิยมทำพาไลครอบ 2. หน้าต่างไม่มีการทำซุ้มหน้าต่าง ซึ่งแตกต่างจากสถาปัตยกรรมราชนิยม โดยทั่วไปที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 3. เป็นหน้าบันก่ออิฐถือปูนแบบชนิดไม่มีชราหน้าจั่ว กรอบหน้าบันประดับด้วยปูนปั้นในส่วนของช่อฟ้าและหางหงส์เป็นลวดลายแบบศิลปะตะวันตก 4. ลวดลายประดับปูนปั้น เป็นลายดอกไม้ใบไม้อย่างเทศ มีดอกไม้ประธาน และมีก้านใบประกอบขึ้นจนเป็นที่ลายดอกไม้คือดอกพุดตานชนใบไม้จะเป็นใบอคันซุสในแบบตะวันตก

ลำดับที่ 7 พระเจดีย์ใหญ่

พระเจดีย์ใหญ่วัดบวรนิเวศวิหารก่อพระฤกษ์เมื่อเดือน 10 ขึ้น 11 ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. 1193 (วันเสาร์ที่ 17 กันยายน พุทธศักราช 2374) ในสมัยรัชกาลที่ 3 และใช้เวลาก่อสร้างต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 องค์พระเจดีย์มีฐานกลม มีคูหาภายในเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ มีทักษิณ 2 ชั้นเป็นสี่เหลี่ยม ที่องค์พระเจดีย์มีซุ้มเป็นทางเข้าสู่คูหา 4 ซุ้ม กลางคูหาพระเจดีย์

ประดิษฐานพระเจดีย์กาไหล่ทองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และมีพระเจดีย์องค์ประดิษฐานอยู่โดยรอบพระเจดีย์กาไหล่ทองอีก 4 องค์ คือ ด้านตะวันตก พระไพรีพินาศเจดีย์ ด้านใต้ พระเจดีย์บรมราชานุสรณ์พระชนมพรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ด้านตะวันออก เป็นพระเจดีย์ไม้ปิดทอง ไม่ปรากฏประวัติ ด้านตะวันตก พระเจดีย์โลหะปิดทอง ไม่ปรากฏประวัติ (สำนักกราชเลขาธิการ, 2528: 52)

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ทรงโปรดให้สร้างในพุทธศักราช 2374 เริ่มสร้างได้เพียงเล็กน้อยก็สวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัวทรงสร้างต่อในรัชกาลที่ 3 และในรัชกาลของพระองค์ทรงบูรณะเพิ่มเติม เช่น พุทธศักราช 2409 โปรดให้บูรณะแก้ไขพระเจดีย์ที่ทรุดเอียงให้ตรง พุทธศักราช 2395 โปรดให้หล่อรูป ช้าง ม้า สิงห์โต และนกอินทรีด้วยสำริด ช้าง-ออก ม้า-ตก นก-เหนือ สิงห์-ใต้ ตั้งหลังซุ้มพระเจดีย์เป็นต้น ในรัชกาลที่ 6 มีการโบกปูนใหม่ในพุทธศักราช ๒๔๕๕ และติดสายล่อฟ้าในรัชกาลปัจจุบันได้มีการบูรณะปิดกระเบื้องโมเสกสีทองที่องค์พระเจดีย์ในพุทธศักราช 2506 (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 99-104) ลักษณะพระเจดีย์ เป็นเจดีย์กลมขนาดใหญ่มีฐานทักษิณสี่เหลี่ยม 2 ชั้น ที่องค์เจดีย์มีซุ้ม 4 ซุ้ม เป็นทางเข้าภายใน 1 ซุ้ม ที่ทักษิณชั้นบนมีซุ้มยอดปราสาท 4 มุม ประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ซุ้มด้านหน้าประดิษฐานพระบรมรูปหล่อของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านเหนือมีเก๋งประดิษฐานพระไพรีพินาศ ฐานทักษิณชั้นล่างมีทิมคดหลังคาเก๋ง 4 มุม มีกำแพงล้อมมีประตูด้านตะวันออกและด้านตะวันตกด้านละ 2 ช่อง คูหาภายในพระเจดีย์ประดิษฐานพระเจดีย์กะไหล่ทอง ด้านหน้าพระเจดีย์ทอนี้ มีพระเจดีย์ศิลาบรรจุพระพุทธรูจนงะ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น 1 องค์ เรียกว่า “พระไพรีพินาศเจดีย์” (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

บนทักษิณชั้นที่ 1 ประดิษฐานเทวรูป 1 องค์ คือ ด้านทิศเหนือ พระพรหม พระวิสุทธิกรรม ด้านทิศใต้ พระนารายณ์ พระศิวะ ด้านทิศตะวันตก พระปัญญาธิษะ พระประคนธรรพ และมีเก๋งประจำทิศ

บนทักษิณชั้นที่ 2 มีซุ้มปราสาทประจำทิศ และนพสถานทักษิณชั้นนี้ ด้านทิศเหนือประดิษฐานเก๋งพระไพรีพินาศ ด้านทิศตะวันออก มีซุ้มปราสาทประดิษฐานพระบรมรูปปั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรัพย์ากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระเจดีย์ใหญ่	<p>1. เป็นเจดีย์กลมขนาดใหญ่ทรงระฆังคว่ำ มีฐานทักษิณสี่เหลี่ยม 2 ชั้น ที่องค์เจดีย์มีซุ้ม 4 ซุ้ม เป็นทางเข้าภายใน 1 ซุ้ม ที่ทักษิณชั้นบนมีซุ้มยอดปรางค์ 4 มุม</p> <p>2. เป็นลักษณะเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 อย่างทรงลังกา แตกต่างจากเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คือเป็นเจดีย์ลักษณะแบบฝักข้าวโพด ถือเป็นจุดเปลี่ยนของรูปแบบเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์</p>

ลำดับที่ 8 ซุ้มปรางค์พระพุทธรูป

ซุ้มปรางค์พระพุทธรูป อยู่ข้างพระอุโบสถนอกกำแพงแก้วข้างละซุ้ม ซุ้มปรางค์นี้เดิมเป็นหอระฆังน้อย แล้วซ่อมแปลงเป็นซุ้มพระพุทธรูปเมื่อพุทธศักราช 2455 ด้านหน้าที่ศตะวันออก ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ศิลปะทวารวดี สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอัญเชิญมาจากวัดตองปุ จังหวัดลพบุรี ซุ้มปรางค์ทิศตะวันตก ด้านหน้าประดิษฐานรูปพระธยานิพุทธไวโรจนะ ศิลากุเขาไฟ ปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกมูทรา) ศิลปะชวาภาคกลาง อัญเชิญมาจากบุโรพุทโธในเกาะชวา เมื่อพุทธศักราช 2439 ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเกาะชวา ด้านหลังซุ้มปรางค์ทั้ง 2 ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก ศิลาทราย ศิลปะลพบุรี สำหรับพระองค์ที่ประดิษฐานอยู่ซุ้มปรางค์ทิศตะวันตก พระเศียรเดิมหายไปเป็นพระเศียรปูนปั้นต่อใหม่ องค์ที่ประดิษฐานอยู่ซุ้มปรางค์ทิศตะวันออก ที่ฐานบรรจุสุริยรางคารของพระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) เจ้าอาวาสรูปที่ 5 ของวัดบวรนิเวศวิหาร (ศานติ ภัคคีคำ และคณะ, 2556: 264)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ซุ้มปราสาท พระพุทธรูป	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นอาคารขนาดเล็กมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนฐานบัวยกสูง บริเวณท้องไม้เจาะเป็นช่องโค้งตัวเรือนเจาะเป็นซุ้มเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป โดยมีการเจาะทำเป็นประตูด้านหน้า ส่วนผนังด้านข้างเจาะเป็นช่องหน้าต่าง 2. มีการประดับลวดลายที่กรอบประตูหน้าต่างทำเป็นซุ้มวงโค้งยอดแหลมคล้ายซุ้มเรือนแก้ว 3. ส่วนยอดออกแบบเป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีปราสาทประธานและปราสาทเล็ก ๆ ประดับมุมทั้ง 4

กลุ่มอาคารเสนาสนะ

จำนวน 11 รายการ ได้แก่ พระตำหนักเพชร พระตำหนักจันทร์ พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราฯ ศาลาจาม พระปั้นหย่า พระตำหนักกลาง พระตำหนักใหญ่ พระตำหนักทรงพรต หอสหจร ตำหนักซ้าย ตำหนักบรรจบเบญจมา (ลำดับที่ 9-19)

ลำดับที่ 9 พระตำหนักเพชร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักเพชร ถวายเป็นที่ประทับของพระองค์สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อปีพุทธศักราช 2457 ที่ตั้งพระตำหนักนี้ เคยเป็นที่ตั้งโรงพิมพ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อครั้งทรงครองวัดนี้ สำหรับพิมพ์บทสวดมนต์ และหนังสือพุทธศาสนาอื่น ๆ แทนหนังสือโบราณ โดยใช้ตัวพิมพ์เป็นอักษรอริยกะที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ภายในห้องพระฉากพระตำหนักเพชรประดิษฐานพระบรมรูป ปั้นเท่าพระองค์จริง ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทำด้วยปูนปลาสเตอร์ ฝีมือช่างไทย (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพย์ากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระตำหนักเพชร	<ol style="list-style-type: none"> 1. รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมผสานกับตะวันตกผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าออกแบบให้มีระเบียงยาวตลอดและยื่นมุขระเบียงที่มุขอาคารด้านหน้าเพื่อใช้เป็นทางขึ้นอาคาร 2. หลังคาเป็นทรงปั้นหยามีการยกคอสองหลังคาขึ้นโดยรอบ คอสองออกแบบเป็นช่องแสง และมีการทำค้ำยันไม้แกะสลักประดับอยู่โดยรอบชายคาของหลังคา 3. มุขทางเข้าออกแบบเป็นหลังคาจั่วหัวเสารับหน้าจั่ว และมีปั้นลมประดับลายปูนปั้นอย่างตะวันตก แต่ลายหน้าบันเป็นของไทย ลายก้านขดพุดตาน กิ่งกลางออกแบบเป็นรูปพระมหากษัตริย์มงกุฏและวชิราวุธ 4. เสาระเบียงตกแต่งด้วยซุ้มสำหรับวางมั่งลายดอกพุดตานผสมกับลวดลายอย่างตะวันตก ซุ้มประตูและหน้าต่างเป็นซุ้มโค้งอย่างสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก

ลำดับที่ 10 พระตำหนักจันทร์

ตั้งอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกับพระตำหนักเพชร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ เป็นเรือน 2 ชั้น ยกสูงจากพื้น อิทธิพลแบบยุโรป อูทิศด้วยพระราชทานทรัพย์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ เพื่อถวายเป็นที่ประทับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และทรงขนานนามให้พระตำหนักนี้ว่าพระตำหนักจันทร์ (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระตำหนักจันทร์	<ol style="list-style-type: none"> 1. รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นเรือนตึกแบบตะวันตก 2. ชั้นล่างยกพื้นสูงประมาณ 1.20 เมตร เป็นใต้ถุนอาคาร มีบันไดขึ้นชั้น 2 โดยตรงแยกต่างหากอยู่ภายนอกอาคาร 3. มีหลังคาทรงปั้นหยา ชายคายื่นยาวทำเป็นไม้ฉลุลายโดยรอบ 4. โครงสร้างเป็นแบบก่ออิฐถือปูน แบบผนังรับน้ำหนัก มีลวดลายแบบตะวันตกประดับผนัง มีมุขอาคารเชื่อมต่อถึงตำหนักเพชรได้

ลำดับที่ 11 พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราฯ

พลับพลาฯ นี้ เดิมเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ 4 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เรียกสมเด็จพระพันวัสสา ปลูกอยู่ในสวนพระราชวังเดิม เมื่อ สวรรคต (พ.ศ. 2379) แล้ว ได้โปรดให้รื้อมาปลูกที่วัดนี้ เป็นอาสนศาลา ที่ริมคูด้านหน้าออกถนนพระสุเมรุ หน้าพระตำหนัก ต่อมา จึงย้ายมาปลูกใหม่ในบริเวณตำหนักจันทร์นี้ เมื่อ พ.ศ. 2455 เมื่อครั้ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ใช้เป็นที่สอนภาษาบาลีด้วย (ศานติ ภัคดีคำ และคณะ, 2556)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พลับพลาสมเด็จพระ ศรีสุริเยนทราฯ	<ol style="list-style-type: none"> 1. รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นพลับพลาโครงสร้างด้วยไม้รูปทรงแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี 2. ตัวพลับพลาไม้ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน 3. ส่วนบนมุงกระเบื้องแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีประกอบด้วย ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และรอยระกาแบบไม่ทำนาคสะดุ้ง หน้าบันไม่มีลวดลายแต่ประดับกระจกสีเต็มแผงหน้าบัน

ลำดับที่ 12 ศาลาจาน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงสร้างขึ้นเพื่อเก็บงานลายครามของเก่า มีฝาผนังประดับงานลายครามจารึกสุภาสิตโบราณภายในศาลาจาน ลวดลายอิทธิพลจากจีน อยู่บริเวณประตูทางเข้าพระตำหนักเพชร(มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ศาลาจาน	1. มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบกังฉินผิงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2. ภายในเก็บจากลายครามของเก่าจารึกสุภาสิตโบราณ โดยใช้วิธีฝังงานลายครามต่าง ๆ ลงไปในผนัง uth ออกแบบจัดวางอย่างสวยงามน่าดูเป็นอย่างยิ่ง 132

ลำดับที่ 13 พระปิ่นหย่า

เป็นตึก 3 ชั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รื้อมาจากสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป มาสร้างเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงพระผนวช ต่อมาเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงพระผนวช และเสด็จมาประทับ ณ วัดนี้ ภายในพระปิ่นหย่าแบ่งเป็น ห้องพระ ห้องพระบรรทม และห้องทรงพระอักษร (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

หน้าบันพระปิ่นหย่า เป็นลวดลายปั้นเครือเถาดอกพุดตานล้อมรอบราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝีมือช่างไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ศานติ ภัคดีคำ และคณะ, 2556)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระที่นั่งหย่า	<ol style="list-style-type: none"> 1. มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป ฝีมือช่างไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 2. สร้างเป็นอาคาร 3 ชั้นโดยแต่ละชั้นจะออกแบบเดินเส้นลวดบัวขนาดใหญ่รอบอาคารแสดงให้เห็นว่าเน้นลักษณะการเป็นอาคารสูง 3 ชั้นอย่างชัดเจน 3. หลังคาออกแบบให้มีลักษณะผสมผสานระหว่างกุฎิพระแบบงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีกับกังฉินเข้าด้วยกัน 4. หน้าบันพระที่นั่งหย่า เป็นลวดลายปั้นเครือเถาดอกพุดตานล้อมรอบราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามแบบพระราชนิยมในสมัยนั้น 5. มีลวดลายมงคลจีนประดับบานหน้าต่าง และประตู

ลำดับที่ 14. พระตำหนักกลาง

เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เป็นตึกลักษณะจัตุรมุข สูง 2 ชั้น สิ้น 3 มุข ยาว 1 มุข พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างถวายเพื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โครงสร้างเป็นผนังรับน้ำหนักหลังคาทรงปั้นหย่า ชายคายื่นยาว มีค้ำยันโดยรอบหลังคาออกแบบให้มีหน้าจั่วยื่นออกมาด้านหน้าอาคารเพื่อเน้นทางเข้า หน้าบันเป็นปูนปั้นลายดอกไม้ใบไม้ ชายคาประดับตกแต่งด้วยเชิงชายไม่ฉลุ ผนังอาคาร ลายหัวเสา และซุ้มประตูหน้าต่างตกแต่งแบบศิลปะตะวันตกทั้งหมด ต่อมาใช้เป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย เมื่อแรกตั้ง ต่อมาใช้เป็นสำนักงานคณะกรรมการฯ (सानติ ภัคดี คำ และคณะ, 2556: 150)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระตำหนักล่าง	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โครงสร้างเป็นผนังรับน้ำหนักหลังคาทรงปั้นหยา ชายคายื่นยาว มีค้ำยันโดยรอบหลังคาออกแบบให้มีหน้าจั่วยื่นออกมาด้านหน้าอาคารเพื่อเน้นทางเข้า 2. หน้าบันเป็นปูนปั้นลายดอกไม้ใบไม้ 3. ชายคาประดับตกแต่งด้วยเชิงชายไม้ฉลุ ผนังอาคาร ลายหัวเสา และซุ้มประตูหน้าต่างตกแต่งแบบศิลปะตะวันตกทั้งหมด

ลำดับที่ 15 พระตำหนักใหญ่ (พระตำหนักเดิม)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในขณะที่พระองค์ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลแบบยุโรป โดยปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงมุขยื่นออกมา เมื่อทรงลาผนวชแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จมาประทับจำพรรษาที่พระตำหนักใหญ่แทนพระองค์(มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระตำหนักใหญ่ (พระตำหนักเดิม)	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นอาคารที่มีสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลแบบยุโรป 2. โครงสร้างแบบก่ออิฐถือปูนแบบผนังรับน้ำหนัก โดยปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงมุขยื่นออกมา 3. ผนังอาคารตกแต่งด้วยลายเสาและบัวหัวเสาแบบตะวันตกทั้งหมด

ลำดับที่ 16. พระตำหนักทรงพรต

ทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 ต่อมาในรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์และดัดแปลงขึ้นใหม่ เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรป โดยปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงมุขด้านหน้า เพื่อถวายเป็นวัดบวรนิเวศวิหารที่เสด็จประทับเมื่อทรงผนวช เพื่อทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระตำหนักทรงพรตใช้เป็นที่พักของพระมหากษัตริย์และเจ้าฟ้าที่ทรงผนวชหลังจากประทับที่พระที่นั่งปั้นหย้า 1 คืน ตามพระราชประเพณี พระตำหนักทรงพรต เป็นพระตำหนักที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ทรงประทับเมื่อครั้งทรงพระผนวช รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ก็ทรงประทับ ณ พระตำหนักทรงพรตนี้เช่นกัน เมื่อคราวทรงผนวช พ.ศ. 2499 (ศานติ ภัคดีคำ และคณะ, 2556)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พระตำหนักทรงพรต	1. เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรป 2. ปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงมุขด้านหน้า มีรูปแบบการตกแต่งที่เรียบง่าย ไม่มีลวดลายมากนัก

ลำดับที่ 17 หอสหจร

สร้างขึ้นพร้อมกับพระตำหนักทรงพรต เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลแบบยุโรป โดยปลูกเป็นเรือนยาว มีระเบียงด้านหน้า พระบาทสมเด็จพระมหาปรมมินทรประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์และดัดแปลงขึ้นใหม่ เพื่อทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ปัจจุบันใช้สำหรับเป็นที่อยู่ของผู้ที่บวชโดยเสด็จพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งอยู่ตรงข้ามกับพระตำหนักทรงพรต (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
หอสหจร	1. เป็นสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลแบบยุโรป 2. ปลุกเป็นเรือนยาว มีระเบียงด้านหน้า มีรูปแบบการตกแต่งที่เรียบง่าย ไม่มีลวดลายมากนัก

ลำดับที่ 18 ตำหนักซ้าย

ตำหนักซ้ายสร้างขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 สถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ปลุกเป็นเรือนยาวมีระเบียงมุขยื่นออกมา ยกพื้นสูงหลังคาชั้น ประดับลวดลายและแกะฉลุลายไม้เป็นแนวยาวโดยรอบ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคยทรงใช้เป็นที่ประทับทรงงาน(มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546: 116)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ตำหนักซ้าย	1. สถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 2. ปลุกเป็นเรือนยาวมีระเบียงมุขยื่นออกมา ยกพื้นสูง 3. มีหลังคาชั้น ประดับลวดลายและแกะฉลุลายไม้เป็นแนวยาวโดยรอบ

ลำดับที่ 19 ตำหนักบัญชาเบญจมา

ตำหนักบัญชาเบญจมาสร้างขึ้นโดยทุนทรัพย์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบัญชาเบญจมา ซึ่งในครั้งทรงประจวบคราวจะสิ้นพระชนม์ ในปีพุทธศักราช 2434 ได้ทรงอุทิศประทานทุนทรัพย์ไว้เพื่อสร้างเสนาสนะถวายให้กับวัด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ทรงโปรดให้สร้างเป็นกุฏิติก 2 ชั้นทรงยุโรปและทรงขนานนามว่า "กุฏิบัญชาเบญจมา" มีการฉลองขึ้นโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา เสด็จทำพิธีฉลอง และอุทิศถวายกุฏิในวันที่ 7 กุมภาพันธ์พุทธศักราช 2439 “กุฏิพัทธพิมลพรรณ” สร้างขึ้นในพุทธศักราช 2482 หม่อมเจ้าหญิงจรัสโฉม เกษมสันต์ ทรงสร้างเป็นกุฏิติก 2 ชั้น ด้านหน้าของกุฏิบัญชาเบญจมาโดยมีสะพานเชื่อมถึง

กันได้ ถวายแต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา (ศานติ ภักดีคำ และคณะ, 2556)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ตำหนักบัญชา เบญจมา	<ol style="list-style-type: none"> 1. สร้างเป็นกุฏิติก 2 ชั้นทรงยุโรป 2. โครงสร้างเป็นแบบผนังรับน้ำหนัก 3. ผนังชั้นล่างทำลวดลายโดยเซาะผนังเป็นร่องแนวนอนรอบอาคาร 4. บริเวณชั้น 2 ทำเป็นลายเสมือนหินก่อที่มุมผนังอาคาร 5. หน้าต่างเป็นทรงโค้งครึ่งวงกลมแบบตะวันตก

กลุ่มอาคารอื่น ๆ

จำนวน 5 รายการได้แก่ พลับพลาเปลื้องเครื่อง ศาลาแดง 2 หลัง ศาลาฤๅษี 4 หลัง อาคารมхамกุฎราชวิทยาลัย และตึกมนุษยนาควิทยาทาน

ลำดับที่ 20 พลับพลาเปลื้องเครื่อง

อยู่ติดกำแพงด้านหน้า ไกลซุ้มประตูเขียวทาง เป็นพลับพลาขนาดย่อม หลังคาลาด 2 ชั้น มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันมีลายปูนปั้นรูปพระมхамกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าแวดล้อมด้วยฉัตรบานประตูหน้าต่างเขียนสีลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านหน้ากำแพงมีเกยเทียบพระราชยานด้านในกำแพงมีบันได 2 ข้าง (ฉลุย จารุภานานนท์ และอิสราวรรณ อยู่ป้อม, 2551) พลับพลาเปลื้องเครื่องเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษสำหรับเฉพาะพระอารามหลวงที่สำคัญ ๆ เพราะเป็นอาคารที่ไม่ได้เอื้อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับศาสนพิธีของสงฆ์และฆราวาสโดยตรง หากแต่เอื้อประโยชน์ต่อพระมหากษัตริย์ที่จะทรงใช้ก่อนเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางศาสนาภายในพระอุโบสถ (มูลนิธิมхамกุฎราชวิทยาลัย, 2546: 89) กล่าวคือเมื่อทรงเสด็จพระราชดำเนินมาบำเพ็ญพระราชกุศล ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เช่น การพระราชทานถวายผ้าพระกฐิน ไม่ว่าจะเสด็จทางชลมารคหรือสถลมารคก็ตาม ซึ่งตามประเพณีโบราณนั้นจะทรงเครื่องขัตติยภูษามารณ์อย่างโบราณราชประเพณี เมื่อเสด็จถึงพระอารามก็ต้องมีอาคารหลังหนึ่งเพื่อทรงใช้เป็นที่สำหรับเปลี่ยนเครื่อง

พระบัญชาทรงเหล่านั้น ปรากฏตามตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2465) ว่า

“ครั้งรัชกาลที่ 4 เสด็จพระราชดำเนินโดยทางสถลมารคโดยขบวนราบ แต่ในบางปีเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตรา พลับพลาเบื่องเครื่องที่วัดนี้สร้างขึ้นไว้เพื่อแสดงเกียรติยศว่าเป็น วัดรับพระภิกษุโดยขบวนพยุหยาตรา”

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
พลับพลา เปลื้องเครื่อง	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นอาคารสร้างขึ้นเพื่อแสดงเกียรติยศว่าเป็นวัดที่รับพระภิกษุพระราชทานโดยขบวนพยุหยาตรา 2. ใช้เป็นที่ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเปลื้องเครื่องทรงพระอิสริยยศ ก่อนพระราชดำเนินเข้าสู่วัด 3. เป็นลักษณะอาคารที่มีรูปทรงแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

ลำดับที่ 21 ศาลาแดง 2 หลัง

ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถ เดิมเป็นพลับพลาที่ประทับในงานพระเมรุตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ตั้งอยู่ริมกำแพงนอกวัดทางด้านทิศตะวันตก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ย้ายมาสร้างในกำแพงวัดเมื่อพุทธศักราช 2452 (สำนักพระราชพิธีการ, 2528: 106) เป็นศาลาโถงทรงไทยทาสีแดง (ศานติ ภัคดีคำ และคณะ, 2556)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ศาลาแดง 2 หลัง	<ol style="list-style-type: none"> 1. ใช้เป็นที่ประทับในงานออกพระเมรุ 2. ศาลาแดงทั้งสองหลังมีรูปแบบและขนาดเดียวกัน ตั้งอยู่ในตำแหน่งสมมาตรกันทั้ง 2 ข้าง 3. เป็นอาคารโถงทรงโรงเครื่องไม้ รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มีเสากลมรับน้ำหนัก หน้าบันเป็นแบบมีเขาราน้ำจ้ว มี ซ้อฟ้า ไบระกา หาง

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
	หงส์ รวยระกาแบบนาคสะดุ้ง หน้าบันไม่มีลวดลายใดๆ 4. แต่เดิมเป็นอาคารโถงไม่มีผนัง ปัจจุบันมีการปรับปรุงใหม่โดยการกัน กระຈกโดยรอบอาคาร

ลำดับที่ 22 ศาลาฤๅษี 4 หลัง

ศาลาฤๅษี 4 หลัง ตั้งอยู่ 4 มุมพระเจดีย์ มุมละ 1 หลัง เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวรใกล้จะสวรรคต ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถวายพระสงฆ์เป็นปัจจัยมูลองค์ละ 20 บาท พระสงฆ์วัดนี้จึงบริจาคเงินนั้นร่วมกันสร้างศาลาเหล่านี้ขึ้นภายในศาลาทำช่องไว้รูปฤๅษีตัดตนบ้างและศิลาจารึกตำรายาบ้าง (ศานติ ภัคคีคำ และคณะ, 2556)

ทรัพย์สิน วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ศาลาฤๅษี 4 หลัง	1. เป็นสถาปัตยกรรมที่เหมือนกันทั้ง 4 หลัง เป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบ พระราชนิยม 2. เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงโรง มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย ตัว อาคารก่อด้วยผนังทึบทั้งหมด 3. ที่ผนังทำช่องไว้รูปฤๅษีตัดตน ประดับตำรายา จึงมีคุณค่าทางด้าน การศึกษาการแพทย์แผนโบราณ

ลำดับที่ 23 อาคารมหาณุกุฎราชวิทยาลัย

ปัจจุบันนิยมเรียกว่าตึกสามาคมโหระ เป็นอาคารทรงโคโลเนียลตั้งอยู่บนถนนพระสุเมรุ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2455 เพื่อเป็นสถานศึกษาของวัดบวรนิเวศวิหาร ผู้สร้างประสงค์จะสร้างอุทิศถวายพระราชกุศลแด่รัชกาลที่ 5 ด้วยเงินบริจาคของบรรดามหาตเล็กในรัชกาลที่ 5 ทำพิธีเปิดในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2455 ลักษณะอาคาร 2 ชั้นหลังคามุงกระเบื้องว่าว ชั้นบนมีมุขกระຈกตีด้วยขอบไม้ทาสีแดง ภายในประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 ประทับภายในซุ้มที่มีเสากลมแบบ

คอร์นเธียนรองรับ ปัจจุบันใช้เป็นที่พักการของอายุรเวทวิทยา ซึ่งเปิดสอนวิชาแพทย์แผนโบราณและใช้เป็นที่พักการสมาคมโหรด้วย ซึ่งมีการให้บริการการเรียน-การสอนทั้งแพทย์แผนโบราณ และเรื่องราวของโหราศาสตร์มาจนถึงปัจจุบัน อาคารยังคงรูปเดิมแม้จะเสื่อมโทรมตามกาลเวลา แต่ยังมีมั่นคงแข็งแรง และใช้งานได้ (สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร, 2558)

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
อาคารมหาสุทธาน วิทยาลัย	1. เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ 2. โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กหลังคาทรงไทยซ้อน 3 ชั้น 2 ตับหลังคา โดยตรงกลางออกแบบเป็นมุขทางเข้าอาคาร หลังคามุงกระเบื้องว่าว

ลำดับที่ 24 ตึกมณูษย์นาควิทยาทาน

ลักษณะสถาปัตยกรรมเลียนแบบศิลปะโกธิค ลักษณะคล้ายป้อมปราสาทในยุโรป หากอาคารหลังนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระนามเดิม พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า มณูษย์นาควิทยาทาน - พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามนี้ เนื่องจากในวันประสูติเกิดมีฝนตกหนัก รวากับพญานาคให้น้ำทั่วกรุงเทพฯ)

มีลักษณะเป็นอาคารคอนกรีต 2 ชั้น หน้าจั่วของอาคารประดับตกแต่งด้วยเสากลมติดผนัง รองรับซุ้มโค้ง หน้าต่างประดับกระจกสี ตรงกลางของตัวอาคารเป็นนาฬิกา เหนือนาฬิกานี้มีชื่ออาคารว่า “มณูษย์นาควิทยาทาน” พ.ศ. 2466 อาคารลูกทรงหน้าจั่วขนาบข้างด้วยอาคารซึ่งมีลักษณะคล้ายป้อมโบราณ หน้าต่างของอาคารที่ขนาบนั้นประดับกระจกสีและมีซุ้มโค้งแหลม เสารองรับซุ้มเป็นเสากลมติดผนังเช่นกัน ประตุมีลายปูนปั้นเป็นลายดอกไม้อยู่ภายในซุ้ม หน้าต่างประดับกระจกสีที่ช่องแสง ชั้นที่ 1 ซุ้มหน้าต่างโค้งครึ่งวงกลม มีเสากลมติดผนังข้างละ 4 ด้าน ช่องแสงเหนือประตูประดับกระจกสีเป็นลายดอกไม้อยู่ภายในวงกลม (ศานติ ภัคคีคำ และคณะ, 2556)

นอกจากจะเป็นตัวอย่างของอาคารที่ได้รับรูปแบบสถาปัตยกรรมมาจากตะวันตกที่นำมาปรับใช้กับบ้านเราได้เป็นอย่างดี ยังประกอบไปด้วยศิลปะการตกแต่งอันงดงามทั้งภายในและภายนอก เดิมทีเคยใช้เป็นอาคารเรียนของนักเรียนโรงเรียนวัดบวรนิเวศ จึงมีร่องรอยของห้องเรียนหลงเหลืออยู่

บ้าง ปัจจุบันปรับใช้มาเป็นห้องจัดแสดงพระราชประวัติ พระเกียรติคุณ ผลงาน อัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้ของเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารตั้งแต่พระองค์แรก คือ

1. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวช
2. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
3. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
4. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
5. พระพรหมมุนี (ผิน วสุใจ ธรรมประทีป)
6. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก

นิทรรศการถ่ายทอดพระราชประวัติของแต่ละพระองค์ได้อย่างน่าสนใจ ประกอบกับสิ่งของที่นำมาจัดแสดงกล่าวได้ว่าเป็น "ชิ้นเอก" และ "ชิ้นประวัติศาสตร์" ทั้งสิ้น หากเหนือสิ่งอื่นใดนิทรรศการได้พาเราย้อนกลับไปสัมผัสถึงพระอัจฉริยภาพของทุกพระองค์ที่มีคุณูปการแก่ชาติบ้านเมืองสืบมากระทั่งปัจจุบัน

ทรัพยากร วัฒนธรรมที่ ประเมิน	คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
ตี ก ม นุ ษ ย ์ น าค วิทยาทาน	<ol style="list-style-type: none"> 1. รูปแบบอาคารเป็นสถาปัตยกรรมโกธิค แบบตะวันตก 2. ผังอาคารออกแบบเป็นรูปตัวE แบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก 3. โครงสร้างอาคารเป็นแบบผสมระหว่างระบบกำแพงรับน้ำหนักกับคอนกรีตเสริมเหล็ก 4. การประดับตกแต่งเป็นแบบผสม ชั้นล่างมีโครงสร้างแบบคานโค้ง ชั้นสองหน้าต่างซุ้มโค้งแหลม มีเสาเอ็น ชั้นสามเป็นหลังคาจั่วประดับด้วยช่องแสง ส่วนหอคอยขนานสองข้างออกแบบเป็นหอทรงสี่เหลี่ยม ชั้นล่างทำเป็นหน้าต่างแฝดประดับลายปูนปั้น ชั้นสองทำเป็นช่องหน้าต่างซุ้มโค้งแหลมที่ประกอบด้วยซุ้มโค้งแหลม2ซุ้มเล็กภายใน ส่วนบนสุดของหอคอยออกแบบเป็นใบเสมาคล้ายป้อมปราการ 5. การตกแต่งภายในอาคารมีลักษณะผสมผสานระหว่างซุ้มโค้งแหลมแบบโกธิคกับซุ้มเรือนแก้วแบบงานสถาปัตยกรรมไทย

จากผลการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้เป็นอย่างดีว่า วัดบวรนิเวศวิหารซึ่งประกอบไปด้วยทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ทำให้วัดบวรนิเวศวิหารเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่ง และเห็นได้ว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีความสมบูรณ์ตามหลักการประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งคุณค่าทางด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสิ่งที่เปี่ยมด้วยคุณค่าเหมาะสมที่จะดำเนินการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ทั้งด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งปรากฏเห็นได้ชัดถึงคุณค่าในตัวทรัพยากรวัฒนธรรม เมื่อบวกรวมกับประวัติความเป็นมาอันน่าสนใจของทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ และประวัติความเป็นมาของวัด นับว่ายิ่งเพิ่มความน่าสนใจในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้ได้อย่างดียิ่ง ดังนั้น การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์ของทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างถูกต้องและเหมาะสม

3. ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารกับการเป็นแหล่งเรียนรู้

จากผลการศึกษาพบว่าทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีคุณค่าในด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม อีกทั้งมีความโดดเด่นไม่ว่าจะเป็น ความสวยงาม ความสมบูรณ์ของทรัพยากรวัฒนธรรมคุณค่าทางจิตใจ และประวัติความเป็นมาอันน่าสนใจ รวมทั้งความหลากหลายของทรัพยากรวัฒนธรรม สามารถดึงดูดใจและเหมาะสมแก่การเป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม จากตัวทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งมีคุณค่าในตัวเองโดยสภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้ ซึ่งสามารถให้ความรู้ ความเพลิดเพลิน และความพึงพอใจแก่ผู้สนใจได้เป็นอย่างดีหากแต่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารนั้น จะอาศัยเพียงคุณค่าของแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมแต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ครบถ้วน และมีประสิทธิผลที่ดีได้ เนื่องจากการจะเป็นแหล่งเรียนรู้ได้นั้นจำเป็นต้องมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสมเพื่อให้เกิดความพร้อมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารได้ จึงต้องมีการศึกษาและวางแผนเพื่อเตรียมความพร้อมเพื่อให้เกิดเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารให้เหมาะสม

3.1 รูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร

จากการสัมภาษณ์พระครูปริตรโกศล วัดบวรนิเวศวิหารได้มีรูปแบบของการเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งเป็นไปเพื่อการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจสติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน มีการจัดรูปแบบการเรียนรู้ที่ให้ผู้สนใจได้สัมผัสกับประสบการณ์จริง สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน ทำให้ทราบข้อมูลว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีรูปแบบแหล่งเรียนรู้ภายในวัดดังต่อไปนี้

1. การศึกษาในระบบ ได้แก่ การจัดการศึกษาในโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย รวมทั้งการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภายในโรงเรียน การส่งพระออกไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ในวิชาพระพุทธศาสนา

ถือว่าเป็นการจัดการศึกษาในระบบเนื่องจากการศึกษาที่มีการกำหนดเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน ดังที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (2542) มาตรา 15 (1) ได้กำหนดว่า การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมายวิธีการศึกษาหลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอนและมีการจัดกระบวนการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับพระราชบัญญัติศึกษามาตรา 24 (1) ที่กำหนดไว้ว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน

2. การจัดการศึกษานอกระบบ ได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรบาลี ในปัจจุบันมีผู้เรียนอยู่ 2 กลุ่มหลัก คือ พระภิกษุสามเณร และผู้มีใจภิกษุสามเณร การสอนการนั่งสมาธิ

จัดได้ว่าเป็นการจัดการศึกษานอกระบบที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง นอกจากจะจัดการเรียนการสอนด้านนักธรรมบาลีและ พระปริยัติธรรม แล้ว ยังมุ่งเน้นการปลูกฝังในเรื่องคุณธรรม และจริยธรรมควบคู่ไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มาตราที่ 6 ที่ระบุไว้ว่าการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจสติปัญญา และคุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

3. การศึกษาตามอัธยาศัย ได้แก่ การจัดทำศนศึกษานำชมวัดเป็นหมู่คณะเพื่อศึกษาเรียนรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ทรงคุณค่าโดยเฉพาะด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ซึ่งทางวัดจะมีพระวิทยากรผู้ทรงความรู้ในการนำชม การจัดทำพิพิธภัณฑ์ และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ

วิหาร ณ อาคารมนุษยนาควิทยาทาน ซึ่งภายในเป็นการจัดแสดงพระประวัติ พระเกียรติคุณ ผลงาน อัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้ของเจ้าอาวาสตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เป็นการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยที่นอกจากจะมุ่งเผยแผ่ศาสนาธรรมแล้วยังมุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่เรียกว่าการศึกษาตลอดชีวิต ดังพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (2542) มาตรา 4 กล่าวว่าการศึกษาตลอดชีวิตหมายถึงการศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และในมาตรา 8 วงเล็บ 1 กล่าวว่าไว้ว่าการจัดการศึกษาให้ยึดหลักเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน และ มาตรา 23 กำหนดไว้ว่าการจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้คุณธรรมกระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา และมาตราที่ 25 กำหนดว่ารัฐต้องส่งเสริมการดำเนินการ และการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทุกรูปแบบได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์กีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้ที่พอเพียงและมีประสิทธิภาพ

3.2 รูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นการจัดแหล่งเรียนรู้ตามรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัย โดยการนำทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าในวัดบวรนิเวศวิหารโดยเฉพาะด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมมานำเสนอเนื่องด้วยวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีประวัติเก่าแก่ยาวนานนับตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ามากมายโดยเฉพาะด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งมีความโดดเด่น จากการสัมภาษณ์พระราชสุมนต์มณี และพระครูปริตรโกศล ทำให้ทราบว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีแนวทางดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน มีดังต่อไปนี้

1. การจัดทัศนศึกษานำชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัด ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารอนุญาตให้มีการเข้าชมเป็นหมู่คณะเมื่อมีการร้องขอผ่านทางสำนักงานวัดบวรนิเวศวิหาร โดยการทำหนังสือมาก่อน เพื่อบันทึกหมายวันเวลา และทางวัดจะจัดเตรียมพระวิทยากรเป็นผู้ชมจริงไปตามที่ตั้งของทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อศึกษาถึงคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมใน 2 ด้าน ได้แก่

1.1 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม เป็นการจัดทัศนศึกษาเพื่อเยี่ยมชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรมซึ่งมีความโดดเด่นเป็นอย่างมาก อันได้แก่

1.1.1 พุทธศิลป์ สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ พระพุทธชินสีห์ พระสุวรรณเขต พระศาสดา พระไพรีพินาศ พระพุทธไสยาสน์ พระพุทธบาทโบราณ พระเจดีย์กาไหล่ทอง พระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

1.1.2 งานจิตรกรรม สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภายในพระอุโบสถ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารพระศาสดา ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระไตรปิฎก และจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารเก๋ง

1.1.3 งานศิลปกรรมอื่น ๆ สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประติมากรรม มโหระทึก

1.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม เป็นการจัดทัศนศึกษาเพื่อเยี่ยมชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมซึ่งมีความสวยงามและการใช้หลักการทางสถาปัตยกรรมในรูปแบบต่าง ๆ มาก่อสร้าง ทำให้มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรม อันได้แก่

1.2.1 ศาสนสถาน สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ พระอุโบสถ วิหารพระศาสดา พระอุโบสถวัดรังสี วิหารเก๋ง หอพระไตรปิฎก ศาลาการเปรียญ พระเจดีย์ใหญ่ ชุ่มปรางค์ พระพุทธรูป

1.2.2 อาคารเสนาสนะ สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ดังนี้ พระตำหนักเพชร พระตำหนักจันทร์ พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราฯ ศาลาจวน พระปั้นหย่า พระตำหนักกลาง พระตำหนักใหญ่ พระตำหนักทรงพรต หอสหกรณ์ ตำหนักซ้าย ตำหนักบรรจบเบญจมา

1.2.3 อาคารอื่น ๆ สามารถนำชมสิ่งที่น่าสนใจ ได้แก่ พลับพลาเปลื้องเครื่อง ศาลาแดง 2 หลัง ศาลาฤๅษี 4 หลัง อาคารมหามกุฎราชวิทยาลัย และตึกมนุษยนาควิทยาทาน

2. การจัดพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารได้ดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ขึ้น ณ อาคารมนุษยนาควิทยาทาน เพื่อรวบรวมพระประวัติ พระเกียรติคุณ ผลงาน อัฐบริวาร และสิ่งของเครื่องใช้ของเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร นับตั้งแต่พระองค์แรก คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงพระผนวช จนถึงเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารพระองค์ปัจจุบัน คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ ซึ่งได้รวบรวมสิ่งของต่าง ๆ ที่ถือเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งของวัดบวรนิเวศวิหาร ที่จะทำ

ให้ผู้เข้าชมได้รู้จักแต่ละพระองค์ได้เป็นอย่างดี ตลอดจนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ผู้มาศึกษาและเยี่ยมชมเพื่อให้เกิดพลังความคิดในอันที่จะช่วยกันสืบสานและอนุรักษ์วัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติบ้านเมือง

รูปแบบการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์แบ่งเป็น ห้องจัดแสดงที่โถงกลางชั้น 1 เป็นการจัดแสดงห้องฉายภาพวีดิทัศน์ “ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร” มีความยาวประมาณ 7 นาที ส่วนห้องจัดแสดงโถงกลางที่ชั้น 2 เป็นห้องที่จัดแสดงพระบรมฉายาลักษณ์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ที่ทรงพระผนวชและเสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอข้อมูลประวัติและความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหารด้วยสื่อมัลติมีเดียสัมผัสที่ผู้ชมสามารถรับชมได้อย่างน่าสนใจ และที่ด้านข้างของห้องโถงกลางที่ชั้น 2 ทั้ง 2 ข้างยังนำเสนอบอร์ดข้อมูลเกี่ยวกับวัดต้นแบบคณะธรรมยุต และบอร์ดแสดงเรื่องพระอารามแห่งการเรียนรู้ของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์

ห้องจัดแสดงที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการจัดแสดงพระราชประวัติ พระเกียรติคุณ พระอัจฉริยภาพ และผลงานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงพระผนวช และเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร การจัดแสดงประกอบไปด้วย พระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการนำเสนอพระราชประวัติด้วยสื่อวีดิทัศน์เรื่อง มหาโพธิ์แห่งพุทธธรรม และสื่อมัลติมีเดียสัมผัส พร้อมทั้งจัดแสดงเครื่องอัฐบริขารและของใช้ส่วนพระองค์เมื่อครั้งทรงพระผนวช เช่น บาตร อังสะ ย่าม กรองน้ำ เครื่องมือดาราศาสตร์และเครื่องมือกลศาสตร์

ห้องจัดแสดงที่ 2 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นการจัดแสดงพระประวัติ ประกอบด้วยพระรูปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พร้อมทั้งจัดแสดงพัตยศสมณศักดิ์ มีการนำเสนอข้อมูลพระประวัติด้วยสื่อวีดิทัศน์เรื่อง “ปราชญ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” และสื่อมัลติมีเดียระบบสัมผัส นอกจากนี้ยังจัดแสดงนาฬิกาเรือนหินที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแด่พระราชาอุปถยาจารย์เมื่อครั้งทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุด้วย

ห้องจัดแสดงที่ 3 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการจัดแสดงพระประวัติ และประกอบด้วยพระรูปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีการนำเสนอข้อมูลพระประวัติและผลงานด้วยสื่อมัลติมีเดียระบบสัมผัส, แทนรูปภาพดิจิทัลเฟรม เรื่อง เรื่องการจัดการด้านการปกครองคณะสงฆ์ และ การจัดการศึกษา พร้อมทั้งจัดแสดงเครื่องอัฐบริขารและของใช้ส่วนพระองค์ และมีการแสดงในด้านพระอัจฉริยภาพ และผลงานของ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จัดแสดงต้นฉบับพระนิพนธ์ ผลงานพระนิพนธ์ เอกสารลายพระหัตถ์ และบอร์ดข้อมูลพระประวัติ

ห้องจัดแสดงที่ 4 สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นการจัดแสดงพระประวัติ ประกอบด้วยพระรูปของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ มีการนำเสนอข้อมูลพระประวัติเมื่อครั้งทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยสื่อวีดิทัศน์ เรื่อง พระราชพิธีทรงพระผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และนำเสนอพระประวัติและผลงานด้วยสื่อมัลติมีเดียระบบสัมผัส และการจัดตู้แสดงเครื่องอัฐบริขารและของใช้ส่วนพระองค์ พร้อมทั้งมีแท่นรูปภาพดิจิทัล เฟรม เรื่อง พระนักพัฒนา และมีการจัดแสดงในด้านพระอัจฉริยภาพและผลงานของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ จัดแสดงลายพระหัตถ์ ผลงานพระนิพนธ์เอกสารร่างพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และบอร์ดข้อมูลพระประวัติ

ห้องจัดแสดงที่ 5 พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ ธรรมประทีป) เป็นการจัดแสดงพระประวัติ ประกอบด้วยรูปหล่อของพระพรหมมุนี มีการนำเสนอข้อมูลประวัติและผลงานด้วยสื่อมัลติมีเดียเรื่อง งานด้านกรรมฐานและการศึกษา และ งานด้านการปกครองคณะสงฆ์ มีการนำเสนอบอร์ดข้อมูลและตู้จัดแสดงของใช้ส่วนตัวของพระพรหมมุนี เช่น หนังสือสุทธิ ตาลปัตรที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ใบประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมณศักดิ์ นาฬิกาที่ระลึกงานสำคัญ ผลงานนิพนธ์ต่าง ๆ

ห้องจัดแสดงที่ 6 สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นการจัดแสดงพระประวัติ ประกอบด้วยพระรูปของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นพระรูปหล่อบронซ์แบบเต็มองค์ประดิษฐานภายในห้อง รวมทั้งมีการนำเสนอสื่อมัลติมีเดียระบบสัมผัส พระประวัติและผลงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, ข้อมูลพระประวัติด้วยสื่อวีดิทัศน์เรื่อง “เมล์ดพันธุ์แห่งธรรม” แท่น รูปภาพดิจิทัล เฟรม เรื่องทรงเป็นพระอภิบาลและที่ปรึกษาทางธรรมของราชจักรีวงศ์ และ เรื่อง บันทึกรักของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และมีการจำลองห้องบันทึกเสียงที่ใช้ในการบันทึกเสียงเพื่อจัดรายการ การบริหารทางจิต ทางสถานีวิทยุ อส.พระราชวังดุสิต พร้อมทั้งเสียงบรรยายธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นอกจากนี้ยังมีตู้จัดแสดงเครื่องประกอบสมณศักดิ์ พัดยศสมณศักดิ์ และของใช้ส่วนพระองค์ เช่น สมุดบันทึกที่ทรงบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ของพระองค์ ลายพระหัตถ์ ผลงานนิพนธ์ และโต๊ะทรงงาน เป็นต้น รวมทั้งยังมีบอร์ดข้อมูลพระประวัติและคำสอนของพระองค์

3. การดูแล อนุรักษ์ บูรณปฏิสังขรณ์ ทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ภายในวัด ให้มีสภาพสมบูรณ์ สวยงาม มั่นคงแข็งแรง ถูกต้องตามหลักวิชาการโดยความร่วมมือของกรมศิลปากร รวมทั้งมีการปรับสภาพแวดล้อม และภูมิทัศน์ภายในวัด ให้สวยงามร่มรื่นเป็นสัดส่วนสะอาด มีสาธารณูปโภครองรับอย่างเพียงพอ และถูกสุขลักษณะ เพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย ร่าเริงและน่าเรียนรู้

4. การจัดทำเอกสารเผยแพร่ เป็นการนำเสนอเกร็ดความรู้ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ตลอดจนกิจกรรมและผลงานต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้น และมอบเป็นถินนทานการให้สถาบันการศึกษาในงานต่าง ๆ หรือผู้มาเยือน รวมทั้งเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป

5. การจัดทำเว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหาร www.watbowon.com เพื่อนำเสนอประวัติ ความเป็นมา ของวัดบวรนิเวศวิหาร และทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัด รวมทั้งเผยแพร่ข่าวสาร กำหนดการ และกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยทางวัดได้จัดทำขึ้นโดยมีรูปแบบการใช้งานที่เข้าใจง่ายมีการแบ่งหมวดหมู่ของเนื้อหาหลัก ๆ ไว้อย่างเป็นระบบ และมีข้อมูลที่ครบถ้วนทำให้ง่ายต่อการสืบค้น โดยมีรายละเอียดในการจัดกิจกรรมและมีบทบาททำหน้าที่ประชาสัมพันธ์แก่วัดบวรนิเวศวิหารอีกหนึ่งช่องทาง

นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอวีดิทัศน์สารคดีตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร ภายในเว็บไซต์อีกด้วย ทั้งนี้ เว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหารนี้เปรียบเสมือนแหล่งเรียนรู้ในรูปแบบใหม่คือแหล่งเรียนรู้ออนไลน์ซึ่งสะดวกและง่ายต่อการเข้าถึงได้จากทุกสถานที่โดยไม่จำเป็นต้องเดินทางมาที่วัดบวรนิเวศ จึงเป็นช่องทางหนึ่งที่เกิดการเรียนรู้สำหรับผู้ที่อยู่ไกล และผู้พิการ หรือผู้สูงอายุ ที่ไม่สามารถเดินทางมายังวัดบวรด้วยตนเองได้อีกด้วย นับว่าเว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความโดดเด่นภายในวัดบวรนิเวศวิหารอีกประการหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดแหล่งการเรียนรู้ที่โดดเด่นใน 3 รูปแบบซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของแหล่งการเรียนรู้ผ่านทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่หลากหลาย และสามารถเข้าถึงประชาชนทั่วไปได้โดยง่ายหลายช่องทาง ทำให้เกิดความสะดวก และสอดคล้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่เหมาะสมกับผู้สนใจทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

3.3 ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ จากการสัมภาษณ์พระครูปริตรโกศล และพระราชสุมนต์มณี ท่านได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับข้อจำกัดซึ่งเป็นปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ดังต่อไปนี้

3.3.1 ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร

ข้อจำกัดซึ่งเป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ คือ วัดบวรนิเวศวิหารไม่ได้มีบทบาทเป็นแหล่งเรียนรู้โดยตรง จึงยังมิได้มีการจัดการใด ๆ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้มากนัก ทั้งนี้วัดบวรนิเวศวิหารดำรงบทบาทในฐานะเป็นศาสนสถานมากกว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยพื้นฐานจึงเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของศาสนสถาน แต่เนื่องด้วยทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารมีคุณค่าโดดเด่นในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ทำให้วัดบวรนิเวศวิหารจึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ด้วยลักษณะทางกายภาพของวัดบวรนิเวศวิหารเอง การเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารด้านวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นจากคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในตัวเอง ผ่านการนำชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ภายในวัด อย่างไรก็ตามการเข้าชมทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหารยังมีข้อจำกัดอยู่เนื่องจากไม่สามารถเข้าชมได้ทุกอาคารเนื่องจากทางวัดเป็นห่วงเรื่องความปลอดภัยของทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ และไม่มีผู้ดูแลความปลอดภัย ทางวัดจึงใช้วิธีปิดอาคารหลายๆอาคารไม่ให้เข้าชม เช่น พระวิหารพระศาสดา พระวิหารเก๋ง หอพระไตรปิฎก เป็นต้น การไม่สามารถเปิดให้ชมทรัพยากรวัฒนธรรมโดยอิสระนี้เป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งในการเป็นแหล่งเรียนรู้ แต่ทางวัดได้เปิดโอกาสให้เข้าชมได้ในวันสำคัญต่าง ๆ ซึ่งจะมีอาสาสมัครที่เป็นลูกศิษย์ลูกหาวัดมาช่วยดูแลประจำตามจุดต่าง ๆ จึงสามารถบรรเทาปัญหานี้ไปได้ส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ทางวัดบวรนิเวศวิหารยังเปิดโอกาสให้ผู้สนใจที่จะเข้าชมหรือทัศนศึกษาเป็นหมู่คณะสามารถติดต่อได้ที่สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหารโดยการทำหนังสือเข้ามาขอเข้าชม ทางวัดบวรนิเวศวิหารจะนัดวันเวลา และจัดเตรียมพระวิทยากรเพื่อนำชมภายในวัดให้

ในขณะที่ปัจจุบันมีผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารจำนวนไม่มากนักในแต่ละวัน และมีจำนวนไม่สม่ำเสมอ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทางวัดยังมิได้มีการจัดการแหล่งเรียนรู้อย่างเป็นทางการเฉพาะ เนื่องจากการลงทุนพัฒนาแหล่งเรียนรู้ขึ้นในวัดบวรนิเวศวิหารต้องใช้งบประมาณและกำลังคนในการจัดการเพิ่มขึ้น ดังนั้นวัดจึงยังไม่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการให้บริการในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ และพร้อมจะสนับสนุนผู้สนใจทุกคนที่จะเข้ามาเรียนรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อวัด

ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารคือ การไม่มีองค์ความรู้ที่เป็นระบบและทันต่อเหตุการณ์ จากการสัมภาษณ์พระครูปริตรโกศล ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นพระวิทยากรในวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ให้ความเห็นว่า วัดบวรนิเวศวิหารมีทรัพยากรวัฒนธรรมเป็น

จำนวนมาก การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้านการอนุรักษ์ การบำรุงรักษา มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แต่ด้านข้อมูลข่าวสารยังไม่มีการรวบรวมเป็นองค์ความรู้เดียวกันเพื่อถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ให้ชัดเจน และไม่ทันสมัย ข้อมูลหลายอย่างยังไม่ตรงกับสภาพในปัจจุบัน ทำให้การถ่ายทอดองค์ความรู้แก่ผู้เรียนรู้อย่างไม่เป็นเนื้อหาเดียวกัน ขาดการถ่ายทอดที่ถูกต้อง ครบถ้วน โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม และยังไม่มีการจัดทำเอกสารประกอบการนำชม หรือเอกสารเพื่อเผยแพร่ข้อมูล ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่สำคัญในวัดบวรนิเวศวิหาร อย่างไรก็ตามวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดทำป้ายให้ข้อมูลทรัพยากรวัฒนธรรมโดยสังเขป ติดตั้งอยู่ตามจุดต่าง ๆ ที่ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ เพื่อให้ข้อมูล ประวัติ และรายละเอียดของทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ๆ อยู่ด้วย แต่มีเฉพาะในเขตพุทธาวาส และไม่ครบทุกจุด

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารยังมีประเด็นด้านงบประมาณมาเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่ง เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารดำรงบทบาทในฐานะศาสนสถานมากกว่า การเป็นแหล่งเรียนรู้ จึงยังไม่มีการจัดสรรงบประมาณมาให้แก่การดำเนินงานเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้โดยตรง การเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นผลพลอยได้ที่เกิดขึ้นตามการดำเนินการอนุรักษ์ บำรุง รักษา และการดำเนินงานด้านอื่นของวัด ก่อเกิดเป็นความสมบูรณ์ของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ที่เหมาะสมต่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง แม้วัดบวรนิเวศวิหารจะไม่มีงบประมาณหรือหน่วยงานภายในที่รับผิดชอบด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้โดยตรง แต่ผลพลอยได้จากการที่วัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ก็ทำให้การเป็นแหล่งเรียนรู้ของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเกิดขึ้นได้เอง ในขณะที่มีการจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และเก็บรวบรวมทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหารเกี่ยวกับอดีตเจ้าอาวาสเพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณ และเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจของวัดบวรนิเวศวิหารแก่ผู้สนใจได้เข้ามาเรียนรู้ ซึ่งพิพิธภัณฑ์มีบทบาทในการเติมเต็มแหล่งเรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติและเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลที่อยู่ในวัด ในขณะที่ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านกายภาพ ทางศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาจะเห็นว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารได้มีการดำเนินการไปบ้างแล้ว แม้จะยังไม่เต็มรูปแบบ เนื่องด้วยมิได้มีนโยบายในด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้โดยตรง แต่คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารมีศักยภาพในการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง โดยเฉพาะคุณค่าด้านศิลปกรรมและคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม แม้

มิได้มีนโยบายโดยตรง แต่ทางวัดได้ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ของสังคม สืบเนื่องด้วยวัดบวรนิเวศวิหารมีประวัติความเป็นมายาวนานนับตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์และเกี่ยวข้องกับพระบรมวงศ์จักรีมา นับตั้งแต่เริ่มสถาปนาโดย สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิพลเสพ ในสมัยรัชกาลที่ 3 จวบจนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารใน สมัยยังทรงผนวชก่อนขึ้นครองราชย์ และทรงพัฒนาวัดบวรนิเวศวิหารในหลาย ๆ ด้าน ทำให้วัดบวรนิเวศวิหารกลายเป็นวัดที่มีความสำคัญทั้งทางบ้านเมืองและทางคณะสงฆ์ รวมทั้งมีการก่อสร้างอาคารสถานที่ภายในวัดบวรนิเวศวิหารมากมาย ล้วนแล้วแต่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าโดยเฉพาะคุณค่าด้านศิลปกรรมและคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งทางวัดทราบดีว่ามีศักยภาพสูงมากในการพัฒนาให้เกิดเป็นแหล่งเรียนรู้ได้อย่างดี แม้จะมีข้อจำกัดมาเป็นปัญหาและอุปสรรคบ้าง แต่ก็มิอาจทำให้คุณค่าและความสำคัญของการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารลดน้อยลงไปได้

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในบทนี้จะเป็นการสรุปผลการศึกษา และการอภิปรายผลผลการศึกษาที่ได้ โดยใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้คือ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ เพื่อมาเป็นการอภิปรายผล โดยผู้วิจัยได้สรุปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยตามลำดับ ซึ่งการวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เพื่อสำรวจ ประเมินและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร

2. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่พบในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร

จากผลการศึกษาที่ผ่านมา สามารถนำข้อมูลที่ได้มาแสดงเป็นผลการศึกษาด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ดังต่อไปนี้

1. สรุปผลการศึกษา
2. อภิปรายผลการศึกษา
3. แนวทางในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้

1. สรุปผลการศึกษา

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญ จัดเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนบวรนิเวศและถนนพระสุเมรุ แขวงวัดบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ก่อสร้างสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอาราธนา สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งผนวช เป็นพระภิกษุอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เสด็จมาครอง เมื่อ พ.ศ. 2537 เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชอาคันตุกะเสด็จประทับที่วัดนี้แล้วทรงบูรณปฏิสังขรณ์และมีการ ก่อสร้างศาสนสถาน และถาวรวัตถุต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้นหลายอย่าง นอกจากนี้พระอารามแห่งนี้เคยเป็นที่ ประทับของสมเด็จพระสังฆราชถึง 4 พระองค์ และเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเป็นต้นกำเนิดของธรรมยุติกายอีกด้วย ในสมัยต่อมาวัดบวรนิเวศวิหารได้เป็นที่ประทับของ พระมหากษัตริย์ที่เสด็จออกทรงผนวชทุกพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ตลอดถึงพระบรมวงศ์ชั้นสูงที่ทรงผนวชเกือบทุก พระองค์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน จึงทำให้วัดนี้ได้รับการทะนุบำรุงให้คง สภาพดีอยู่เสมอ และถือเป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เนื่องด้วยทรงเคยผนวช ณ วัดนี้เมื่อยังทรงดำรงพระอิสริยยศที่สยามมกุฎราชกุมาร และได้ฐานพุทธ บัลลังก์ พระพุทธชินสีห์ พระประธานในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นที่บรรจพระบรมราช สรีรางคาร ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย ในปัจจุบัน วัดบวรนิเวศวิหารยังเป็น สถานที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญอยู่ตลอดมา

จากผลการศึกษาพบว่าทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรวิหารมีประวัติความเป็นมา และมีคุณค่าอันโดดเด่นโดยเฉพาะ คุณค่าด้านศิลปกรรม และด้านสถาปัตยกรรม มีความสวยงาม คุณค่าทางจิตใจ และประวัติความเป็นมาอันน่าสนใจ รวมทั้งความหลากหลายของทรัพยากร วัฒนธรรม สามารถดึงดูดใจและเหมาะสมแก่การเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งสามารถให้ความรู้ ความ เพลิดเพลิน ความพึงพอใจแก่ผู้สนใจได้ เป็นอย่างดี วัดบวรนิเวศวิหารมีความสมบูรณ์แบบตาม หลักการประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม เนื่องจากมีความสมบูรณ์พร้อมทั้งความงดงาม ลักษณะการก่อสร้างรูปแบบศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติความเป็นมา ความสำคัญของทรัพยากร วัฒนธรรมโดยเฉพาะคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม และความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม ในวัด บวรนิเวศวิหาร เป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่จะต้องตระหนักถึง ดังนั้น การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อ

การเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์ของทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างถูกต้องและเหมาะสม

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ จำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบหลายด้าน และเป็นเรื่องที่ควรมีการใช้วิทยาการหลายๆรูปแบบเพื่อให้ครอบคลุม แต่ละมิติในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการทั้งองค์กร และเชิงธุรกิจ การบำรุงดูแล การอนุรักษ์ ศึกษาศาสนสถานต่าง ๆ รวมทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ในวัด การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โบราณคดี พิพิธภัณฑสถานที่จะเก็บรักษา และจัดแสดงศิลปวัตถุ และการเป็นแหล่งเรียนรู้ เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญทั้งทางบ้านเมืองและทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นแหล่งรวมทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ มากมาย รวมทั้งเป็นสถานที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์ และเรื่องราวเกี่ยวข้องกับบุคคล และเหตุการณ์สำคัญของไทยหลายประการ ที่สามารถจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ เป็นต้น การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารยังมีข้อจำกัดอยู่มากพอสมควร ทั้งด้านกายภาพ ด้านนโยบาย ด้านการพัฒนาบุคลากร และสภาพแวดล้อม ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจ และประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเฉพาะด้านที่มีความโดดเด่นสูง ได้แก่ คุณค่าทางศิลปกรรม คุณค่าทางสถาปัตยกรรม และ อย่างเป็นระบบเพื่อนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อไป

1.1 คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

(วัตถุประสงค์ข้อ 1 เพื่อสำรวจ ประเมินและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าของ ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร)

ทรัพยากรภายในวัดบวรนิเวศวิหารไม่ว่าจะเป็นงานศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ล้วนแต่มีความสำคัญ มีความสวยงาม และมีคุณค่า เนื่องด้วยวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีความเกี่ยวข้องกับพระบรมราชวงศ์มานับตั้งแต่สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ได้สถาปนาวัดบวรนิเวศวิหารขึ้น โดยแบ่งบริเวณ ปุชนิยสถานไว้ส่วนหนึ่งเรียกว่าเขตพุทธาวาส และบริเวณเสนาสนะต่างๆที่ใช้ในกิจของสงฆ์ เรียกว่าเขตสังฆาวาสส่วนหนึ่งเหมือนอย่างวัดที่สำคัญโดยมากปุชนิยสถานอยู่ทางด้านทิศตะวันตกตั้งเรียงจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ คือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหารเก๋ง พระวิหารศาสดา หอพระไตรปิฎกอยู่ทางทิศตะวันออกของพระเจดีย์ ศาลาการเปรียญ อยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์ (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546) อีกทั้งยังมีงานศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ที่อยู่ภายในเขตพุทธาวาสมากมาย

ในส่วนเขตสังฆาวาสของวัดบวรนิเวศวิหารนั้น แรกเริ่มน่าจะสร้างขึ้นพร้อมการสถาปนาวัด เสนาสนะทั้งหลายน่าจะสร้างเป็นเครื่องไม้ และยังคงมิได้ปลูกสร้างอะไรมากนัก เนื่องจากหลังสถาปนาวัดได้ไม่นานสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพก็เสด็จสวรรคต อย่างไรก็ตามสิ่งที่ยังเหลือให้เห็นได้ในปัจจุบันก็คือแนวคลองกั้นระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสที่มีมาตั้งแต่แรกเริ่มสถาปนาพระอาราม เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริจะให้อัญเชิญสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชมาครองวัดบวรนิเวศวิหารจึงโปรดให้สร้างตำหนัก ต่อมาเรียกว่าพระปั้นหย่า และท้องพระโรงถวาย (ศานติ ภักดีคำ และคณะ, 2556) และในกาลต่อมามีการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ เพิ่มเติมอีกมากมาย ล้วนแต่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ ที่มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมเองโดยทำการสำรวจ สังเกตการณ์โดยใช้แบบประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรม ร่วมกับการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องในการเก็บข้อมูล และมุ่งเน้นไปที่การประเมินทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นของวัดบวรนิเวศวิหารโดยเฉพาะทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรมและ คุณค่าทางสถาปัตยกรรม ผลการศึกษาแบ่งคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมเป็น 2 กลุ่ม

ในที่นี้มุ่งเน้นการศึกษา สํารวจและประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเน้นการประเมินคุณค่าทางศิลปกรรม และคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นภายในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยใช้แบบประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งผู้วิจัยได้จัดทำขึ้น แบ่งเป็น 2 กลุ่มสำคัญ ได้แก่

1.1.1 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม ซึ่งพิจารณาจากประวัติ ความงดงาม รูปแบบ ลักษณะของศิลปะ ความหายาก ความเป็นของแท้ ความเป็นสัญลักษณ์ ความเป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม เป็นต้น

1.1.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ซึ่งพิจารณาจากประวัติ รูปแบบอาคาร การก่อสร้าง เทคนิคการสร้าง การประดับตกแต่ง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ความสวยงาม ประโยชน์ใช้สอย ความเป็นเอกลักษณ์ หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิม เป็นตัวอย่างลักษณะทั่วไปของสิ่งก่อสร้างที่เป็นตัวแทนการพัฒนาด้านวัฒนธรรม สังคม ศิลปกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรืออุตสาหกรรม เป็นต้น

ผลการประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1.1 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่สถาปนาโดยพระบรมราชเจ้า มหาศักดิพลเสพ มีความสำคัญเกี่ยวพันกับพระบรมราชวงศ์ นับตั้งแต่เริ่ม ทรงได้อาราธนาพระพุทธรูปสำคัญของไทยที่มีลักษณะงดงาม และมีคุณค่ามาประดิษฐานไว้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารหลายองค์ ที่ปรากฏอยู่ภายในวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งมีคุณค่าทางพุทธศิลป์ ประวัติศาสตร์ และสุนทรียภาพอีกมากมาย นอกจากนี้วัดบวรนิเวศวิหารยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังอันทรงคุณค่ามากมายโดยเฉพาะงานจิตรกรรมสกุลช่างขรัวอินโข่ง อันเป็นจุดกำเนิดของการวาดภาพแบบตะวันตกในประเทศไทย ในวัดบวรนิเวศวิหารจะมีทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นจำนวนมากในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้คัดเลือกทรัพยากรวัฒนธรรมมาทำการประเมินคุณค่าทางศิลปกรรมจำนวน 15 รายการ เนื่องจากเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่น ทั้งความงดงาม รูปแบบทางศิลปะ ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรม ผลการประเมินคุณค่าทางศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร พบว่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรม ที่มีความโดดเด่นทั้ง 15 รายการ แบ่งได้เป็น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พุทธศิลป์ ได้แก่ พระพุทธรูปชินสีห์ พระสุวรรณเขต พระศาสดา พระไพบรียาต พระพุทธรูปไสยาสน์ พระพุทธรูปบาทโบราณ พระเจดีย์กาไหล่ทอง และพระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

2. งานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารพระศาสดา ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระไตรปิฎก และจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารเก๋ง

3. งานศิลปกรรมอื่น ๆ ได้แก่ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประติมากรรม และมโหรีทักโบราณ

คุณค่าทางด้านศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของผู้พบเห็น สามารถรับรู้ได้ทางความงามทางศิลปกรรม ของพุทธศิลป์ รูปแบบการสร้าง และเรื่องราวที่สะท้อนออกมาผ่านทางภาพจิตรกรรมที่มีความสวยงาม และโดดเด่น เนื่องด้วยเป็นจิตรกรรมรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนั้น ที่รู้จักกันดีในนามศิลปะสกุลช่างขรัวอินโข่ง ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมที่แตกต่างจากจิตรกรรมแบบไทยประเพณีที่พบเห็นได้ในวัดทั่วไป มีการผสมผสานรูปแบบจิตรกรรมแบบตะวันตกเข้ามาทั้งการใช้โทนสีหม่น และการเขียนภาพแบบมีทัศนวิสัยซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก ในขณะที่งานพุทธศิลป์ทั้งหลายล้วนมีคุณค่าในรูปแบบศิลปกรรมสมัยต่างๆ ซึ่งมีเอกลักษณ์โดดเด่น โดยเฉพาะพระพุทธรูปชินสีห์ ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นพระพุทธรูปที่มี

ลักษณะอันงดงามยิ่ง เทียบได้กับพระพุทธชินราช และพระศาสดา ซึ่งหล่อขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันและเคยประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลกร่วมกันมา ก่อนที่จะอัญเชิญลงมาประดิษฐานยังวัดบวรนิเวศวิหารในปัจจุบัน รวมทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นล้วนเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งในด้านศิลปกรรม

คุณค่าด้านศิลปกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้แก่ผู้สนใจ นักท่องเที่ยว นักเรียน นักศึกษา ในการศึกษารูปแบบ ลักษณะทางศิลปะ ประวัติความเป็นมา และความเพลินเพลินเจริญใจแก่ผู้มาเยี่ยมชมได้เป็นอย่างดี ผ่านทางการนำชมสำหรับประชาชนทั่วไป และ การทัศนศึกษาหรือศึกษานอกสถานที่โดยเฉพาะสำหรับ นักเรียน และ นักศึกษา ที่มีความสนใจและศึกษาทางด้าน ศิลปกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ศิลปะ

1.1.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม วัดบวรนิเวศ

วิหารเป็นวัดที่มีงานสถาปัตยกรรม และอาคารที่มีความโดดเด่นสวยงามมากมาย และมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่มีความผูกพันกับพระบรมราชวงศ์นับตั้งแต่เริ่มสถาปนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระบวรราชเจ้า มหาศักดิพลเสพ ทรงได้สร้างพระอุโบสถขึ้น แล้วทรงสร้าง หอพระไตรปิฎก พระเจดีย์ (แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 4) และศาลาการเปรียญขึ้นในคราวเดียวกัน ส่วนภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีการแบ่งเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาสอย่างชัดเจน ในภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จมาครองวัด ได้มีการก่อสร้างศาสนสถานต่าง ๆ เพื่อใช้ในการประกอบศาสนพิธีพิธีกรรม และประดิษฐานศาสนวัตถุ และมีการก่อสร้างอาคารเสนาสนะต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ และใช้เป็นอาคารที่ทำการต่างๆมากมาย บางแห่งมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ในด้านต่าง ๆ อีกทั้งอาคารต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเพียบพร้อมไปด้วยความสวยงามและมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม มีความสวยงามและการใช้หลักการทางสถาปัตยกรรมในรูปแบบต่างๆ มาก่อสร้าง ทำให้มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมจำนวน 24 รายการ อันได้แก่

1.2.1 ศาสนสถาน ได้แก่ พระอุโบสถ วิหารพระศาสดา พระอุโบสถวัดรังสี วิหารเก๋ง หอพระไตรปิฎก ศาลาการเปรียญ พระเจดีย์ใหญ่ ชุ่มปรารงค์พระพุทธรูป

1.2.2 อาคารเสนาสนะ ได้แก่ พระตำหนักเพชร พระตำหนักจันทร์ พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราฯ ศาลาจาม พระบันหย้า พระตำหนักกลาง พระตำหนักใหญ่ พระตำหนักทรงพรต หอสหจร ตำหนักซ้าย ตำหนักบรรจบเบญจมา

1.2.3 อาคารอื่น ๆ ได้แก่ พลับพลาเปลื้องเครื่อง ศาลาแดง 2 หลัง ศาลาฤๅษี 4 หลัง อาคารมหาหมุกุฎราชวิทยาลัย และตึกมนุษยนาควิทยาทาน

คุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร มีความโดดเด่นเนื่องด้วยมีลักษณะผสมผสานกันทางสถาปัตยกรรมหลากหลายรูปแบบระหว่างสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี แบบตะวันตก และแบบจีน (พระราชนิยม) อันสะท้อนถึงความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองสมความเป็นอารยะที่นานาประเทศให้การยอมรับ รวมทั้งสามารถสื่อให้เห็นสภาพสังคมในขณะนั้น ที่มีการติดต่อสื่อสารกับนานาอารยประเทศ จนมีการได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีและรูปแบบอันก้าวหน้าจากต่างชาติดังที่ปรากฏในทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ สืบเนื่องด้วยความสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระบรมราชวงศ์มาโดยตลอด การก่อสร้าง ศาสนสถาน อาคารเสนาสนะต่าง ๆ จึงมีความประณีต พิถีพิถัน สวยงามและทรงคุณค่าในหลาย ๆ ทาง การมีรูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมในหลายรูปแบบ เช่น พระอุโบสถแบบไทยที่มีการตกแต่งอย่างสวยงามอย่างไทย และมีการประยุกต์รูปแบบหัวเสาแบบตะวันตกเข้ามาอย่างลงตัว แสดงให้เห็นความคิดสร้างสรรค์ของช่างในสมัยนั้น รวมทั้งอาคารรูปแบบพระราชนิยมทั้งหลายซึ่งเฟื่องฟูในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นการผสมรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยและจีนเข้าด้วยกันอย่างลงตัว นับว่าเป็นเอกลักษณ์และคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญยิ่งของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร

สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นความโดดเด่นของทรัพยากรวัฒนธรรมอีกอย่าง ได้แก่ อาคารเสนาสนะ และอาคารอื่น ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตก ซึ่งมีความสวยงามด้วยรูปแบบการก่อสร้าง การประดับ ตกแต่ง การออกแบบ ซึ่งมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมหลายอาคาร เช่น พระตำหนักเพ็ชร และพระตำหนักจันทร์ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมผสานกับสถาปัตยกรรมตะวันตกที่สวยงามมากหลังหนึ่ง มีรูปทรงหลังคาเป็นทรงปั้นหยา มีการทำค้ำยันแกะฉลุลายประดับอยู่โดยรอบชายของหลังคา และมีการตกแต่งทั้งภายนอกและภายในอย่างวิจิตร ทรงคุณค่าทางสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรวัฒนธรรมในรูปแบบอาคารอื่น ๆ อีกมากมาย ล้วนเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งในด้านสถาปัตยกรรม

คุณค่าด้านสถาปัตยกรรมของทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้ จึงสามารถ เป็นแหล่งเรียนรู้แก่ผู้สนใจ นักท่องเที่ยว นักเรียน และนักศึกษา ในการศึกษาในรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรม โครงสร้าง เทคนิคการก่อสร้าง ประวัติความเป็นมา และสร้างความเพลินเพลินเจริญใจแก่ผู้มาเยี่ยมชมได้เป็นอย่างดี ผ่านทางการนำชมสำหรับประชาชนทั่วไป และการทัศนศึกษาหรือศึกษานอกสถานที่โดยเฉพาะสำหรับ นักเรียน นักศึกษา ที่มีความสนใจและศึกษาทางด้าน

สถาปัตยกรรม มัณฑนศิลป์ วิศวกรรม ศิลปกรรม จิตรกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และ ประวัติศาสตร์ศิลปะ

1.2 การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารกับการเป็นแหล่งเรียนรู้

(วัตถุประสงค์ข้อ 2 เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่พบในการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร)

เมื่อได้ศึกษาคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมใน วัดบวรนิเวศวิหารพบว่ามียุคยภาพสูงที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ และจากการศึกษาสภาพและการ จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ทำให้ได้ทราบรูปแบบของแหล่งการเรียนรู้ในวัดบวร นิเวศวิหาร ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งในหัวข้อนี้จะกล่าวถึง เนื้อหาต่างๆแบ่งเป็น 3 ประเด็นได้แก่

1.2.1 รูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร

1.2.2 การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้

1.2.3 ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร

ดังมีรายละเอียดตามที่กล่าวถึงที่หัวข้อดังต่อไปนี้

1.2.1 รูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหารได้มีรูปแบบของการเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งเป็นไปเพื่อการ พัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจสติปัญญา ความรู้และคุณธรรม โดยผ่าน กระบวนการเรียนรู้ที่ผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน มีการจัดรูปแบบการ เรียนรู้ที่ให้ผู้สนใจได้สัมผัสกับประสบการณ์จริง สอดคล้องกับความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน สามารถนำมาวิเคราะห์ถึงความสอดคล้องตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ทำให้ทราบข้อมูลว่า วัดบวรนิเวศวิหารมีรูปแบบแหล่งเรียนรู้ภายในวัดที่มีความสอดคล้องกัน ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาในระบบ ได้แก่ การจัดการศึกษาในโรงเรียนวัดบวรนิเวศ วิหาร มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย รวมทั้งการจัดกิจกรรมต่างๆ ภายในโรงเรียน การส่งพระ ออกไปสอนตามโรงเรียนต่างๆในวิชาพระพุทธศาสนา

2. การจัดการศึกษานอกระบบ ได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรมตาม หลักสูตรบาลี ในปัจจุบันมีผู้เรียนอยู่ 2 กลุ่มหลัก คือ พระภิกษุสามเณร และผู้มิใช่ภิกษุสามเณร การ สอนการนั่งสมาธิ

3. การศึกษาตามอธยาศัย ได้แก่ การจัดทัศนศึกษานำชมวัดเป็นหมู่คณะ เพื่อศึกษาเรียนรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆที่ทรงคุณค่าโดยเฉพาะด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ซึ่งทางวัดจะมีพระวิทยากรผู้ทรงความรู้ในการนำชม การจัดทำพิพิธภัณฑ์ และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัด บวรนิเวศวิหาร ณ อาคารมนุษยนาควิทยาทาน ซึ่งภายในเป็นการจัดแสดงพระประวัติ พระเกียรติคุณ ผลงาน อัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้ของเจ้าอาวาสตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการจัดทำเว็บไซต์วัด บวรนิเวศวิหารเพื่อเผยแพร่ ความรู้ ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งการจัดการศึกษาตามอธยาศัยนี้เองเป็นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของวัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นการจัดการศึกษาตามอธยาศัยที่นอกจากจะมุ่งเผยแผ่ศาสนาธรรมแล้วยังมุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่เรียกว่าการศึกษาตลอดชีวิต ดังพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (2542) มาตรา 4 กล่าวว่าการศึกษาตลอดชีวิตหมายถึงการศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอธยาศัยเพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และในมาตรา 8 วงเล็บ 1 กล่าวไว้ว่าการจัดการศึกษาให้ยึดหลักเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน และ มาตรา 23 กำหนดไว้ว่าการจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอธยาศัยต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้คุณธรรมกระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา และมาตราที่ 25 กำหนดว่ารัฐต้องส่งเสริมการดำเนินการ และการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทุกรูปแบบได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์กีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ จึงสามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตามอธยาศัยได้ ควบคู่กับการจัดการศึกษาในระบบผ่านทางโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหารและ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และวัดบวรนิเวศวิหารยังมีการจัดการเผยแผ่ศาสนาธรรม ในรูปแบบต่างๆซึ่งเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนอีกด้วย

เมื่อวิเคราะห์การจัดรูปแบบการเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารทั้ง 3 รูปแบบแล้ว ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดให้มีการเผยแผ่ศาสนาธรรมไปพร้อมกับการจัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้มาโดยตลอด เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารมีทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าอยู่มากมาย การจัดการศึกษาตามอธยาศัยภายในวัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้โดยตรง จึงถือว่าวัดบวรนิเวศวิหารเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความครบถ้วนสอดคล้องตาม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติอย่างแท้จริง ในการศึกษาครั้งนี้ได้สนใจรูปแบบการศึกษาตาม อัยาศัยของวัดบวรนิเวศวิหารเป็นการเฉพาะเนื่องจากเป็นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็น แหล่งเรียนรู้ และเป็นการนำทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่และมีคุณค่าทางด้านศิลปกรรม และคุณค่า ทางสถาปัตยกรรมมาใช้เป็นแหล่งการเรียนรู้

1.2.2 การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นแหล่งเรียนรู้

ในแนวทางการจัดการศึกษาตามอัยาศัยวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีประวัติ เก่าแก่ยาวนานนับตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ามากมายโดยเฉพาะ ด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่ง เรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีรูปแบบที่หลากหลาย โดยเฉพาะการนำทรัพยากรวัฒนธรรมที่ ทรงคุณค่าโดยเฉพาะด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมมานำเสนอ

1.2.2.1 การจัดการแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารตามแนวทางการ จัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา ซึ่งแนวทางการเรียนรู้ที่สำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่มีความโดดเด่น ซึ่งการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ที่วัดบวรนิเวศวิหารดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน นั้นสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา ซึ่งกำหนดโดยกองพระพุทธศาสนา สถาน กรมการศาสนา (2532) การจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา ได้ให้แนวทางไว้ ดังนี้

1. ด้านบริเวณและอาคารสถานที่ วัดบวรนิเวศวิหารได้มีการ ดำเนินการตามแนวทางการจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา ดังนี้ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่ตั้งอยู่ใน แหล่งชุมชน และมีจัดให้มีบริเวณภายในวัดบวรนิเวศวิหารร่มรื่นสวยงามสะอาดสงบและมีสภาพเป็น อุทยานที่มีความร่มรื่น เพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนได้เข้ามาพักผ่อน รวมทั้งศึกษาหาความรู้ รวมทั้งมีการจัดวางแผนผังวัดวัดบวรนิเวศวิหารที่เป็นสัดส่วนโดยแบ่งเขต พุทธาวาส สังฆาวาส อย่างเป็นสัดส่วน และมีระเบียบ การเผยแพร่ความรู้ ข่าวสารวัดบวรนิเวศวิหาร ได้จัดให้มีหอกระจายข่าวในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อสอดแทรกความรู้และบริการข่าวสารต่างๆให้แก่ ชุมชน และจัดทำพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่งอนุรักษ์มรดกทาง ศิลปกรรม จัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และวัฒนธรรม เพื่อเป็นการสนับสนุนวัดให้เป็นแหล่ง ท่องเที่ยว และแหล่งเรียนรู้ อีกทั้งวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดทำธรรมสถานหรือสวนธรรม เพื่อเป็น สถานที่ฝึกอบรมศีลธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนหรือคนในท้องถิ่นนั้นด้วย

2. ด้านกิจกรรม วัดบวรนิเวศวิหารได้มีการดำเนินการตามแนว ทางการจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ไม่จำกัดเพศและวัย ในการให้ความรู้

ทางตรง ได้แก่ มีการจัดการเรียนการสอนแบบมีครูหรือวิทยากรบรรยาย เช่น การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี และพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดตั้งศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร และ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ส่วนการจัดแหล่งให้ความรู้ทางอ้อม ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนแบบไม่มีครูผู้สอนสามารถศึกษาด้วยตนเองจากสิ่งแวดล้อมหรือสื่อต่าง ๆ ที่สัมผัสได้ มีเนื้อหาสาระอยู่ที่อยู่ในความสนใจและเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนอย่างละเอียดเป็นขั้นตอน หมวดยุทธศาสตร์สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วเข้าใจง่าย เช่น มีการจัดนิทรรศการ ในวาระสำคัญต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ มีการจัดต้นไม้ปลูกได้ในเขตคฤหัสถ์หรือคฤหัสถ์ การจัดสวนสมุนไพรโดยบอกสรรพคุณของต้นไม้ไว้ มีการจัดทำแผ่นป้ายบรรยายข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร มีการจัดทำพิพิธภัณฑ์สถานเพื่อเก็บรักษาโบราณวัตถุ และของเก่าต่าง ๆ ที่อาคารมณูชยนาควิทยาทาน จัดทำเอกสารเกี่ยวกับธรรมะ หรือเทศน์ธรรมะเพื่อเผยแพร่แก่ประชาชน ในวาระโอกาสต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

1.2.2.2 รูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร มีแนวทางดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

1. การจัดทำทัศนศึกษานำชมของจริงภายในวัดบวรนิเวศวิหาร
สามารถทำให้เข้าทัศนศึกษา เกิดความสนใจ รับรู้ และเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีแนวทางการนำเสนอสภาพความเป็นจริงของทรัพยากรวัฒนธรรม แต่จะมุ่งเน้นการอนุรักษ์ของเดิมที่มีอยู่จริง เพื่อนำเสนอคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า โดยเฉพาะด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม

ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารอนุญาตให้มีการเข้าชมเป็นหมู่คณะเมื่อมีการร้องขอผ่านทางสำนักงานวัดบวรนิเวศวิหารโดยการทำหนังสือมาก่อน เพื่อบันทึกหมายวันเวลา และทางวัดจะจัดเตรียมพระวิทยากรเป็นผู้ชมจริงไปตามที่ตั้งของทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อศึกษาถึงคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมใน 2 ด้าน ได้แก่

1.1 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม เป็นการจัดทำทัศนศึกษาเพื่อเยี่ยมชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านศิลปกรรมซึ่งมีความโดดเด่นเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น พุทธศิลป์ งานจิตรกรรม และงานศิลปกรรมอื่นๆ

1.2 ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม เป็นการจัดทำทัศนศึกษาเพื่อเยี่ยมชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมซึ่งมีความสวยงาม และการใช้หลักการทางสถาปัตยกรรมในรูปแบบต่างๆ มาก่อสร้าง ทำให้มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรม

2. การจัดการพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ

วิหารเพื่อเป็นที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพัฒนาสิ่งต่างๆที่เก่าแก่ และมีคุณค่าเพื่อให้รุ่นหลังได้ศึกษาหาความรู้ โดยโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารได้ดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ขึ้น ณ อาคารมนุษยนาควิทยาทาน เพื่อรวบรวมพระประวัติ พระเกียรติคุณ ผลงาน อัฐบริขาร และสิ่งของเครื่องใช้ของเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่พระองค์แรก คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงพระผนวช จนถึงเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารพระองค์ปัจจุบัน คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ แม้จะไม่ครบถ้วนทุกสิ่ง แต่ก็เพียงพอที่จะทำให้ผู้เข้าชมได้รู้จักแต่ละพระองค์ได้เป็นอย่างดี ตลอดจนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ผู้มาศึกษาและเยี่ยมชมเพื่อให้เกิดพลังความคิดในอันที่จะช่วยกันสืบสานและอนุรักษ์วัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติบ้านเมือง

วัดบวรนิเวศวิหาร มุ่งหวังที่จะให้พิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารแห่งนี้ เป็นสถานที่ประกาศพระเกียรติคุณและเกียรติคุณของผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารทุกพระองค์ทุกท่านให้เป็นที่ปรากฏแพร่หลาย และเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ผู้มาศึกษาและเยี่ยมชม ทั้งเป็นแหล่งสร้างพลังรู้และพลังคิดในอันที่จะช่วยกันสืบสานและอนุรักษ์พระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติบ้านเมืองสืบไป

3. การดูแล อนุรักษ์ บูรณปฏิสังขรณ์ ทรัพยากรวัฒนธรรม

ต่างๆภายในวัด ให้มีสภาพสมบูรณ์ สวยงาม มั่นคงแข็งแรง ถูกต้องตามหลักวิชาการโดยความร่วมมือของกรมศิลปากร รวมทั้งมีการปรับสภาพแวดล้อม และภูมิทัศน์ภายในวัด ให้สวยงามร่มรื่นเป็นสัดส่วนสะอาด มีสาธารณูปโภครองรับอย่างเพียงพอ และถูกสุขลักษณะ เพื่อให้เกิดความสะอาดสบาย ร่าเริงและน่าเรียนรู้

4. การจัดทำเอกสารเผยแพร่ เป็นการนำเสนอเกร็ดความรู้

ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร ตลอดจนกิจกรรมและผลงานต่างๆ ที่วัดจัดขึ้น และมอบเป็นอนันตนาถาการให้สถาบันการศึกษาในงานต่าง ๆ หรือผู้มาเยือน รวมทั้งเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป

5. การจัดทำเว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหาร www.watbowon.com

เพื่อนำเสนอประวัติ ความเป็นมา ของวัดบวรนิเวศวิหาร และทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัด รวมทั้งเผยแพร่ข่าวสาร กำหนดการ และกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร โดยทางวัดได้จัดทำขึ้นโดยมีรูปแบบการใช้งานที่เข้าใจง่ายมีการแบ่งหมวดหมู่ของเนื้อหาหลัก ๆ ไว้อย่างเป็นระบบ และมีข้อมูล

ที่ครบถ้วนทำให้ง่ายต่อการสืบค้น โดยมีรายละเอียดในการจัดกิจกรรมและมีบทบาททำหน้าที่ประชาสัมพันธ์แก่วัดบวรนิเวศวิหารอีกหนึ่งช่องทาง

นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอวิถีทัศนศาสตร์ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร ภายในเว็บไซต์อีกด้วย ทั้งนี้ เว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหารนี้เปรียบเสมือนแหล่งเรียนรู้ในรูปแบบใหม่คือแหล่งเรียนรู้ออนไลน์ซึ่งสะดวกและง่ายต่อการเข้าถึงได้จากทุกสถานที่โดยไม่จำเป็นต้องเดินทางมาที่วัดบวรนิเวศ จึงเป็นช่องทางหนึ่งที่เกิดการเรียนรู้สำหรับผู้ที่อยู่ไกล และผู้พิการ หรือผู้สูงอายุ ที่ไม่สามารถเดินทางมายังวัดบวรด้วยตนเองได้อีกด้วย นับว่าเว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหาร จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความโดดเด่นภายในวัดบวรนิเวศวิหารอีกประการหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดแหล่งการเรียนรู้ที่โดดเด่น ผ่านทาง 5 ช่องทางซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของแหล่งการเรียนรู้ผ่านทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่หลากหลาย และสามารถเข้าถึงประชาชนทั่วไปได้โดยง่ายหลายช่องทาง ทำให้เกิดความสะดวก และสอดคล้องกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่เหมาะสมกับผู้สนใจทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน แต่จากผลการศึกษาจะพบว่า ยังคงมีปัญหาและอุปสรรคอยู่หลายประการ

1.2.3 ปัญหาและอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร

จากการการศึกษาโดยการสัมภาษณ์พระครูปริตรโกศล พระราชสุมนต์มณี ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาอนุรักษ และผู้เชี่ยวชาญด้านพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าข้อจำกัดซึ่งเป็นปัญหาและอุปสรรคสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ คือ วัดบวรนิเวศวิหารไม่ได้มีบทบาทเป็นแหล่งเรียนรู้โดยตรง จึงยังมิได้มีการจัดการใด ๆ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้มากนัก ทั้งนี้วัดบวรนิเวศวิหารดำรงบทบาทในฐานะเป็นศาสนสถานมากกว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยพื้นฐานจึงเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของศาสนสถาน แต่เนื่องด้วยทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารมีคุณค่าโดดเด่นในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ทำให้วัดบวรนิเวศวิหารจึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ด้วยลักษณะทางกายภาพของวัดบวรนิเวศวิหารเอง การเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารด้านวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นจากคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในตัวเอง ผ่านการนำชมทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ภายในวัด อย่างไรก็ตามก็เกิดการเข้าชมทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหารยังมีข้อจำกัดอยู่เนื่องจากไม่สามารถเข้าชมเองได้ทุกอาคาร เนื่องจากทางวัดเป็นห่วงเรื่องความปลอดภัยของทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ และไม่มีผู้ดูแลความ

ปลอดภัย ทางวัดจึงใช้วิธีปิดอาคารหลายๆอาคารไม่ให้เข้าชม เช่น พระวิหารพระศาสดา พระวิหาร เก๋ง หอพระไตรปิฎก เป็นต้น การไม่สามารถเปิดให้ชมทรัพยากรวัฒนธรรมโดยอิสระนี้เป็นข้อจำกัด อย่างหนึ่งในการเป็นแหล่งเรียนรู้ แต่ทางวัดได้เปิดโอกาสให้เข้าชมได้ในวันสำคัญต่าง ๆ ซึ่งจะมี อาสาสมัครที่เป็นลูกศิษย์ลูกหาวัดมาช่วยดูแลประจำตามจุดต่าง ๆ จึงสามารถบรรเทาปัญหานี้ไปได้ ส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ทางวัดบวรนิเวศวิหารยังเปิดโอกาสให้ผู้สนใจที่จะเข้าชมหรือทัศนศึกษาเป็นหมู่ คณะสามารถติดต่อได้ที่สำนักงานวัดบวรนิเวศวิหารโดยการทำหนังสือเข้ามาขอเข้าชม ทางวัดบวร นิเวศวิหารจะนัดวันเวลา และจัดเตรียมพระวิทยากรเพื่อนำชมภายในวัดให้

ในขณะที่ปัจจุบันมีผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารจำนวนไม่มากนักในแต่ละวัน และมีจำนวนไม่สม่ำเสมอ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทางวัดยังไม่มีจัดการแหล่ง เรียนรู้อย่างเป็นทางการเฉพาะ เนื่องจากการลงทุนพัฒนาแหล่งเรียนรู้ขึ้นในวัดบวรนิเวศวิหารต้องใช้ งบประมาณและกำลังคนในการจัดการเพิ่มขึ้น ดังนั้นวัดจึงยังไม่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการให้บริการใน ฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ และพร้อมจะสนับสนุนผู้สนใจทุกคนที่จะเข้ามาเรียนรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อวัด

ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารคือ การ ไม่มีองค์ความรู้ที่เป็นระบบและทันต่อเหตุการณ์ จากการสัมภาษณ์พระครูปริตรโกศล ผู้ให้ข้อมูลซึ่ง เป็นพระวิทยากรในวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ให้ความเห็นว่า วัดบวรนิเวศวิหารมีทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นจำนวนมาก การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้านการอนุรักษ์ การบำรุงรักษา มีการดำเนินการ อย่างต่อเนื่อง แต่ด้านข้อมูลข่าวสารยังไม่มีมีการรวบรวมเป็นองค์ความรู้เดียวกันเพื่อถ่ายทอดเป็นองค์ ความรู้ให้ชัดเจน และไม่ทันสมัย ข้อมูลหลายอย่างยังไม่ตรงกับสภาพในปัจจุบัน ทำให้การถ่ายทอด องค์ความรู้แก่ผู้เรียนรู้อย่างไม่เป็นเนื้อหาเดียวกัน ขาดการถ่ายทอดที่ถูกต้อง ครบถ้วน โดยเฉพาะความรู้ เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม และยังไม่มีการจัดทำเอกสารประกอบการนำชม หรือเอกสารเพื่อ เผยแพร่ข้อมูล ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่สำคัญในวัดบวรนิเวศวิหาร อย่างไรก็ตาม ทางวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดทำป้ายให้ข้อมูลทรัพยากรวัฒนธรรมโดยสังเขป ติดตั้งอยู่ตามจุดต่าง ๆ ที่ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ เพื่อให้ข้อมูล ประวัติ และรายละเอียดของทรัพยากรวัฒนธรรม นั้น ๆ อยู่ด้วย แต่มีเฉพาะในเขตพุทธาวาส และไม่ครบทุกจุด

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารยังมี ประเด็นด้านงบประมาณมาเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่ง เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารดำรงบทบาทใน ฐานะศาสนสถานมากกว่า การเป็นแหล่งเรียนรู้ จึงยังไม่มีการจัดสรรงบประมาณมาให้แก่การ

ดำเนินงานเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้โดยตรง การเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นผลพลอยได้ที่เกิดขึ้นตามการดำเนินการอนุรักษ์ บำรุง รักษา และการดำเนินงานด้านอื่นของวัด ก่อเกิดเป็นความสมบูรณ์ของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ที่เหมาะสมต่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง แม้วัดบวรนิเวศวิหารจะไม่มียงบประมาณหรือหน่วยงานภายในที่รับผิดชอบด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้โดยตรง แต่ผลพลอยได้จากการที่วัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ก็ทำให้การเป็นแหล่งเรียนรู้ของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในวัดบวรนิเวศวิหารเกิดขึ้นได้เอง ในขณะที่มีการจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และเก็บรวบรวมทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆภายในวัดบวรนิเวศวิหารเกี่ยวกับอดีตเจ้าอาวาสเพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณและเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจของวัดบวรนิเวศวิหารแก่ผู้สนใจได้เข้ามาเรียนรู้ ซึ่งพิพิธภัณฑ์มีบทบาทในการเติมเต็มแหล่งเรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติและเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลที่อยู่ในวัด ในขณะที่ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านกายภาพ ทางศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม

2. การอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาจะพบว่า รูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร นั้น มี 5 รูปแบบ ได้แก่ 1. การจัดทำศุนศึกษานำชมของจริงภายในวัดบวรนิเวศวิหาร 2. การจัดการพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร 3. การดูแล อนุรักษ์ บูรณปฏิสังขรณ์ ทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆภายในวัด 4. การจัดทำเอกสารเผยแพร่ 5. การจัดทำเว็บไซต์วัดบวรนิเวศวิหาร มีความคล้ายคลึงสอดคล้องกับงานวิจัยของ รสิกา อังกูร และคณะ (2547) เรื่องวัดพระเชตุพน : ต้นแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบททั่วไปของวัดพระเชตุพนตลอดจนสภาพการจัดการกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้ สภาพการบริหารจัดการแหล่งการเรียนรู้ ความต้องการและงานทางส่งเสริมสนับสนุนเพื่อเพิ่มเติมประสิทธิภาพในการจัดการและแหล่งเรียนรู้ของวัดพระเชตุพน พบว่ารูปแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่วัดพระเชตุพน ดำเนินการอยู่มี 4 รูปแบบ ได้แก่ 1. การจัดทำศุนศึกษา นำชมวัดที่มีพระวิทยากรเป็นผู้นำชมเผยแพร่หลักธรรมความรู้และเกร็ดประวัติของวัด 2. การจัดตั้งหอสมุดสมเด็จพระว.ผ.ต. วัดพระเชตุพนเป็นห้องสมุดที่เก็บรวบรวมหนังสือเอกสารตำราโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุรูปหล่ออดีตอธิบดีสงฆ์ของวัดพระเชตุพนไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์ สำหรับการศึกษาค้นคว้าสำหรับนักเรียนนักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป 3. ศิลาจารึก 8 หมวด การได้รับยกย่องให้เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศ

ไทยของวัดพระเชตุพนนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้มีการรวบรวมและจัดเป็นหมวดหมู่เพื่อให้เป็นระบบระเบียบสะดวกต่อการค้นคว้า องค์ความรู้ดังกล่าวแยกออกเป็น 8 หมวด ได้แก่ พระพุทธศาสนา วรรณคดี ทำเนียบ ประเพณี ประวัติวัด สุภาชิต อนามัยการนวด ตำรายา เกษศาสตร์ และ 4. โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณ โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณเดิมเป็นโรงเรียนสอนภาษาจีน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารูปแบบการเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทวัดนั้น มีความคล้ายคลึงกัน โดยอาศัยการใช้ประโยชน์จากการมีทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดที่ทรงคุณค่าในด้านต่างๆ มาประยุกต์ดัดแปลงเป็นแหล่งเรียนรู้ แต่รูปแบบการจัดการออกมาคล้ายคลึงกัน แต่อย่างไรก็ดี การจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดพระเชตุพนเป็นระบบกว่าวัดบวรนิเวศวิหาร ทั้งนี้เนื่องจากวัดพระเชตุพน มีนโยบายการจัดการแหล่งเรียนรู้อย่างชัดเจนกว่า โดยมีการจัดตั้งหน่วยงานที่ดูแลด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้โดยเฉพาะขึ้นเพื่อบริหารจัดการทุกด้านในการเป็นแหล่งเรียนรู้ และเนื่องด้วยวัดพระเชตุพนมีจำนวนผู้มาเยี่ยมชมในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก ทำให้ต้องมีการจัดการที่เป็นรูปแบบที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบ และคล่องตัวในการดำเนินงานแต่ละส่วน ต่างจากที่วัดบวรนิเวศวิหาร ที่มีผู้เข้ามาเยี่ยมชมในแต่ละวันมีจำนวนไม่มากนัก และจำนวนไม่คงที่สม่ำเสมอในแต่ละวัน ซึ่งเป็นผลให้วัดบวรนิเวศวิหารยังไม่มียุทธศาสตร์ด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ชัดเจน แต่การที่ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในวัดมีศักยภาพในการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้โดยอัตโนมัติ จึงเกิดรูปแบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการขึ้น และทางวัดบวรนิเวศวิหารเองก็ตระหนักถึงบทบาทนี้โดยมีการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ภายในวัดบวรนิเวศวิหารด้วยการจัดรูปแบบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ทั้ง 5 รูปแบบ โดยรูปแบบที่มีเพิ่มเติมมาในภายหลังของทั้งสองวัดคือการจัดทำเว็บไซต์ของวัด ซึ่งในส่วนของวัดพระเชตุพนในปัจจุบัน ได้มีการจัดทำเว็บไซต์ขึ้นภายหลังจากที่มีการทำงานวิจัย(พ.ศ.2547)

นอกจากนี้ในงานวิจัยฉบับดังกล่าวยังพบว่า การจัดแหล่งการเรียนรู้ภายในวัดพระเชตุพน มีปัญหาและอุปสรรค (รสิกา อังกูร, 2547) ดังนี้ 1. ปัญหาด้านข้อมูล 2. ปัญหาด้านบุคลากร 3. ปัญหาด้านทักษะและเทคนิคในการถ่ายทอด 4. ปัญหาด้านการดูแลรักษาองค์ความรู้ต่างๆ และ 5. ปัญหาด้านสถานที่ เมื่อพิจารณาข้อปัญหาดังกล่าวของวัดพระเชตุพน เปรียบเทียบกับการศึกษาในครั้งนี้ พบว่าปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร มีปัญหาและอุปสรรคเช่นเดียวกัน เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารมิได้มียุทธศาสตร์ในการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้มาแต่ต้น ไม่มีหน่วยงานที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน การบริหารจัดการต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองบทบาทด้านอื่นของวัดบวรนิเวศวิหาร ปัญหาที่เกิดขึ้น จึงเกิดจากความไม่

พร้อมในการจัดการมากกว่า ซึ่งปัญหาของการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่ การไม่ได้จัดสรรงบประมาณเพื่อจัดการแหล่งเรียนรู้โดยตรง จึงทำให้ไม่มีการจัดรวบรวมองค์ความรู้ ไม่มีการจัดทำการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่ชัดเจน อีกทั้งจำนวนทรัพยากรวัฒนธรรมมีมาก จึงไม่สามารถดูแลด้านความปลอดภัยได้อย่างทั่วถึงทำให้วัดบวรนิเวศวิหารจึงต้องปิดอาคารหลายๆหลังไม่เปิดให้เข้าชมโดยอิสระ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วล้วนเกิดจากการที่วัดบวรนิเวศวิหารยังไม่มีนโยบายด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ชัดเจนนั่นเอง เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระอารามหลวงที่มีการประกอบศาสนพิธี และพระราชพิธีต่างๆ อยู่สม่ำเสมอ บทบาทที่เด่นชัดของวัดบวรนิเวศวิหารจึงเป็นการดำรงสถานะการเป็นศาสนสถานนั่นเอง แต่ก็มีอาจเป็นอุปสรรคในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรได้เนื่องด้วยความสำคัญและคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหารมีความโดดเด่นสูง และมีศักยภาพในการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้โดยมีจำเป็นต้องมีการจัดการใด ๆ เพิ่มเติมในปัจจุบัน

ในขณะที่งานวิจัยเรื่องความพร้อมของวัดในเขตกรุงเทพมหานครเกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรม จำนวน 15 วัด ในเขตกรุงเทพมหานคร โดย รสีกา อังกูร (2544) เป็นอีกงานวิจัยหนึ่งซึ่ง รสีกา อังกูรได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับวัดพระเชตุพนเพิ่มเติม ซึ่งได้ผลการศึกษาที่เป็นประโยชน์ดังนี้ดังต่อไปนี้

1. ด้านลักษณะทางกายภาพของวัดต่าง ๆ พบว่า วัดส่วนใหญ่มีการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่ดี องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้วัดมีภูมิทัศน์ที่สวยงาม ได้แก่ การปลูกต้นไม้ การจัดสวนหย่อม ความสะอาดของบริเวณวัด ความเป็นสัดส่วนของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส นอกจากนี้โดยภาพรวมยังพบว่า วัดส่วนใหญ่มีความพร้อมในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีคุณค่าเป็นเอกลักษณ์ของวัด เช่นเดียวกับที่วัดบวรนิเวศวิหารที่มีการจัดการดูแลสภาพแวดล้อมภายในวัด

2. ด้านนโยบายของวัดในเรื่องการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัด พบว่า วัดส่วนใหญ่มีนโยบายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบดังกล่าวแต่ยังไม่มีการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เนื่องจากขาดแคลนด้านบุคลากร ประกอบกับนโยบายของวัดเองยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร ซึ่งทางวัดบวรนิเวศวิหารเองก็มีการนำชมทรัพยากรวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าภายในวัดอยู่แล้วแม้จะเป็นการนำชมเฉพาะเป็นหมู่คณะที่ต้องมีการทำหนังสือร้องขอก่อน ก็ตามทั้งนี้สืบเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านการรักษาความปลอดภัยดังที่เคยกล่าวมาแล้วในหัวข้อปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้

3. ด้านความรู้ความสามารถของพระสงฆ์ พบว่าวัดส่วนใหญ่มีพระสงฆ์ที่สามารถทำหน้าที่ในการนำชมวัด ถ่ายทอดความรู้ และเผยแผ่พระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของภาษาและทักษะที่ใช้ในการถ่ายทอด โดยภาพรวม ซึ่งในส่วนนี้ทางวัดบวรนิเวศวิหารเองก็มีพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถเป็นจำนวนมาก เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารเองเป็นแหล่งผลิตบุคลากรทางศาสนาผ่านทางโรงเรียนสอนปริยัติธรรม และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีพระภิกษุที่เป็นชาวต่างชาติจากหลายประเทศ ทำให้มีความหลากหลายทางภาษาของบุคลากร ทำให้สามารถเชิญมาอบรมพัฒนาให้เป็นพระวิทยากรได้เป็นจำนวนมาก แต่ติดตรงข้อจำกัดตรงความเคร่งครัดของระเบียบปฏิบัติของธรรมยุติกนิกาย ส่วนหนึ่งทำให้อาจไม่เหมาะสมนักที่พระจักมาปฏิสัมพันธ์กับประชาชนหรือนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากๆ ทางวัดจึงไม่ได้มีนโยบายในด้านนี้มากนัก

สำหรับปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความพร้อมของวัดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรมในวัด ได้แก่ ปัจจัยด้านบุคลากร ปัจจัยด้านลักษณะทางกายภาพ และปัจจัยด้านนโยบายของวัดตามลำดับ

ผลการศึกษาข้างต้นมีความสอดคล้องกันกับผลการศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหาร พบว่าโดยเฉพาะในเรื่องลักษณะทางกายภาพและศักยภาพในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหาร ทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆภายในวัดที่มีศักยภาพและมีคุณค่าด้านศิลปกรรม และคุณค่าด้านสถาปัตยกรรม สามารถใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี ทั้งการจัดการภายในวัดในการปรับปรุงดูแลภูมิทัศน์ภายใน การแย่งแยกเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสออกเป็นสัดส่วน ความสะอาดภายในวัด และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ภายในวัด

ส่วนด้านนโยบายของวัดบวรนิเวศวิหารและความรู้ความสามารถของพระสงฆ์ในวัดนั้น ทางวัดบวรนิเวศวิหารเองไม่ได้มีนโยบายจะเปิดให้บริการเป็นแหล่งเรียนรู้ แต่เห็นด้วยที่จะใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดเป็นส่วนหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านการนำชมศิลปะและทรัพยากรวัฒนธรรมของวัด แต่บุคลากรในวัดที่มีความสามารถในการนำชมหรือให้ความรู้ต่างๆ ยังไม่มี แม้จะมีพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถหลายรูปแต่ทางวัดเห็นว่ามีใช้กิจของสงฆ์ที่จะต้องมานำชมและใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากเกินไป ด้วยว่าวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดธรรมยุติกนิกาย ที่มีความเคร่งครัดด้านการปฏิบัติของสงฆ์ ทางวัดเห็นว่า หากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะมีการจัดอบรมมัคคุเทศก์หรือนักศึกษามาฝึกงาน และเรียนรู้ประวัติความเป็นมาเพื่อการนำชมทางวัดบวรนิเวศวิหารยินดีจะให้ความร่วมมือและให้ข้อมูลและคำแนะนำได้ ซึ่งการดำเนินการทุกอย่างจะทำตามความเหมาะสม

และกำลังของวัดเท่านั้น ทางวัดเองก็ยังไม่มียุทธศาสตร์จะจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างเต็มรูปแบบอีกเช่นกัน เนื่องจากมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ทางวัดไม่พร้อม เช่น ด้านนโยบาย ด้านงบประมาณ ด้านกำลังคน ด้านองค์ความรู้ เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาของวัดด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้จึงทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปปรับปรุงไปตามสถานการณ์ และความเหมาะสมที่ทางวัดจะพิจารณาเห็นสมควร

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอุ้น) และทีมวิจัยจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะวัด 9 แห่งที่เป็นส่วนหนึ่งของการจัดกิจกรรมไหว้พระ 9 วัด ได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร วัดชนะสงครามราชวรมหาวิหาร วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร และวัดไตรมิตรวิทยารามวรมหาวิหาร และศึกษาขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว ลักษณะกิจกรรม แนวทางการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว ชุมชนที่มีต่อวัดในกรุงเทพมหานคร เพื่อหารูปแบบและแนวทางที่เหมาะสมในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ผลการวิจัยพบว่า วัดทั้ง 9 แห่งมีขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวที่แตกต่างกันไปทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม เช่น การให้บริการข้อมูลข่าวสารของวัด การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ การจัดการสิ่งอำนวยความสะดวก นอกจากนี้วัดยังมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย โดยวัดที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจเป็นจำนวนมากและใกล้เคียงกับแหล่งท่องเที่ยวหลักอย่างวัดพระแก้ว จะมีขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวในระดับสูง ได้แก่ วัดโพธิ์ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร และวัดเบญจมบพิตร ส่วนวัดที่ไม่ได้อยู่ในเส้นทางท่องเที่ยวหลักจะมีขีดความสามารถในด้านต่างๆค่อนข้างน้อย ได้แก่ วัดกัลยาณมิตร วัดไตรมิตร และวัดชนะสงคราม เป็นต้น จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด พบว่ารูปแบบและแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและการจัดการท่องเที่ยว มี 4 รูปแบบ ได้แก่ 1. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธ 3. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ (เชิงนามธรรมการเรียนรู้) 4. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

จะเห็นว่าสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารครั้งนี้พอสมควร แม้การศึกษาข้างต้นจะเน้นไปที่การท่องเที่ยวแต่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในแต่ละวัดนอกจากจะตอบสนองด้านการท่องเที่ยวแล้วยังตอบสนองการเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ด้วยใน

ขณะเดียวกัน เนื่องจากกระบวนการนำชมทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นการนำผู้สนใจและนักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้จากทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าภายในบริเวณวัด ทั้งนี้สามารถเรียนรู้ เกร็ดประวัติศาสตร์ หรือรูปแบบทางสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรมต่างๆภายในวัดได้ด้วยแทนที่จะเป็นการเดินชมและถ่ายภาพโดยไม่ได้รับความรู้อะไรกลับไปเลย อีกทั้งแม้วัดบวรนิเวศวิหารจะไม่อยู่ในเส้นทางท่องเที่ยวไหว้พระ 9 วัดโดยตรง แต่มีการปรับเปลี่ยนเข้าร่วมเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าวในบางครั้ง เช่น โครงการไหว้พระ 9 วัด 9 รัชกาล เป็นต้น เนื่องจากอยู่ในเส้นทางท่องเที่ยวที่สำคัญเช่นกัน ส่วนขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวจัดว่าอยู่ในกลุ่มที่ไม่มีศักยภาพในการท่องเที่ยวมากเท่าวัดในเส้นทางหลักอย่างวัดอรุณราชวราราม ราชวรวิหาร หรือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารมีสภาพเหมาะสมกับรูปแบบในการเป็นแหล่งเรียนรู้มากกว่าการเป็นแหล่งท่องเที่ยว ด้วยขีดความสามารถในการรองรับจำนวนผู้มาเยือนมีไม่มากนัก เพราะวัดมีอาณาบริเวณเล็ก ไม่มีที่จอดรถมากพอ จึงเหมาะสมในการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมมากกว่า อาจมีการจัดรูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อศึกษาทรัพยากรและคดีคำสอนผ่านทางพุทธศิลป์ หรือรูปแบบการเรียนรู้และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอน และเรียนรู้คุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่อยู่ภายในวัดบวรนิเวศวิหารในด้านต่างๆ เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารมีทรัพยากรวัฒนธรรมที่หลากหลายทั้งพระพุทธรูปสำคัญ พระเจดีย์ ภาพเขียนปริศนาธรรม หรืออาคารสำคัญต่างๆภายในวัดซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเชิงพุทธ และวัดพุทธธรรมได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ประวัติความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหารล้วนมีความน่าสนใจทั้งทางประวัติศาสตร์และทางศาสนา ทำให้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะนำมาพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจได้ และสอดคล้องการเรียนรู้เข้าไปในขณะเดียวกันก็มีความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายคือผู้ที่สนใจด้านศิลปวัฒนธรรมและศาสนาพุทธ ที่จะเข้ามาศึกษาผ่านการเที่ยวชมทรัพยากรวัฒนธรรม ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ แต่ไม่เหมาะกับการท่องเที่ยวแบบกลุ่มใหญ่ เนื่องด้วยด้วยศักยภาพในด้านการรองรับจำนวนนักท่องเที่ยวที่ไม่สามารถจัดการให้มีการท่องเที่ยวที่ต้องรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมากๆ ในแต่ละวันได้

3. แนวทางในการแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้

จากผลการศึกษาที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น ผู้วิจัยและผู้ทรงคุณวุฒิได้นำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ อ้างอิงตามปัญหาและ

อุปสรรคที่พบมานำเสนอเป็นแนวทางแก้ไขในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 แนวทางพัฒนาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร สำหรับแนวทางพัฒนาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ได้จากการศึกษา พอจะสรุปเป็นประเด็นใหญ่ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. จากผลการศึกษาพบว่าการจัดพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเป็นที่รวบรวมโบราณวัตถุศิลปวัตถุ และพุทธศิลป์ต่าง ๆ ที่เก่าแก่ และมีคุณค่าให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาหาความรู้ต่อไป มีการจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างเป็นระบบดีแล้ว แต่ยังมีปัญหาในด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ของทรัพยากรวัฒนธรรม เนื่องจากขาดการรวบรวมองค์ความรู้ให้ครบถ้วนสมบูรณ์เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการควมมีการให้การสนับสนุน และควมมีการส่งเสริมพระวิทยากรทางด้านการศึกษาทั้งทางโลก และทางธรรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ และทักษะ ในการถ่ายทอด ความรู้ ข้อมูลที่ถูกต้อง แม่นยำ และเป็นประโยชน์แก่ผู้มาเรียนรู้อย่างสูงสุด ดังนั้น องค์ความรู้เกี่ยวกับวัดและทรัพยากรทรัพยากรวัฒนธรรมภายในวัดที่จะถ่ายทอดจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ข้อมูลต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหาร จึงควร มีการชำระตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้องตรงกัน ก่อนที่จะถ่ายทอด หรือเผยแพร่ออกไป ซึ่งทางวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดทำข้อมูลไว้จำนวนหนึ่งแล้ว อาจจะมีการจัดทำความร่วมมือร่วมกันระหว่างวัดบวรนิเวศวิหารกับหน่วยงานอื่นเช่นกรมศิลปากร หรือมหาวิทยาลัยต่างๆ ในการร่วมกันจัดทำข้อมูลเพื่อรวบรวม ปรับปรุง และจัดเก็บข้อมูลให้ถูกต้อง ครบถ้วน มีความทันสมัย และเป็นระบบ

2. บทบาทการเป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดบวรนิเวศวิหารนั้นเกิดจากการมีทรัพยากรวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าโดยเฉพาะคุณค่าด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม การนำชม ทัศนศึกษา โดยการเข้าชมของจริงภายในวัด สามารถทำให้ผู้เรียนรู้เกิดความสนใจ รับรู้ และเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และควมมีเอกสารประกอบในการนำเสนอสภาพความเป็นจริงของทรัพยากรวัฒนธรรมมานำเสนอนี้ อีกทั้งการจัดทัศนศึกษานำชมวัดบวรนิเวศวิหารที่ผ่านมายังไม่มีการประเมินผลจากผู้เข้าร่วมทัศนศึกษา ซึ่งการประเมินผลการเข้ารับการนำชมนี้ จะเป็นข้อมูลย้อนกลับที่ดีในการพัฒนารูปแบบวิธีการในการนำชมของพระวิทยากร และเป็นเครื่องมือช่วยประเมินข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น เพื่อจะได้เป็นแนวทางปรับปรุงแก้ไขต่อไป นอกจากนี้การจัดอบรมพระวิทยากรเป็นโครงการที่มีประโยชน์ทั้งในเชิงความรู้และทักษะดังนั้นจึงควมมีการวางแผนกำหนดให้มีการจัดอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรเป็น

ระยะนอกจากนี้ควรจัดอบรมเพิ่มเติมสำหรับการใช้ภาษาอังกฤษในการนำชมด้วย เนื่องจากปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวและผู้สนใจจากต่างประเทศเข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาหาความรู้เป็นจำนวนมาก

3. จากการผลศึกษาายังแสดงให้เห็นว่าวัดบวรนิเวศวิหารยังไม่มีนโยบายที่เด่นชัดในเรื่องการเป็นแหล่งเรียนรู้เนื่องจากวัดดำรงบทบาทเป็นศาสนสถานเป็นหลัก การเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหารจึงเกิดจากการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดบวรนิเวศวิหารในด้านการอนุรักษ์ แต่เกิดผลพลอยได้ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ จากทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าที่มีอยู่ภายในวัดที่ได้รับการดูแล ดังนั้นวัดบวรนิเวศวิหารจึงควรมีนโยบายและการจัดทำระเบียบวัดบวรนิเวศวิหารว่าด้วยการบริหารงานด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้เป็นระบบ เพื่อเป็นแนวทางที่เหมาะสมและสะดวกต่อการปฏิบัติงานสำหรับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เนื่องจากการดำเนินการใด ๆ โดยไม่มีนโยบาย และเป้าหมายในการดำเนินงาน จะไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติที่สัมฤทธิ์ผลได้จึงควรมีการจัดทำนโยบายและระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดผลในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมและประสบความสำเร็จและเกิดประโยชน์ต่อเกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้มากที่สุด และเกิดผลกระทบให้น้อยที่สุดเช่นกัน

4. การจัดทำเอกสารเผยแพร่เป็นการรวบรวมเกร็ดความรู้ทุกอย่างเกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหาร ตลอดจนกิจกรรมและผลงานต่างๆที่วัดจัดขึ้น จะทำให้เกิดการรวบรวมองค์ความรู้อย่างเป็นระบบขึ้น ทำให้ง่ายต่อการศึกษา และสามารถมอบเป็นนิทรรศการให้แก่ประชาชนผู้สนใจในระดับต่างๆ หรือสถาบันการศึกษาที่มาเยี่ยมชมวัดในโอกาสต่าง ๆ รวมทั้งเผยแพร่เป็นฐานข้อมูลที่สามารถใช้ในการศึกษาค้นคว้าของผู้เรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น

3.2 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษา ผู้วิจัยและผู้ทรงคุณวุฒิมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อเป็นแนวทางสำหรับวัดหรือแหล่งการเรียนรู้อื่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ดังนี้

1. การเตรียมความพร้อมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ มีองค์ประกอบพื้นฐาน 4 ประการที่ควรคำนึงถึงคือ

1.1 ความพร้อมทางกายภาพ ได้แก่ การจัดให้มีการดูแลจัดการสภาพภูมิทัศน์ของวัด ทรัพยากรวัฒนธรรมที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ ความเป็นสัดส่วนของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ความสะอาด ร่มรื่น และสาธารณูปโภคต่าง ๆ และการจัดการองค์ความรู้ที่จะใช้ในการถ่ายทอดสู่ผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้ในวัดบวรนิเวศวิหาร ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร

1.2 ความพร้อมในเชิงนโยบาย ที่จะสนับสนุนให้วัดมีการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรม และจัดกิจกรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสม และสามารถใช้เป็นแนวปฏิบัติในการ จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในกาลต่อไปได้

1.3 ความพร้อมด้านบุคลากรภายในวัด โดยเฉพาะพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาท สำคัญที่จะทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้ฟังหรือผู้เรียน และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆ ภายในวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้

1.4 ความพร้อมในด้านการบริหารจัดการ มีการดำเนินการตามนโยบายที่ ชัดเจนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งสามารถเอื้อต่อการดำเนินกิจการ ต่างๆให้มีความคล่องตัวและเกิดประสิทธิภาพมากที่สุด

2. การสนับสนุนบทบาทของพระสงฆ์ ให้มีบทบาทในการเป็นผู้นำในการจัดการ ทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โดยเริ่มต้นจากการพัฒนาวัดให้เป็นองค์กรแบบอย่างด้านการ เรียนรู้ที่มีความเข้มแข็ง เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของสังคม โดยการพัฒนาบุคลากร และพระภิกษุสงฆ์ ในวัดบวรนิเวศวิหารให้ได้รับการศึกษาเพิ่มเติมทั้งทางโลกและทางธรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพ และ เพิ่มพูนความรู้ให้เหมาะสมกับการเป็นองค์กรที่มีความพร้อมด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ รวมทั้งการ พัฒนาประชาคมสงฆ์ภายในวัดให้มีความกระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ เพื่อให้เป็นบุคลากรทาง ศาสนาที่มีคุณภาพ มีความรู้ ความสามารถในการถ่ายทอด หลักธรรม คำสอน แนวปฏิบัติ และความรู้ ต่างๆ ให้แก่ประชาชนในสังคมได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งควรมีโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นระบบ เพื่อให้ความคล่องตัว และถูกต้องในการดำเนินการต่าง ๆ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และ ประการสุดท้ายคือ การพิจารณาถึงศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม พิจารณาจุดเด่นขององค์ความรู้ ที่มีอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารที่พร้อมจะถ่ายทอด และเผยแพร่ ตลอดจนสภาพภูมิทัศน์ ทรัพยากร วัฒนธรรมของวัดแล้วจึงบูรณาการสิ่งเหล่านี้สู่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ อย่างมีทิศทางต่อไป

3.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการศึกษาครั้งนี้ได้มีการประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมใน 2 ด้าน ได้แก่ คุณค่าทางด้านศิลปกรรม และคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรม จำนวน 39 รายการ จึงควรมี การศึกษา และประเมินคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมเพิ่มเติมในด้านต่าง ๆ ให้ละเอียด และ ครบถ้วนยิ่งขึ้น เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารยังมีทรัพยากรวัฒนธรรมอีกมากที่มีคุณค่าในด้านต่าง ๆ

2. การศึกษาครั้งต่อไปควรมีการเสริมกระบวนการเก็บข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เช่น กระบวนการเก็บข้อมูลเชิงลึก โดยการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) หรือการจัดสัมมนาเชิงวิชาการ และการวิพากษ์โดยกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อเก็บข้อมูลให้มีความรอบด้านมากยิ่งขึ้น และส่งเสริมให้เกิดการตระหนักถึงความสำคัญในการเป็นแหล่งเรียนรู้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกวรรณ ดุงศรีแก้ว. (2542). “การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว.” **จุลสารการท่องเที่ยว**. ฉบับปีที่ 18 เล่มที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม.2542): 48-52
- กรมการศาสนา. (2525). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**. กรุงเทพฯ : กองพุทธศาสนสถาน.
- _____. (2525). **กิจกรรมของวัดซึ่งจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพระพุทธศาสนิกชน**. กรุงเทพฯ : กองพุทธศาสนสถาน.
- กองนโยบายและแผนงาน.(2554). **รายงานการศึกษาโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนในกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ.๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร.
- ฉลวย จารุภานานนท์ และอิสราวรรณ อยู่ป้อม. (2551). **วัดบวรนิเวศวิหาร : โครงการบูรณปฏิสังขรณ์ วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุรวัดน์.
- ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนีย์ ศิลตระกูล. (2533). **เอกสารการสอนชุดวิชา การพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน เล่มที่ 1 หน่วยที่ 6**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธราช
- ชนัญ วงษ์วิภาค.(2547). **ประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ประสภารณวิชาชีพอการจัดการการท่องเที่ยว**. กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธราช
- ชัยยศ อิ่มสุวรรณ. “แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต.” **วารสารการศึกษานอกโรงเรียน**. ปีที่4 ฉบับที่ 6 (มีนาคม 2544) : 19-23.
- ธนิก เลิศชาญฤทธิ. (2550). **การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ:คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นฤมล ตันธสุเรศชฎ. (2533). “แหล่งวิทยาการในชุมชน.” **เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนา และ การใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน หน่วยที่ 1 - 8**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธราช.
- บุญเลิศ มาแสง. (2532). **นอกรั้วโรงเรียน: กระบวนการนำการศึกษานอกโรงเรียนเข้าไปหล่อหลอมตนเองและสังคม**. กรุงเทพฯ ฯ โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

